

Latvijas Universitāte

Eva Eglāja-Kristsone

PADOMJU LATVIJAS UN TRIMDAS LITERĀTU
SASKARSME DZELZS PRIEKŠKARA LAIKMETĀ
(20. GS. 50.-80. GADI)

Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai
Literatūrzinātnes nozarē
Latviešu literatūras vēstures apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja:
Prof. Ausma Cimdiņa

Rīga, 2007

Satura rādītājs

IEVADS	3
DZELZS PRIEKŠKARS, AUKSTAIS KARŠ UN LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE	12
DZELZS PRIEKŠKARA UN AUKSTĀ KARA JĒDZIENS	12
KULTŪRA KĀ AUKSTĀ KARĀ IDEOLOĢISKĀS CĪŅAS IEROCIS	15
LATVIEŠU LITERĀRĀ VIDE DIVĀS POLITISKAJĀS TELPĀS	22
PADOMJU LATVIJAS UN LATVIEŠU TRIMDAS LITERĀTU SASKARSME UN TĀS DINAMIKA	31
ATKUŠŅA IETEKMES LAIKS (1955-1964)	31
INTENSĪVO KULTŪRAS SAKARU TAKTIKAS LAIKS (1964-1987)	47
PĀRBŪVES UN ATMODAS LAIKS (1987-1991)	103
LITERATŪRAS RECEPCIJA TRIMDĀ UN LATVIJĀ	114
LATVIEŠU PADOMJU LITERATŪRAS RECEPCIJA TRIMDĀ	114
TRIMDAS LITERATŪRAS RECEPCIJA LATVIJĀ	127
RAKSTNIECĪBAS, POLITIKAS UN SABIEDRĪBAS ATTIECĪBU PROBLĒMAS	137
TRIMDAS SABIEDRĪBAS ATTIEKSME PRET KULTŪRAS SAKARIEM AR PADOMJU LATVIJU	137
KULTŪRAS SAKARU REDZĒJUMS LATVIJĀ	150
NOBEIGUMS.....	159
LITERATŪRAS SARAKSTS	163

Ievads

Pētījuma temats ir latviešu padomju un trimdas literātu un literatūru saskarsme dzelzs priekš kara¹ apstākļos, aplūkojot laika posmu no 20. gadsimta 50. gadu vidus līdz 80. gadu beigām.

Minētajā posmā literatūras process Latvijā atradās totalitārā padomju režīma kontrolē. Tam paralēli pastāvēja un attīstījās latviešu literatūras process trimdā demokrātiskajos Rietumos – galvenokārt ASV, Kanādā, Rietumeiropā un Austrālijā. Kaut arī pagājuši vairāk kā 15 gadi pēc dzelzs priekš kara sabrukšanas, aprakstot minēto laika posmu, pastāv tendence runāt par divām atsevišķām literatūrām, arī par minēto posmu latviešu literatūras vēsturē ir daudz neskaidrību. Šis nesenais politiskais un kultūrvēsturiskais fenomens – padomju sistēma, latviešu trimda, divas paralēlas latviešu sabiedrības un pat kultūras – ir aktuāls izpētes objekts humanitārajās disciplīnās². Kā piemērus var minēt sekojošus pētījumus literatūrzinātnē: Raimonda Brieža pētījumi par cenzūru padomju Latvijā, kā arī pēckara literatūru Latvijā, Valtera Nollendorfa, Viktora Hausmaņa, Daces Lūses, Anitas Rožkalnes, Ingūnas Daukstes-Silasproģes pētījumi par trimdas literatūru, sākot ar DP nometņu laiku, Jura Rozīša disertācija par *pārvietoto* literatūru. „Dzelzs priekš kara“ un Aukstā kara izpēte ir aktuāla gan modernajā Austrumeiropas pētniecībā, gan Amerikas studiju apakšnozarē ar specializāciju Aukstā kara pētniecībā³.

1 Pētījumā parādās vairāki jēdzieni, kas saistīti ar politiku, ideoloģiju, sabiedrisko sistēmu 20. gs. otrajā pusē – dzelzs priekš kara, aukstais karš, kultūras sakari, atkusnis, pārbūve, atmoda. Šie jēdzieni tiek darbā izmantoti un skaidroti, taču nepretendē uz zinātnisku terminu statusu.

2 Daļa no vēsturnieku pētījumiem izlasāma Totalitārisma seku dokumentēšanas centra mājas lapā <http://vip.latnet.lv/lpra/tdsc.htm> (piemēram, TSDC vadītāja Induļa Zālītes raksti „Radošā intelīģence un VDK (KGB) – VDK kontroles objekts un propagandas ierocis. Atspoguļojums VDK dokumentos, 70., 80. gadi“, „VDK metodes cīņā pret baltiešu trimdas organizācijām“, „Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā“); sociālajās zinātnēs novatoriski pētījumi par padomju fenomenu publicēti LU Sociālo zinātņu fakultātes rakstu krājumos *Domino* (2003) un *Agora* (2004); nozīmīga disertācija top Lilitai Zaļkalnei (Stokholmas Universitāte) par laikrakstu *Dzimtenes Balss* un tā pielikumiem; pie populārāka žanra darbiem minama Valijas Ruņģes grāmata *Uzticības rūgtā cena* (3 daļas, 1996-2000), Anitas Rožkalnes grāmata *Palma vējā* (1998).

3 Cold War Studies.

Joprojām laiku pa laikam notiek publiski un emocionāli strīdi par attiecībām starp trimdas sabiedrību un tautu Latvijā⁴, taču trūkst akadēmisku pētījumu. Attiecības starp padomju Latvijas un trimdas latviešu rakstniekiem kā vienas tautas un vienas profesijas piederīgajiem minētajā laika posmā tiek dažādi interpretētas. Viedokļu amplitūda ir plaša – padomju rakstnieki dažādās publikācijās tiek vērtēti gan kā latviešu nacionālo interešu aizstāvji, tautas sirdsapziņas nesēji, garīgie vadoņi un nacionālpolitiskie līderi⁵, gan kā tautas nodevēji, trimdas latviešu politiskie ienaidnieki, padomju varas marionetes un spiegi⁶.

Zīmīgs strīdu objekts ir slepeno dienestu un to segorganizāciju nozīme literatūras un kultūras procesu ietekmēšanā un kontrolē šajā laika periodā. Pētījuma sakarā ir būtiski novērtēt LPSR Valsts Drošības komitejas (VDK) lomu⁷ un iespēju robežās atklāt tās metodes darbā ar latviešu rakstniekiem abās dzelzs priekš kara pusēs, plānojot un aktīvi organizējot Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (turpmāk tekstā – KKS) darbību⁸. Literatūrzinātnieka pētījumus par KKS lomu literatūras procesā apgrūtina paralēlu pētījumu trūkums vēstures un politikas zinātnē. Šai ziņā pagaidām nepārspēts un neaizstājams ir 1985. gadā izdotsis Zviedrijā dzīvojušā latviešu trimdas vēsturnieka, publicista un sovjetologa Ulda Ģērmaņa analītisko rakstu krājums „Zināšanai. Raksti par

4 Piemēram, plašu polemiku žurnālā *Jaunā Gaita* izraisīja akadēmiķa Jāņa Freimaņa raksts „Vai trimda, vai tikai svešums?” pārpublicēts JG Nr.239 no laikraksta *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2004, 19. aug.

5 *Māris Čaklais laikabiedru redzējumā.* R., 2004., Repše G. *Brālis. Ojārs Vācietis.* R., 2005., Mille A. *Te un citadelē. Jānis Peters. Sarkanā.* R., 2005., Lešinska I. Izspļauts līderis (intervija ar J.Peteru). *Rīgas Laiks*, 1998, Nr.11, 13.-18.lpp.

6 Sk. žurnālu *Patiesā Dzīve*, kas 2005. gadā divos turpinājumos (Nr.12, 13) centās atmaskot Kultūras sakaru komitejas darbu; Liepiņš Didzis. Cīnītājs pret latviešu politisko vientiesību (par Uldi Ģērmani). *Latvijas Avīze*, 2005, 10. okt., grāmatas: Liepiņš J. *Es sadarbojos ar VDK un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski.* R., 2004; Purs L. *Aizejot atskaties.* R., 2005; LTV raidījums *100 grami kultūras 2005.* g. 16. nov. par tēmu „Rakstnieki un VDK”, ar diskusijas turpinājumu laikrakstā *Kultūras Forums*, Nr.44, 2005, 25. nov./2. dec.

7 No Totalitārisma seku un dokumentēšanas centra vadītāja I. Zālītes publicētās informācijas (pieejams: http://vip.latnet.lv/lpra/vdk_uzbuve.htm) izriet, ka LPSR VDK bija septiņas daļas ar savam aģentūrām, no kurām Pirmā daļa pārzināja zinātnes un kultūras darbiniekus, kas darbojās kultūras sakaru jomā ar tautiešiem ārzemēs, savukārt Piektā daļa cīnījās „ar ideoloģisku diversiju”, un tai bija vesela virkne nodaļu: darbs ar emigrāciju, darbs ar radošo profesiju pārstāvjiem, nacionālistu nodaļa, baznīcas nodaļa, rokrakstu un ieroču eksperti, ebreju un studējošās jaunatnes nodaļa. Septītajā daļā darbojās ārējās novērošanas darbinieki.

8 Piemēram, politikas pētnieks Atis Lejiņš savu uzrunu Eiropas Latviešu jauniešu apvienības (ELJA) 50 gadu jubilejas saietā (2004. g. aug.) un rakstu „Kurš bija **kaķis**, kurš pele? Kultūras sakaru spēle ar VDK” laikrakstā *Diena*, 2004, 1. sept. sāk ar vārdiem: „Par kultūras sakariem ar trimdu un okupēto Latviju pēc atjaunotās neatkarības nav bijis īpašu diskusiju vai vispār kādu nozīmīgu pētījumu. Nav, bet tā tam nevajadzētu būt, jo tēma ir ļoti nozīmīga mūsu tautas vēl tik nesenojā vēsturē...”

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

mūsu un padomju lietām⁹. Vairāk nekā 15 gados pēc dzelzs priekš kara sagrūšanas nav publicēts neviens akadēmisks pētījums par KKS. Paretam šai tēmai pievērsta uzmanība subjektīvā publicistikā¹⁰, memuārliteratūrā¹¹ un presē, izraisot anonīmu komentāru plūdus interneta telpā¹². Uzsverot kvalitatīvu pētījumu nepieciešamību par kultūras sakariem kā literatūrvēstures sastāvdaļu, viens no rakstniekiem – sakaru dalībniekiem – Zigmunds Skujiņš savos rakstos aizrāda, ka joprojām trūkst latviešu literatūras sašķeltā perioda objektīva izsvērums un „toni nosaka strauja, vulgāra reakcija..”¹³. Objektīvu izpēti kavē un Z. Skujiņa minētās negācijas veicina fakts, ka sabiedrībai un pētniekiem nav pieejami vēlamie dokumentālie avoti par speciālistu darbību, lai noteiktu, cik lielā mērā un kādā veidā tie ietekmēja kultūras un literatūras darbu. Taču literatūrvēsturnieka vai kultūrvēsturnieka metodes pieļauj tādu avotu izmantošanu, kuriem no klasiskās vēstures zinātnes viedokļa trūkst „liecību statusa“, kā realitāti atspoguļojoša fenomena¹⁴ (piemēram, daiļliteratūra). Cilvēku darbības un attiecības rada notikumus, taču notikumi nesatur sevī vienreiz uz visiem laikiem dotu jēgu – tā tiek interpretēta, pārveidota, izvērstā.¹⁵

Pētījuma pamatā ir divas galvenās pieejas: 1) *situāciju vēsture* – termins ir aizgūts no amerikāņu kultūras un literatūras teorētiķa Frederika Džeimsona (*Frederic Jameson*) raksta par literatūras vēstures pārrakstīšanu¹⁶, kur šis termins tiek lietots, runājot par literatūras vēstures izpētes problēmām, un attiecināts lielākoties uz literāro darbu analīzi un recepcijas fiksējumu vēsturisko, politisko, kultūras un literatūras situāciju kontekstā; 2) „*kultūrpoētiskā*“ metode, aizgūta no kulturologa, t.s. jaunā historicisma tēva Stefana Grīnblata (*Stephen Greenblatt*), kurš iesaka vākt un analizēt t.s. *kultūras pēdas un atliekas*, tos pagātnes fragmentus vai izteikti subjektīvas un imagināras liecības, kuras

9 Ģermanis U. *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām*. Stokholma: Ziemeļzvaigzne, 1985.

10 Repše G. *Brālis. Ojārs Vācietis*. R., 2005; Mille A. *Te un citadelē. Jānis Peters. Sarkanā*. R., 2005.

11 Liepiņš J. *Es sadarbojos ar VDK un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski*. R., 2004; Pūrs L. *Aizejot atskaties*. R., 2005; Skujiņš Z. *Raksti*. 1.-3.sējums. R. 2005, 2006.

12 Tup' un turies. Intervija ar Raimonu Staprānu. *Rīgas Laiks*, 2006, nov., 16.-21.lpp.

13 Skujiņš Z. *Raksti*. Paralēlās biogrāfijas par rakstniekiem. 1. sējums. Rīga: Mansards, 2005. 246.lpp.

14 Greenblatt S. *Practicing New Historicism* (with Catherine Gallagher), 2000.

15 Kūle M. Komunikācija intersubjektivitāte un ikdienas dzīves estētika. *No: Homo aestheticus. No mākslas filosofijas līdz ikdienas dzīves estētikai*. Sast. M. Rubene. Rīga: Tapals, 2001. 19.lpp.

16 Jameson F. "An Overview." *Rewriting Literary History*. Ed. Tak-Wai Wong, M. A. Abbas. Hong Kong University Press, 1984, p. 338-347.

vēsturnieks būtu noraidījis kā nederīgas ticamiem pierādījumiem¹⁷. Šādi izvēlēti pētījuma avoti, runājot no dažādām sociālām, laikmetiskām un vērtību pozīcijām, arī konfrontējot sevi ar „pretinieku“ liecībām, veido nosacītu pārliecību par to, ka kādas parādības nepaliks ēnā. Līdz ar to pētniekam paveras lielākas iespējas ar dažādu avotu liecībām tuvināties vispusīgākai pagātnes rekonstrukcijai. Tā kā literatūrvēstures process ir jāsaprot kā dzīvs cilvēcisku aktivitāšu process, kā dažādu politisku un ideoloģisku centienu satikšanās, kā interešu un psiholoģiju sadursme un kā īsta saskarsme un pat cīņa starp konkrētiem cilvēkiem, tad šis pētījums ir mēģinājums tvert literatūru kā totalitāti, pietuvojoties tai no vairākiem humanitāro zinātņu aspektiem (sintezējot formālistisko, socioloģisko, psiholoģisko, biogrāfisko un vēsturisko pieeju). Citējot latviešu trimdas literatūrvēsturnieku, sovjetologu Rolfu Ekmani, „nekur taču tik lielā mērā kā literatūrā neatbalsojas visas pārējās humanitārās disciplīnas – no vēstures, politoloģijas un socioloģijas, līdz antropoloģijai, reliģijai un psiholoģijai“¹⁸.

Literatūras socioloģijas izpētes lauki ir dažādi, bet šī pētnieciskā darba pamatā ir divi aspekti – pirmkārt, „rakstnieks laikā“ un, otrkārt, „rakstnieks sabiedrībā“. Tā kā literatūras socioloģija pēta indivīda un viņa apkārtējās sabiedriskās vides kontaktus, analizē sociālās saites starp indivīdiem un pēta viņu garīgo kontaktu īpatnības, tāpēc, ņemot vērā Latvijas un trimdas sabiedrības attieksmju daudzveidību un nevarot to ietilpināt kādā konkrētā literatūrzinātniskā jēdzienā, visatbilstošākais šķiet jēdziens ‘saskarsme’, kas attiecināms gan uz literatūru, gan saskarsmes psiholoģiju un ētiku. Latviešu Literārās valodas vārdnīca saskarsmi skaidro kā “cilvēku, to grupu mijiedarbību, kam raksturīga informācijas apmaiņa, savstarpēji regulēta rīcība, emocionāla ietekme”¹⁹. Saskarsme, saņemot informāciju un gūstot emocionālu pārdzīvojumu, kā sevis un sabiedrības iepazīšanas un izpratnes process ir attiecināma arī uz sakariem starp Latvijas un trimdas latviešiem.

Pētījuma avotu lielu daļu veido arhīvos un bibliotēkās esošie publicētie un nepublicētie dokumenti, kā arī privāto arhīvu materiāli Latvijā un Kanādā. Jāatzīmē, ka pētījuma laikā ir mainījusies un joprojām dinamiski mainās situācija ar publicētajiem

17 Greenblatt S. *Practicing New Historicism* (with Catherine Gallagher), 2000.

18 Kultūra un politika – pirms un pēc bezsaules norieta. Māris Čaklais intervē Rolfu Ekmani. *Literatūra un Māksla*, 1991, 15. nov.

19 *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Liesma, 71.sēj., 274.lpp.

avotiem. Pētījumu uzsākot, publikācijās pieejamās Latvijas rakstnieku – kultūras sakaru dalībnieku – liecības un pārdomas par KKS bija retas un izvaiģas²⁰, tās liecināja par nevēlēšanos šo tēmu pieminēt. Savukārt pēdējo divu gadu laikā ir publicēti raksti, izdotas grāmatas, kurās lasāmi atmiņu apraksti, minējumi, interpretācijas, vērtējumi, kurus devuši Latvijas rakstnieki, mākslinieki, bijušie nomenklatūras darbinieki, trimdas kultūras darbinieki u. c., veidojot no dažādiem skatupunktiem tvertu, daudzslāņainu informāciju par attiecībām starp Latvijas rakstniekiem, trimdas rakstniekiem, trimdas sabiedrību, LPSR varas struktūrām un VDK²¹.

Promocijas darbā izmantotos avotus var sadalīt divās apakšgrupās: nepublicētie un publicētie avoti par latviešu literātu saskarsmi 20. gs. 50.-80. gados.

Pētījumā izmantotie nepublicētie avoti galvenokārt ir privātie dokumenti, mazāk valsts un sabiedrisko iestāžu dokumentu:

1. Sarakstes materiāli no Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja Rakstniecības nodaļas krājuma (no latviešu trimdas zemēm pārceļojušie fondi un personīgie arhīvi). Sarakstē iesaistītās personas: Jānis Anerauds, Vizma Belševica, Māris Čaklais, Andrejs Dripe, Andrejs Eglītis, Anšlavs Eglītis, Uldis Ģērmanis, Gunars Janovskis, Jānis Krēsliņš, Valentīns Pelēcis, Gunars Saliņš, Zigmunds Skujiņš, Dzintars Sodums, Velta Toma, Ojārs Vācietis, Guntis Zariņš, Teodors Zeltiņš, Imants Ziedonis u. c.; materiāli no O. Vācieša muzeja arhīva Rīga un Gunta un Anitas Liepiņu privātā arhīva Kanādā.
2. Līdz šim nepublicēti uzskates un audio materiāli (sarīkojumu programmiņas, afišas, magnetofona lentes ar sarīkojumu ierakstiem u. c.).

20 Sk. Izspļauts līderis : [Par inteliģences lomu Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanā : Saruna ar sabiedr. darbin., dzejn., bij. LR vēstn. Krievijā J.Peteru], pierakst. I. Lešinska. *Rīgas Laiks*, 1998, Nr.11, 13.-18.lpp.

21 Liepiņš J. *Es sadarbojos ar VDK un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski*. R., 2004; Purs L. *Aizejot atskaties*. R., 2005; Skujiņš Z. *Raksti*. 1.-3.sējums. R., 2005, 2006; Repše G. *Brālis. Ojārs Vācietis*. R., 2005; Mille A. *Te un citadelē. Jānis Peters. Sarkanā*. R., 2005. Vēl pāris gadus iepriekš: Lešinska I. *Uzlabotais smaids : [fragm. no topošās grām. par bij. Latvijas PSR Kult. sakaru komit. ar tautiešiem ārzemēs priekšsēd. Imantu Lešinski (pseud. Pīters F.Dorns : 1931-?)]. Rīgas Laiks*, 2002, Nr.4, 20.-31.lpp.

3. Intervijas (speciāli šim pētījumam) ar kultūras sakaru procesā iesaistītām personām (J. Anerauds, G. Liepiņš, L. Muižniece, V. Nollendorfs, B. Rubesa, I. Ziedonis, u.c.) un ar t. s. kultūras sakaru pretiniekiem (Kanādas latviešu dzejnieki M. Lorbergs, I. Purva).

4. Trimdas sabiedrisko organizāciju dokumenti: Kanādas latviešu sabiedriskās organizācijas *Dardedze* dokumenti, izraksti no organizācijas *Daugavas Vanagi* lēmumiem (G. un A. Liepiņu arhīvs Kanādā).

5. Valsts iestāžu dokumenti: LPSR Ārlietu ministrijas arhīvs (Latvijas Valsts arhīvā).

Vērtējot Latvijas arhīvos un bibliotēkās pieejamo vēstuļu un laikrakstu krājuma noderīgumu pētījuma mērķa sasniegšanai, labi sistematizēts ir fonds „Tēvzeme“ Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā, taču daudz būtisku dokumentu trūkst, un nav norādes uz to iespējamo atrašanās vietu. Lielākoties šis iztrūkums attiecināms uz VDK un KKS dokumentiem. Iztrūkums vienotas ainas veidošanai attiecināms arī uz trimdas publikācijām vai personīgajiem arhīviem, jo tajos trimdas literārā dzīve var nebūt detalizēti atspoguļota. To precīzi skaidro trimdas literatūrzinātnieks Valters Nollendorfs: „.. piemēram, vietās, kur kādam no lielajiem trimdas laikrakstiem vai vietējiem biļeteniem bija cītīgs ziņotājs, atspoguļojumi presē var būt visai detalizēti. Citās vietās savukārt tiem var būt gadījuma raksturs. Nereti pat ievērojami notikumi palika bez piemērota novērtējuma. Daudz kas, protams, papildināms, iepazīstoties ar rakstnieku atstātajiem materiāliem – vēstulēm, dienasgrāmatām, piezīmēm, bet arī šis krājums nav vēl ne tuvu pilnīgs vai pieejams un prasa lielu vērtēšanas darbu. Tā var gadīties, ka pētniecības darbs sāk atgādināt sarežģītas bilžu mīklas sastādīšanu, kurā arvien pietrūkst vai neiederas viens vai otrs gabaliņš.“²²

Pētījumā izmantotie publicētie avoti ir padomju Latvijas izcilāko rakstnieku I. Ziedoņa, Z. Skujiņa un O. Vācieša Kopotie raksti, sevišķi pielikumi, kur ievietotas pētniecībai nozīmīgas vēstules, komentāri, kā arī vairākas grāmatas, laikraksti un žurnāli, kuros rodami sakaru problemātikai veltītie raksti un diskusijas, pasākumu apraksti, Kultūras sakaru komitejas atskaites. Trimdas perspektīvā liela nozīme ir Ulda Ģērmaņa

22 Nollendorfs V. Trimdas literatūras periodizācija II. *No: Referātu krājums Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. Rīga: Nordik, 2004, 218.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

grāmatām („Zināšanai”, „Zili stikli, zaļi ledi”), kur rūpīgi fiksēti t. s. kultūras sakaru procesi gadu gaitā un paša pieredzētais, iesaistoties šajos sakaros. Šie avoti satur rakstus, uz kuru pamata analizēta Latvijas un trimdas literātu saskarsmes gaita, t. s. kultūras sakari, to rezonanse sabiedrībā.

Pētījumā izmantota papildus literatūra (gan zinātniskā, gan publicistiskā), kas veltīta sekojošiem pamatjautājumiem: Dzelzs priekš kara un Aukstā kara laikmeta politikas, sabiedrības un kultūras izvērtējums no šodienas viedokļa; trimdas fenomēns nācījas vēsturē; kultūras (tostarp literatūras) vieta un funkcijas padomju režīmā un Aukstā kara ideoloģiskajā cīņā. Lielākā daļa informācijas par LPSR KKS ir slepena, pētniekiem nepieejama. Savukārt Rietumu zinātniskajā literatūrā pieejamā informācija apliecina, ka arī Rietumvalstu spēcīgie dienesti politiskos nolūkos plānoja un organizēja kultūras apmaiņu (*cultural exchange*) ar PSRS un citas kultūras aktivitātes, un tieši tas izšķiroši ietekmēja Aukstā kara iznākumu par labu Rietumiem.

Pētījuma mērķis ir pētīt, raksturot un izvērtēt latviešu literātu ieinteresētību un centienus pārvarēt dzelzs priekš kara politiskos, ģeogrāfiskos un psiholoģiskos šķēršļus Aukstā kara apstākļos, aplūkojot saskarsmes faktus un procesus. Būtiski ir skatīt literatūru kā nacionālās identitātes substanci, un tās lomu trimdas un Latvijas sabiedrības integrācijā, radošās individualitātes nozīmi tajā, kā arī izvērtēt ideoloģiski determinētas literatūras recepcijas īpatnības. Tāpat arī analizēt latviešu padomju un trimdas literātu sakaru lomu Aukstā kara iznākumā – PSRS sabrukumā, Latvijas valsts atjaunošanā un kultūras situācijas veidošanā.

Pētījuma uzdevumi :

1) raksturot politiskos, ideoloģiskos un psiholoģiskos nosacījumus, kas noteica latviešu literārās vides sašķeltību un centienus to pārvarēt;

2) apzināt un sistematizēt padomju un trimdas latviešu kultūras sakaru hronoloģisko dinamiku;

3) atspoguļot literatūras radīto rezonansi abās dzelzs priekš kara pusēs, analizējot padomju Latvijas literatūras recepciju trimdā un trimdas literatūras recepciju Latvijā;

4) dokumentēt un analizēt laikmeta liecinieku versijas par kultūras sakaru un to dalībnieku un organizētāju (KKS, padomju latviešu rakstnieku u.c. radošo profesiju pārstāvju, ieinteresēto latviešu trimdinieku), kā arī kultūras sakaru pretinieku motīviem, inspirācijām, mērķiem, interesēm un rezultātiem.

Pētījuma struktūra

Atbilstoši pētījuma uzdevumiem, darbs strukturēts 4 nodaļās. Pirmā nodaļa sniedz vispārīgu ieskatu svarīgākajos apskatītā jautājuma vēstures posmos, proti, pirmajā apakšnodaļā tiek aprakstīts „dzelzs priekškara“ jēdziens un etimoloģija, otrajā – kultūras funkcijas Aukstā kara ideoloģiskajā cīņā un to izvērtējums no šodienas viedokļa, kā arī apcerēts trimdas politiskais fenomens; savukārt trešajā apakšnodaļā tiek dots ieskats par latviešu literātu vidi, kas apdzīvoja divas politiskās telpas.

Otrajā nodaļā, izmantojot hronoloģisko metodi, aprakstīti trīs atšķirīgi laikposmi, kuros notika Latvijas un trimdas literātu sakari, to īpatnības atkarībā no katra laikposma politiskā fona, kas ietekmēja saskarsmi. Aplūkotas norises, parādības, pārvērtības, kas raksturīgas katram periodam. Pirmajā apakšnodaļā aplūkots Atkušņa ietekmes periods (1955-1964). Ieskiecētas politiskā atkušņa un literatūras procesa atkušņa hronoloģiskās atšķirības (politiskais atkusnis Latvijā ilga līdz E. Berklava t. s. nacionālkomunistu agrāvei 1959. gadā, taču atkušņa ietekme literatūrā bija neatgriezeniska un turpinājās). Otrajā apakšnodaļā aplūkots periods, kura politiskais fons ir PSRS starptautiskā, nacionālā un kultūras politika t.s. stagnācijas periodā no N. Hruščova valdīšanas beigām līdz M. Gorbačova nākšanai pie varas. Latvijas un trimdas literātu saskarsmē šis laiks raksturīgs ar lielu aktivitāti, ko dažādi veicina „LPSR Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs” (KKS), tādēļ nodaļai dots nosaukums *Intensīvo kultūras sakaru taktikas laiks* (1964-1987). Trešajā apakšnodaļā aplūkotais periods – pārbūves politikas un Latvijas Atmodas laiks (1987-1990) – sākas ar M. Gorbačova politikas noteiktajām pārmaiņām visā PSRS oficiālajā politikā, kas sagrauj dzelzs priekškaru un izbeidz Auksto karu. Šajā laikā latviešu rakstnieki ir tautas Atmodas ideoloģiskie un organizatoriskie līderi, politiskās kultūras noteicēji, demokrātiskās un nevardarbīgās „dziesmotās revolūcijas” taktikas pravieši. Aukstais karš izbeidzas arī starp okupēto Latviju un

latviešu trimdu, kuras politiskā vadība oficiāli sadarbojas ar Latvijas Tautas fronti un tās valdību, sekmīgi atjaunojot Latvijas valsts neatkarību *de facto*.

Trešajā nodaļā analizēti spilgtākie literatūras recepcijas aspekti: pirmajā apakšnodaļā skatīta padomju Latvijas literatūras recepcija trimdā; otrajā apakšnodaļā – trimdas literatūras recepcijas īpatnības Latvijā.

Ceturtnodaļa veltīta rakstniecības, politikas un sabiedrības attiecību problēmām, izvērtējot, kā padomju režīms, Rietumu demokrātiskie režīmi un starptautiskā politika ietekmēja latviešu sabiedrību abās dzelzs priekš kara pusēs, kāda bija KKS organizēto kultūras sakaru un tajos iesaistīto līderu – rakstnieku – loma Aukstā kara iznākumā, proti, dzelzs priekš kara un PSRS sairšanā un trimdas politiskā mērķa – Latvijas neatkarības faktiskas atjaunošanas traucēšanā vai sasniegšanā. Pirmajā apakšnodaļā raksturota trimdas sabiedrības attieksme pret kultūras sakariem ar padomju Latviju, savukārt otrajā apakšnodaļā raksturots kultūras sakaru redzējums no Latvijas puses, pirmkārt, oficiālās padomju nostādnes, otrkārt, rakstnieku viedokļi.

Pētījuma nozīme: 1) izmantotie nepublicētie avoti un publicētās liecības, informatīvās ziņas ļauj pavērt skaidrāku un pilnvērtīgāku gan trimdas, gan PSRS okupētās Latvijas literatūras procesa ainu. Apkopoti Latvijas un trimdas literātu, vēsturnieku un sabiedriski politisko darbinieku šodienas vērtējumi un viedokļi, kuri tiek salīdzināti, vietām konfrontēti ar dzelzs priekš kara laika vērtējumiem par literātu un literatūras attiecībām ar politiskajiem režīmiem, lasītāju, mākslas principiem, tādējādi iegūstot jaunu, laika ziņā distancētu spriedumu par padomju Latvijas un trimdas kultūras sakaru rezultātiem; 2) pētījums sabiedrībai piedāvā faktiem un secinājumiem bagātu latviešu literatūras vēstures dzelzs priekš kara posma šķērsgrīzumu, tādējādi dodot ieguldījumu Aukstā kara seku pārvarēšanā sabiedrībā un neseno literāro procesu izvērtēšanā; 3) promocijas darba faktu materiālu un atziņas var izmantot pētījumos, uzziņu izdevumos un apkopojošos darbos par 20. gadsimta latviešu literatūras vēsturi, arī sociālpolitiskos un starpdisciplināros pētījumos par Auksto karu un PSRS sabrukumu.

Dzelzs priekškars, Aukstais karš un latviešu literatūras vēsture

Dzelzs priekškara un Aukstā kara jēdziens

Dzelzs priekškars (citā variantā – dzelzs aizkars) ir termins, kas apzīmē robežu, kura simboliski, ideoloģiski un fiziski sadalīja Eiropu divās politiskās telpās no Otrā pasaules kara beigām līdz Aukstā kara beigām, t. i., aptuveni no 1945. līdz 1990. gadam. Aukstais karš izpaudās kā ilgstošs militārs saspīlējums starp komunistiski totalitāro valstu sistēmu PSRS virsvadībā no vienas puses un demokrātisko Rietumu valstu sistēmu ASV virsvadībā no otras puses. Vienlaikus notika gan atklāta, gan slepena politiskā, ekonomiskā un ideoloģiskā cīņa. Plaši pazīstams dzelzs priekškara simbols bija Berlīnes mūris, kas uzskatāmi un izteiksmīgi šķīra Rietumu brīvo pasauli, kurā ir nodrošinātas cilvēka – indivīda un pilsoņa – tiesības un brīvības, un Austrumu totalitāro pasauli, kurā cilvēks dzīvo pazemojošu aizliegumu un ierobežojumu apstākļos, komunistu varas represīvo un ideoloģisko orgānu kontrolē.

Dzelzs priekškars bija Rietumu termins. Tas plaši lietots latviešu trimdas izdevumos. Piemēram, ASV izdotajā latviešu žurnālā *Tilts* bija rubrika „Latvija aiz dzelzs aizkara”²³. Austrumu pusē terminu „dzelzs priekškars” parasti npublicēja plašai sabiedrībai, savukārt vārdu salikums „Aukstais karš” ir ticis lietots kā politikas termins abās dzelzs priekškara pusēs. Piemēram, Rietumos A. Švābes redakcijā izdotajā „Latvju enciklopēdijā” ir šķirklis „dzelzs priekškars”²⁴. 1987. gadā Rīgā Galvenajā enciklopēdiju redakcijā izdotajā *Politiskajā enciklopēdijā*, P. Jērāna redakcijā, ir šķirklis „Aukstais karš”, bet nekur nav pieminēts jēdziens „dzelzs priekškars”. Padomju Latvijā izdotajā politizētajā daiļliteratūrā šo jēdzienu lieto tikai personāži, kas pārstāv padomju varai naidīgos Rietumus – ārzemnieki un latviešu “buržuāziskie emigranti”²⁵. Jāatzīmē, ka termins „dzelzs priekškars” lietots tikai, lai apzīmētu stingri apsargātās robežas Centrāleiropā, un nekad netika izmantots, lai apzīmētu līdzīgas robežas Āzijā starp komunistisko un kapitālistisko režīmu valstīm. Aukstais karš neatgriezeniski beidzās

23 Latvija aiz dzelzs aizkara. *Tilts*, Nr.23, 1957., 36.lpp.

24 *Latvju enciklopēdija*. 6.grāmata. Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950. 559.lpp.

25 Piem., Grigulis A. *Kad lietus un vēji sitas logā*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1965. 354.lpp.

1991. gadā ar PSRS sabrukumu, bet dzelzs priekškars faktiski bija beidzis funkcionēt jau 1990. gadā.

Politiskā jēdziena „dzelzs priekškars“ etimoloģija ir saistīta ar teātra vēsturi. 20. gadsimta sākumā teātros bija sastopams ugunsdrošības aizkars – dzelzs siena (*Eisener Vorhang*), kas nolaidās skatuves priekšā, tiklīdz uz skatuves sākās ugunsgrēks, norobežojot to no zālē sēdošajiem skatītājiem. Šo aizkaru kā tēlainu metaforu politiskā tekstā izmantoja Beļģijas karaliene Elizabete 1914. gadā, raksturojot Vācijas – Beļģijas attiecības. 1939. gadā zinātnieks Duglass Rīds (*Douglas Reed*) izmantoja šo metaforu grāmatā par Dienvidslāviju, raksturojot serbu – horvātu attiecības²⁶.

Minēto metaforu lietoja arī nacistiskās Vācijas propagandas ministrs J. Gebelss (*Joseph Goebbels*) Otrā pasaules kara beigās, kritizējot Vācijas pretinieku koalīcijas valstu – Amerikas Savienoto Valstu (ASV), Lielbritānijas un Padomju Savienības (PSRS) – līderu F. D. Rūzvelta (*Franklin Delano Roosevelt*), V. Čērčila un J. Staļina vienošanos Jaltā, kas paredzēja atdot padomju spēkiem visu Austrumu un Dienvidu Eiropu un lielāko daļu reihu. „Dzelzs priekškars nolaidīsies pāri šai milzīgajai teritorijai, kuru kontrolēs PSRS“, rakstīts J. Gebelss rakstā „Das Jahr 2000“ (2000. gads) avīzē „Das Reich“ 1945. gada 25. februārī.

Pēc nacistiskās Vācijas sakāves bijušo sabiedroto – PSRS un demokrātisko Rietumu valstu – attiecības neizbēgami saasinās, un britu valstsvīrs Vinstons Čērčils (*Winston Churchill*) tās sāk raksturot ar metaforu „dzelzs priekškars”. Tā 1945. gada maijā un jūnijā, ASV prezidentam H. S. Trumenam (*Harry S. Truman*) adresētās telegrammās V. Čērčils izteicās, ka dzelzs priekškars ir nolaidies priekšā padomju okupētajai Eiropas daļai un nav zināms, kas aiz tā notiek. V. Čērčils nopietni bažījās, ka, nesaņemot stingru ASV atbalstu, karā novārdzinātā Eiropa paliks nespējīga izturēt PSRS spiedienu, tādēļ protestēja pret iespējamu ASV karaspēka atvilkšanu, kas „var atvest padomju varu pašā Eiropas sirdī”²⁷. Potsdamas konferencē²⁸ V. Čērčils izteica

²⁶ Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Iron_Curtain.

²⁷ US Dept of State, Foreign Relations of the US, The Conference of Berlin (Potsdam) 1945, vol. 1, p. 9.

²⁸ Potsdamas konferencē 1945. gada vasarā spēcīgākās un lielākās Otrā pasaules kara Sabiedroto valstis, no kurām spēcīgākās bija PSRS, ASV un Lielbritānija, lēma, kā pārvaldīt sakauto nacistisko Vāciju, vienojās par pēckara politiskās sistēmas izveidošanu un valstu robežu noteikšanu.

pārmetumu PSRS diktatoram J. Staļinam par dzelzs priekškaru, kas nolaists priekšā britu misijai Bukarestē²⁹.

Metafora „dzelzs priekškars“ kļuva hrestomātiska pēc V. Čērčila runas Vestminsteres prezbiteriāņu vīriešu koledžā Fultonas pilsētā ASV 1946. gada 5. martā.³⁰ Savam priekšlasījumam V. Čērčils bija devis nosaukumu „The Sinews Peace“, taču runa nekavējoši tika publicēta avīzēs ar virsrakstiem, kuros figurēja vārdi „dzelzs priekškars“. Fultonas runu pats V. Čērčils nosaucis par svarīgāko visā savā politiskajā darbībā. Raksturodams Maskavas varas sistēmu pēckara Viduseiropā un Austrumeiropā, V. Čērčils izteicās, ka no Baltijas jūras līdz Adrijas jūrai pāri visam kontinentam ir nolaists dzelzs priekškars, aiz tā dzīvojošās Viduseiropas un Austrumeiropas tautas atrodas pastiprinātā Maskavas uzraudzībā, komunistiskajām partijām, kuras pirms kara visās Austrumeiropas valstīs bija ļoti niecīgas, ir piešķirts stāvoklis un spēks, kas ievērojami pārsniedz to biedru skaitu, un tās visus iedzīvotājus cenšas turēt totalitārā kontrolē, bet daudzās valstīs tālu no Krievijas ir izveidotas komunistiskās „piektās kolonnas“, kuras pilnīgā vienotībā un bez ierunām paklausīgi pilda komunistiskā centra direktīvas, aizvien vairāk apdraudot kristīgo civilizāciju. Ietekmīgais politiķis pateica skarbu patiesību par Padomju Savienības mērķiem – panākt neierobežotu savas varas un ideoloģijas izplatību. V. Čērčils aicināja izveidot ASV un Lielbritānijas savienību, lai kopīgi cīnītos pret komunisma draudiem pasaulē³¹. Fultonas runa tiek uzskatīta par sākumu starptautisko attiecību laikmetam, kuru apzīmē ar vārdiem „Aukstais karš“.

PSRS radītā dzelzs priekškara sistēma centās izolēt komunistisko partiju kontrolēto pasaules daļu no demokrātiskajiem Rietumiem. Pēc Maskavas komunistu ieceres, „sociālistiskās nometnes” valstu saimei bija jāizveido savs sociālistiskās kultūras modelis, kuru nedrīkstēja ietekmēt Rietumu kultūras formas un idejas. Taču šo mērķi PSRS nerasniedza. Liela sabiedrības daļa iekšēji nepieņēma padomju un Rietumu kultūru

²⁹ US Dept of State, Foreign Relations of the US, The Conference of Berlin (Potsdam) 1945, vol. 1, p. 92.

³⁰ Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Iron_Curtain

³¹ Čērčila iecerētajai savienībai pievienojās citas demokrātiskās rietumvalstis, un 1949. gadā izveidoja militāro NATO bloku ar mērķi kopīgi aizsargāties pret pasaulē lielākās armijas – Padomju armijas draudiem. Tam Maskava pretstatīja militāro Varšavas līguma bloku, kurā bija iekļautas valstis ar PSRS kontrolētu komunistu vadību un sociālistisku ekonomiku.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

pretstatīšanu, pilnīga norobežošanās nebija iespējama, tādēļ varas iestāžu kontrolē veidojās kultūras sakari un apmaiņa, kas kļuva par Aukstā kara cīņas lauku.

Kultūra kā Aukstā kara ideoloģiskās cīņas ierocis

Kultūras sakari starp padomju Latviju un trimdas latviešiem Rietumos Aukstā kara laikā ir uzskatāmi par nozīmīgu latviešu kultūras un literatūras vēstures tēmu, jo sakaros piedalījās redzamākie tālaika kultūras darbinieki, un ievērojamu lomu spēlēja rakstnieki. Kultūras sakarus plānoja un kontrolēja VDK, cenšoties ar kultūras līdzekļiem un kultūras aizsegā veikt trimdas un Rietumu sabiedrības izpēti un ietekmēšanu. Vērtējot Latvijas PSR un trimdas kultūras sakarus, nepieciešams plašāks ieskats par kultūras funkcijām Aukstajā karā pasaules mērogā.

Rietumu zinātnieki diskutē un joprojām nav atraduši vienotu viedokli par to, kas sagrāva dzelzs priekškaru, kāpēc 20. gadsimta deviņdesmito gadu sākumā tik negaidīti sabruka draudīgā, militāri spēcīgā padomju lielvalsts. Ietekmīgais latviešu dzejnieks, PSRS pārbūves politiķis un Latvijas Atmodas politiskais līderis Jānis Peters uzskata, ka Auksto karu pārtrauca un totalitāro padomju režīmu sagrāva Kremļa „revolūcija no augšas“ – *nomenklatūras revolūcija*³². Rietumu zinātniskajās publikācijās ir daudz izskaidrojumu notikušajam, un tie nereti ir pretrunīgi³³. Nesenākie pētījumi apliecina, ka viens no būtiskākajiem faktoriem, kas izraisīja padomju režīma sabrukumu, bija Rietumu ietekme uz Padomju bloka iekšējo evolūciju, kas tika panākta kultūras un subkultūras sacensībā starp Padomju Savienību un Rietumiem.

Aukstais karš tika daļēji realizēts ar vārdu un tēlu palīdzību. 40 gadus ilgajā cīņā starp Austrumiem un Rietumiem pašā uzmanības centrā bija propaganda dažādos līmeņos un daudzveidīgās izpausmēs, proti, informācijas kara ieroči bija mūzika, dejas māksla, kino valoda, dizaina formas, vārdu un tēlu izplatīšana, radīšana³⁴. Gandrīz viss, sākot ar sportu, baletu, līdz pat komiksiem un kosmosa kuģiem, ieguva politisku nozīmi un

32 Mille A. *Te un citadelē. Jānis Peters. Tumšsarkanā*. Rīga: Atēna, 2006. 282.lpp.

33 Tā Marks Kramers secinājis: „Par spīti milzīgajai Padomju Savienības sabrukuma nozīmībai, Rietumu zinātnieki līdz šim nav adekvāti izskaidrojuši, kāpēc un kā tas notika“. (The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Sovietunion. *Journal of Cold War Studies*, vol.5, No.4, p. 178.-256.)

34 Shaw T. The Politics of Cold War Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol.3, No.3, Fall 2001, p.59.

potenciāli varēja tikt izmantots kā ierocis gan lai ietekmētu pašmāju viedokli, gan lai grautu ārzemju sabiedrību dzelzs priekškara pretējā pusē³⁵. Grāmatas, filmas, gleznas un sporta pasākumi ne vien atspoguļoja, bet arī aktīvi projicēja politiskās un ideoloģiskās nozīmes. Propaganda, ko tikpat kā nemanāmi izplatīja laika gaitā, ilgtermiņā iedarbojās efektīvi. Šajā ziņā Rietumi ar saviem spēcīgajiem finansiālajiem un sakaru resursiem parādīja lielāku spēju izplatīt savu vēstījumu, turklāt Rietumu ietekmi visā pasaulē pēc Otrā pasaules kara pastiprināja pieaugošā amerikāņu popkultūras klātbūtne, ar kuru Maskavas režīms ilgstoši nespēja konkurēt pat savās mājās. Tas kopumā radīja situāciju, ka Aukstā kara sacensībā par ļaužu sirdīm un prātiem komunistu pasaulei nebija izredžu uzvarēt³⁶.

Rietumu pētnieki atzīst, ka propagandas efektivitāti un valsts kultūras politikas iespaidu uz sabiedrisko domu Aukstā kara laikā nav iespējams "precīzi nomērīt", taču nešaubās, ka kultūras aktivitātēm ir centrālā loma un tās ir noteikušas daudzu cilvēku Aukstā kara uztveri³⁷. 20. gs. pēdējā ceturksnī tapuši daudzi pētījumi kultūras studiju disciplīnā par vēsturiskiem un politiskiem laikmetiem, no kuriem Aukstais karš ir īpaši raksturīgs ar kultūras (gan masu, gan elitārās) izmantošanu komunikācijai un manipulācijām politisku mērķu sasniegšanā, ko plānoja, vadīja un kontrolēja abu pušu specdienesti.

Pēc Otrā pasaules kara liela Rietumu inteliģences daļa neticēja informācijai par staļiniskajiem noziegumiem un simpatizēja Padomju Savienībai. Ievērojamie Rietumu augstās kultūras pārstāvji Pablo Pikaso, Luiss Aragons, Bertolts Brehts aktīvi iesaistījās globālajā „miera cīņā“, kuras inspirēšanu slepeni vadīja PSRS specdienesti. Minētās personības komunistisko režīmu valstīs tika popularizētas un cildinātas kā „progresīvas“. ASV Centrālā Izlūkošanas pārvalde (CIP) bija sevišķi norūpējusies par franču rakstnieka, kreisā intelektuāļa Žana Pola Sartra ietekmi inteliģencē³⁸.

Lai panāktu kreiso ideoloģiju ietekmes mazināšanos un Ziemeļatlantisko ideju ietekmes pārsvaru pār PSRS ietekmi, 1949. gadā Rietumberlīnē tika izveidota starptautiska sabiedriskā organizācija Congress for Cultural Freedom (CCF), kas

35 Turpat, p.59.

36 Shaw T. The Politics of Cold War Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol.3, No.3, Fall 2001, p.75.

37 Turpat, p.75.

38 The Congress of Cultural Freedom. Pieejams: <http://www.bilderberg.org/ccf.htm>

patiesībā bija CIP segorganizācija. Tai bija biroji 35 valstīs. CCF izdeva ap 20 prestižu žurnālu, rīkoja mākslas izstādes, prestižas starptautiskas konferences. Daudzi CCF biedri, proti, – rakstnieki, mākslinieki, aktieri, režisori, mūziķi un filantropi, ilgi nezināja, ka organizācijas darbu plāno, vada un kontrolē CIP. Taču par vienu no galvenajiem cēloņiem, kāpēc Rietumu oficiālie propagandisti kopumā guva ievērojamu pārsvaru pār saviem Austrumu konkurentiem, tiek uzskatīts fakts, ka Rietumos ārkārtīgi daudz cilvēku un grupu bija gatavi un nemudināmi piedalīties kultūras projektos, kas nosodītu un kritizētu komunistu sistēmu, cildinātu demokrātijas labās īpašības un spēku³⁹.

Rietumu zinātnieki lielu uzmanību velta jautājumam, cik lielā mērā kultūra Aukstajā karā tika izmantota kā valsts propagandas līdzeklis Rietumos, pretstatot to Austrumiem⁴⁰. Pētījumu lielākā daļa apliecina, ka ļoti daudzu Rietumu kultūras darbinieku ieguldījums kultūras konfliktā ar PSRS ir brīvprātīgs. Viens no pirmajiem Aukstā kara cīnītājiem pret komunismu literatūras laukā bija angļu rakstnieks Džordžs Orvels, kurš vērsa savu dzelīgo satīru pret Padomju Savienību jau tad, kad Lielbritānija un PSRS vēl bija sabiedrotās (pazīstamais romāns „Dzīvnieku ferma“ rakstīts Otrā pasaules kara gados), un līdz mūža beigām brīvprātīgi sadarbojās ar britu Ārzemju biroju⁴¹ (*British Foreign Office*). Neilgi pirms nāves, precīzāk, 1950. gadā, Dž. Orvels britu valdībai sastādījis un iesniedzis konfidenciālu sarakstu ar „slepenajiem komunistiem“ mākslas un mediju pasaulē, t. i., iesniedzot šādu sarakstu, norādījis, ar kurām slavenībām valstij nebūtu iespējams un ieteicams mēģināt sadarboties antikomunistiskās propagandas laukā. Šis Dž. Orvela biogrāfijas fakts kļuva zināms atklātībā 1996. gadā, atslēpenojot britu Ārzemju biroja slepenās lietas. Šis atklājums izraisīja debates par to, vai bija kāds, kas rakstīja, gleznoja, pat domāja pilnīgi brīvi, vai visa kultūra abpus dzelzs priekškara bija tikai izvērsta politika un kā būtu jāmainās sabiedrības izpratnei par šo konfliktu⁴².

Daudzi kultūras darbinieki Rietumos brīvprātīgi piedalījās tiešā vai slēptā propagandas darbā, nereti neapzinoties valsts varas neredzamo klātbūtni viņu aktivitātēs.

39 Shaw T. The Politics of Cold War Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol.3, No.3, Fall 2001, p.75.

40 Turpat.

41 Jaunībā, 30. gados Orvels bijis kreisais anarhists, kad brīvprātīgi karojis par sociālismu Spānijas pilsoņkarā, taču piedzīvojis staļinistu aģentūras mēģinājumus sistemātiski un nesaudzīgi iznīcināt visus anarhistus un citus no Maskavas atšķirīgi domājošos kreisos. Tas izraisīja Orvela politisko uzskatu maiņu.

42 Shaw T. The Politics of Cold War Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol.3, No.3, Fall 2001, p.61.

Britu Ārzemju birojam bija slepena nodaļa Information Research Department (IRD), kuras uzdevums bija pretdarbība PSRS propagandai un ietekmes aģentūras infiltrācijai kultūras laukā. IRD sniedza palīdzību aktīviem, pretkomunistiski noskaņotiem filantropiem, māksliniekiem, dzejniekiem, aktieriem un intelektuāļiem. Daudzi par to pat nezināja, bet daudzi citi, kā, piemēram, Dž. Orvels, brīvi sadarbojās. Arī Anglijā dzīvojošais latviešu rakstnieks Guntis Zariņš, vēlēdamies apmeklēt Latviju un izrādīdams iniciatīvu izdot angļu valodā latviešu literatūras un mākslas almanahu, kurā vienkopus būtu publicēti mākslinieciski augstvērtīgi trimdas un Latvijas PSR rakstnieku un mākslinieku darbi⁴³, ieinteresēja britu iestādes atbalstīt viņa kultūras sakarus ar nolūku ideoloģiski ietekmēt padomju sabiedrību. Vēstulē ASV dzīvojošajam dzejniekam Gunaram Saliņam G. Zariņš (1964. gadā) konfidenciāli paskaidro: „... angļu nostāja ir sekojoša: jo Jums būs lielāks kontakts ar viņiem, jo labāk mēs varēsim viņus liberalizēt, un komunisma liberalizācija ir komunisma gals. (..) Pašlaik stāvoklis ir sekojošs – es esmu viņiem vajadzīgs kā „pārbēdzējs“ un liberālā – komunistiskā emigranta simbols.“⁴⁴

Kultūru sacensība Aukstajā karā nebūtu iedomājama bez kultūras sakariem starp abām pretējām pusēm, t. i., starp PSRS un Rietumvalstīm. Latviešu informatīvajā telpā dominē priekšstats, ka Padomju – Rietumu kultūras sakaru ideja un iniciatīva pieder Padomju Savienības pusei, jo jau pirms 1940.gada okupācijas PSRS specdienesti izmantoja kultūras sakarus kā paņēmieni informācijas iegūšanai un ietekmes aģentūras veidošanai Latvijā⁴⁵, taču ir fakti, kas liecina par aktīvu Rietumu iniciatīvu Aukstā kara laikā. Jau minētajā piemērā Guntis Zariņš sadarbojās ar britu specdienestiem. Arī Guntis Liepiņš, viens no trimdas presē asi kritizētajiem kultūras sakaru organizētājiem, Kanādas latviešu sabiedriskās organizācijas *Dardedze* dibinātājiem, ir sadarbojies ar Kanādas specdienestu Royal Canadian Mounted Police (Karaliskā Kanādas Jātnieku policija)⁴⁶. Raksturīgi, ka trimdas vadība un sabiedrības vairākums nespēja pieņemt kultūras sakarus kā metodi, kas varētu darboties pretēji PSRS nolūkiem. Tāpēc ir noderīgi palūkoties, kā veidojās angloamerikāņu – krievu kultūras sakari un kādi tiem bija rezultāti.

43 Uz naža asmens. Viena tauta. Iz kultūras sakaru vēstures. Guntis Zariņš. R.Ceplā publikācija. *Karogs*, 2002, Nr.2, 181.lpp.

44 Turpat, 176.lpp.

45 Zaļkalne L. „Kultūras sakari” – sākums un izveide (1955-1961). No: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. Referātu krājums. Rīga: Nordik, 2004, 20.-33.lpp.

46 No G. un A. Liepiņu privātā arhīva Toronto, Kanādā.

Sešdesmitajos gados ASV piedāvāja PSRS slēgt kultūras līgumu, kas paredzēja:

1) padomju un ASV studentu apmaiņas braucienus un stažēšanos abu pušu augstskolās;

2) padomju rakstnieku viesošanās pie rakstniekiem ASV un amerikāņu rakstnieku viesošanās pie rakstniekiem PSRS.

Padomju puse atbildēja pozitīvi, un apmaiņas braucieni notika, taču ātri vien izrādījās, ka padomju puse baidās. ASV puse bez bažām bija gatava sūtīt un pieņemt daudz lielāku studentu skaitu, nekā PSRS uzdrošinājās piekrist. Studentu vietā patiesībā uz ASV augstskolām tika nosūtīti rūpīgi pārbaudīti PSKP nomenklatūras kadri – cilvēki ar pabeigtu augstāko izglītību, vismaz aspiranti. Tie dalījās divās lielās grupās:

- 1) Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālkomitejas (PSKP CK) kadri;
- 2) VDK darbinieki.

Vēlāk, M. Gorbačova pārbūves (perestroikas) politikas laikā, atklājās, ka no bijušajiem pirmo ASV – PSRS kultūras sakaru dalībniekiem daudzi toreizējie PSKP CK kadri ir kļuvuši par reformatoriem – Rietumu parauga demokrātijas, vārda un preses brīvības, decentralizētas tirgus ekonomikas un demilitarizācijas aizstāvjiem un iniciatoriem. Šie CK kadri realizēja atgriešanos kapitālistiskajā saimniecības sistēmā. Bijušie VDK un citu specdienestu kadri un proimpēriskie analītiķi Krievijā šodien traktē bijušo PSKP CK kadru rīcību 1990. gados kā „nodevīgu“ pakļaušanos Rietumu ietekmei, kas noveda PSRS līdz sakāvei Aukstajā karā⁴⁷. Arī paši bijušie CK kadri nereti atzīst, ka Rietumos redzētais viņus pārliecinājis par nepieciešamību atteikties no komunistiskajiem mērķiem un principiem. Tātad ar studentu apmaiņu ASV puse sekmīgi grāva daudzu vēlāk ietekmīgu PSKP nomenklatūras biedru komunistisko pārliecību, izraisot viņos simpātijas pret Rietumiem un vēlmi mainīt Padomju Savienības politisko un ekonomisko iekārtu. Piemēram, viens no šādiem sešdesmito gadu jaunajiem CK kadriem bija Aleksandrs Jakovļevs – vēlāk viens no vadošajiem Gorbačova laika reformkomunistiem, dēvēts par „Perestroikas (Pārbūves) arhitektu”, un viens no konsekvēntākajiem Jeļcina laika Krievijas demokrātiem. Viņš bija viens no pirmajiem dalībniekiem sešdesmito gadu apmaiņas braucienos, pavadīdams gadu kā doktorantūras students Kolumbijas

47 Pečeņev V. *Smutnoje vremja – noveišaja istorija Rossiji*. Moskva: Norma, 2004. 21.lpp.; Kadetov A. *Kak Suvorov predaval Akvarium*. Moskva: OLMA- PRESS, 2004. 41.lpp.

universitātē, kur viņš studēja mūsdienu Amerikas vēsturi un politiku⁴⁸. Pats A.Jakovļevs ir apliecinājis, ka Amerikā pavadītais laiks mainījis viņa uzskatus, un apgalvojis, ka viņa darbības mērķis 1990. gados bijis komunistiskā Padomju Savienības režīma likvidēšana⁴⁹.

Arī rakstnieku apmaiņa, kas sākās sešdesmitajos gados, deva ASV pusei vēlamus rezultātus. PSRS rakstnieki, tiekoties un sarunājoties ar ASV kolēģiem, pārliecinājās, ka tiem nav tēmu, par kurām jābaidās atklāti runāt. Tā viens no amerikāņu rakstniekiem, kuri viesojās pie krievu rakstniekiem PSRS 1963. gadā, liecināja: „Es sapratu, ka tas, ko viņi uzzināja no atbraukušajiem amerikāņu rakstniekiem, bija mūsu iespaidīgā brīvība izteikt savas domas (..), mums piemita rakstnieku tendence atklāti izteikties par pretrunīgajiem, strīdīgajiem jautājumiem. Es tajā mēnesī to darīju bieži, un katru reizi varēju manīt, cik ļoti mani apskauda. Citiem vārdiem sakot, apmaiņa deva iespēju padomju rakstniekiem, intelektuāļiem, studentiem u.c. redzēt, ka apzīmējums „vārda brīvība” nebija tikai politiskais žargons.”⁵⁰

J. Ričmonds⁵¹, viens no ASV Informācijas aģentūras virsniekiem, kurš strādāja Maskavā, labi pārzināja un pats administrēja apmaiņas braucienus, piedāvā savu vērojumu par Padomju Savienības sabrukumu, uzsverot, ka nozīmīgs faktors bijis Rietumu ideju iedarbība uz padomju cilvēkiem, tātad Aukstā kara beigas un komunisma sabrukums ir vairāk kā 35 gadus notikušo padomju kontaktu un apmaiņu ar Rietumiem un ASV rezultāts. J. Ričmonds uzsver: „Vēl jo vairāk, šo kultūras, izglītības, informācijas, zinātnes un tehnoloģijas apmaiņu brīvi vadīja ASV, pateicoties vienošanās līgumiem, kas tika noslēgti ar padomju valdību, un izmaksām, kas bijaniecīgas salīdzinājumā ar ASV izdevumiem par aizsardzību un izlūkošanu tajā pašā laika periodā. Tā rezultāts bija Rietumu ietekmes pieaugums Krievijas sabiedrības daļā, kas tika uzskatīta par inteliģenci”⁵².

48 Richmond Y. *Cultural Exchange and the Cold War. Raising the Iron Curtain*. The Pennsylvania State University Press, 2003. 153.-155.lpp.

49 Pečeņev V. *Smutnoje vremja – noveišaja istorija Rossiji*. Moskva: Norma, 2004. 21.lpp.

50 Richmond Y. *Cultural Exchange and the Cold War. Raising the Iron Curtain*. The Pennsylvania State University Press, 2003.

51 J. Ričmonds, kā atvaļināts ASV Informācijas aģentūras virsnieks, kurš strādājis Maskavā, ļoti labi pārzina šos apmaiņas braucienus, no kuriem daudzus administrēja tieši viņa aģentūra.

52 Richmond Y. *Cultural Exchange and the Cold War. Raising the Iron Curtain*. The Pennsylvania State University Press, 2003.

Kultūras sakari atradās abu pušu specdienestu uzmanības lokā. Šo sakaru daļa bija arī kultūras sakari starp latviešiem trimdā un latviešiem Latvijā. Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – trimdinieki savās mītnes zemēs Rietumos bija pazīstami kā pārliecināti antikomunisti, kas prata iegūt vērā ņemamu ietekmi Rietumu varas centros, tādēļ PSRS bija ieinteresēta neitralizēt viņu pretpadomju aktivitāti. Tas bija viens no iemesliem, kādēļ no Padomju Savienības puses tika organizēti kultūras sakari⁵³ starp dzimtenes un trimdas (padomju izpratnē – emigrācijas) rakstniekiem, māksliniekiem, aktieriem, režisoriem, kritiķiem utt.

Latviešu trimdas vadošās organizācijas (Pasaules brīvo latviešu apvienība, Amerikas latviešu apvienība, Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē, *Daugavas Vanagi* u. c.) bija pārliecinātas, ka kultūras sakari ir bīstamas padomju lamatas Rietumiem, tādēļ asi kritizēja Kultūras sakaros iesaistītos latviešu trimdiniekus, uzskatot, ka (pielietojot Ata Lejiņa metaforu) šajos sakaros trimdinieki neizbēgami ir „peles lomā“, bet LPSR VDK un KKS – „kaķa lomā“. Trimdas vadība un vairākums neiztēlojās pretēju iespēju.

Raksturīgi, ka ievērojama daļa trimdas profesionālāko rakstnieku šādai trimdas politiskās vadības un trimdas sabiedrības vairākuma nostājai kopumā nepiekrita un lielākā vai mazākā mērā izveidoja sakarus ar kolēģiem dzimtenē, bez ilūzijām apzinādamies, ka šos sakarus kontrolē VDK, tomēr uzskatot, ka no nacionālo interešu viedokļa literārie kontakti ir nepieciešami. Daži regulāri iesaistījās KKS organizētajās aktivitātēs (Velta Toma, Valdis Krāslavietis, Olafs Stumbrs), citi tās izmantoja vienreizējam dzimtenes apmeklējumam (Gunars Saliņš, Valentīns Pelēcis), citi tikai sarakstījās ar kolēģiem Latvijā, apzinoties, ka vēstules lasa VDK, un saņēma grāmatu sūtījumus (Anšlavs Eglītis), tikās ar kolēģiem individuāli (Gunars Janovskis).

Šajā nodaļā izklāstītā informācija ir pamats secinājumam, ka kultūras sakarus un apmaiņu kā Aukstā kara cīņas paņēmienu iecerēja un aktīvi izmantoja gan Maskava, gan Rietumi, taču realizācija ir bijusi sekmīgāka no Rietumu viedokļa, jo apmaiņas braucienu rezultātā ietekmīga PSRS komunistu nomenklatūras daļa zaudēja iekšējo motivāciju cīnīties pret Rietumiem un ieguva motivāciju atteikties no komunistiskā režīma mērķiem, ideoloģijas un prakses. ASV – PSRS „Kultūras sakariem” ir izcila loma nomenklatūras

53 Zālīte I. LPSR VDK uzbūve un galvenie darba virzieni: http://vip.latnet.lv/lpra/vdk_uzbuve.htm

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

revolūcijas izraisīšanā PSRS, kas savukārt izraisīja tās sabrukumu. Ir pamats secinājumam, ka līdzīgi iespējams vērtēt arī rezultātus kultūras sakariem, kas notika starp latviešu trimdu un padomju Latviju.

Latviešu literārā vide divās politiskajās telpās

Pēc Otrā pasaules kara latviešu literatūra Latvijā attīstījās komunistiskā totalitārisma iekārtā, kurā valsts centralizēti administrēja un kontrolēja kultūras nozari. Kultūras procesu ietekmēja divējāda pakļautība PSRS varas orgāniem Maskavā un LPSR varas orgāniem Rīgā, kuri centās realizēt Maskavas noteiktās vadlīnijas. No vienas puses, joprojām dzīva bija tradīcija un tajā balstītā jaunrade, no otras puses, ideoloģija un valsts varas mehānisms tradīciju mēģināja ierobežot vai aizliegt. Okupētajā Latvijā bija notikusi pilnīga staļinistu kultūras atzīšana, sākot no iesācējiem līdz pat rakstniecības autoritātēm, gluži tāpat kā Krievijā 30. gados. Latvijas brīvvalsts perioda rakstnieki vai nu sevi adaptēja padomju kultūrā vai arī to pameta. Jaunas paaudzes literatūrā ienāca, vairs nezinot par „bedri starp pasaules uzskatu un radošo aktivitāti”⁵⁴, t.i., nepieciešamību piemērot jaunradi komunistiskās ideoloģijas diktātam, klusējot par atmiņu un revidējot savus patiesos mākslas principus, lai izdzīvotu literārajā vidē komunistu režīma apstākļos.

Valdošās komunistiskās partijas orgāni un tiem pakļautās struktūras katru gadu publicēja norādījumus un vadlīnijas kultūras darbam, regulāri kritizēja un nopēla rakstniekus, māksliniekus un kultūras darbiniekus, kuri vadlīnijas neievēroja, un izrādīja atzinību tiem, kuru māksla bija tām atbilstoša. Informācijas kontroles iestādes, proti, Galvenā literatūras pārvalde, Preses komiteja u. c., ierobežoja publiskajā telpā atļautos un aizliegtos autorus, varoņus, tēmas, stilus un interpretācijas līdz pat 20. gs. 80. gadu beigām⁵⁵. Atļautu tēmu trūkums ierobežoja prozu, savukārt dzeja kļuva par galveno brīvās izteiksmes formu Latvijā. Dzejas grāmatu metieni bija Latvijas apstākļiem milzīgi, un tos reizēm izpirka stundu laikā.

54 Dobrenko E. *The Making of the State Reader: Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*. Stanford, 1997.

55 Briedis R. Laikmeta konturējums. *No: Latviešu literatūras vēsture*. 3.sēj., 35.lpp.

Rakstnieki bija apvienoti padomju rakstnieku koporganizācijā Rakstnieku savienībā, kuras biedriem bija pieejamas privilēģijas un teorētiski bija pienākums radīt literatūru, kas kalpotu sociālisma un komunisma celšanai, kā arī cīņai pret kapitālistisko sistēmu pasaulē un tās ideoloģiskajām „atliekām” Padomju Savienībā. Rakstnieku savienību centās sistemātiski uzraudzīt Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Kultūras nodaļa, rūpīgi sekojot viedokļiem un tendencēm. Partijas interesēm nevēlamas parādības Latvijas Rakstnieku savienībā CK parasti mēģināja apkarot, ar savu favorītu – Rakstnieku savienības biedru (A. Grigulis, V. Lukss, Ž. Grīva, A. Vējāns) – balsīm, panākot rakstnieku sapulcēs sev vēlamus rezultātus, taču ar laiku Rakstnieku savienībā vadību pārņēma brīvdomīgie jaunākas paaudzes intelektuāļi, kuru darbība bija pretrunā ar PSKP politiku nacionālajos jautājumos (I. Ziedonis, J. Peters, M. Čaklais, Z. Skujiņš), un LKP CK to nespēja novērst. Latvijas PSR Rakstnieku savienība izveidojās par patstāvīgu ideoloģisku spēku, kas realizēja savu, proti, no PSKP programmas atšķirīgu nacionālo un kultūras politiku.

Rakstniekiem, īpaši dzejniekiem, okupācijas un totalitārisma apstākļos bija liela autoritāte plašās masās. Pēc nacionālās politiskās vadības zaudēšanas tauta par savu vadību psiholoģiski uztvēra populāros rakstniekus. Rakstnieku reālā autoritāte bija ievērojami augstāka par kompartijas nomenklatūras autoritāti, jo latvieši nomenklatūru mentāli neizjuta kā savu patieso vadību. Šāda tautas īstās vadības loma rakstniecībai Latvijā pastāvēja jau no Otrā pasaules kara vācu okupācijas laika. Šo stāvokli tēlaini un trāpīgi skaidro rakstnieks Zigmunds Skujiņš: „Tauta, tāpat kā dzērvju kāsis, sajukušā stāvoklī ilgi lidot bīstas. Pazaudējusi vadoņus, tā instinktīvi meklē jaunus, aiz kuriem sakārtoties. (..) ceļa zinātājus meklēja dzejniekos, prozaiķos (..) Viņu klātbūtne viesā stabilitātes apziņu.”⁵⁶ Ar rakstnieku ietekmi varai bija jāērķinās, savukārt arī rakstniekiem bija jāērķinās ar varas iespējām ierobežot, pārtraukt vai aizliegt varai neērtāko rakstnieku darbu publicēšanu (O.Vācietis, V.Belševica), pakļaut rakstniekus VDK manipulācijām. Rets paņēmieni bija rakstnieku iebiedēšana ar represiju draudiem, piemēram, dzejnieka Knuta Skujenieka notiesāšana un ieslodzījums kā brīdinājums, ar ko visiem jāērķinās. Uz padomju Latvijas rakstniekiem un literatūru jāattiecinā krievu literatūrzinātnieka

56 Skujiņš Z. *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā „Sātana eņģelis”*. Rīga: Liktenstāsti, 1997. 19., 20.lpp.

Jevgeņija Dobrenko (Evgeny Dobrenko) secinājums: autora transformācija pašcenzorā – lūk, šeit ir patiesā padomju literatūras vēsture⁵⁷. Šo transformāciju pašcenzorā Zigmunds Skujiņš izteicis personīgā metaforā: „... man nenāk ne prātā slēpt, ka vienmēr esmu centies rakstīt savus darbus tā, lai tie „izietu cauri”, nokļūtu pie lasītājiem. Tas taču būtu idiots, ne galdnieks, kas taisītu, teiksim, skapjus, nerēķinoties ar priekšā stāvošo durvju platumu un augstumu”⁵⁸.

Ārēji latviešu kultūras norises padomju laikā tiek pakļautas tiem pašiem totalitārās kultūras mehānismiem, kuriem spiestas pakļauties visas Padomju Savienībā iekļauto tautu kultūras, tomēr iekšēji tā saglabā savu savdabību, vārdā nesaukto tradīciju⁵⁹. Piemēram, Zigmunds Skujiņš savā daiļradē konceptuāli seko pirmskara literatūras vilnim, ”ko nosacīti apzīmē par ornamentālo literatūru”⁶⁰. Mirdza Ķempe, to ievērojot un novērtējot, kādā sarunā 1955. gadā iesaka Zigmundam Skujiņam: “Turpiniet rakstīt kā Anšlavs Eglītis. Kā Ādamsons. Tas ir jūsu stils.”⁶¹ Ārēji un publiski būdama „īsta“ padomju dzejniece, neformālā līmenī, varai nemanot, M.Ķempe mudina jauno rakstnieku saglabāt un turpināt padomju Latvijā aizliegta un noklusēta, „buržuāziskajā emigrācijā” dzīvojoša rakstnieka Anšlava Eglīša literāro stilistiku.

Dzelzs priekškara Rietumu pusē patvērumu bija atraduši Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas trimdinieki, kas pielika lielas pūles, lai atmaskotu komunistu noziegumus un melus par dzīvi aiz dzelzs priekškara, brīdinātu Rietumu sabiedrību par komunistu draudiem, lobētu nepiekāpīgu cīņu pret komunistisko sistēmu. Ar baltiešu trimdiniekiem Rietumvalstu valdības rēķinājās kā ar konsekventiem antikomunistiem. Ja paši pasaules latvieši sevi vislabprātāk dēvēja par trimdiniekiem, tad Rietumu pasaules periodikā viņi tiek minēti gan kā trimdinieki (*exiles*), gan kā emigranti. Turpretī padomju Latvijas izdevumos gandrīz konsekventi dēvēti par emigrantiem – dažreiz savienojumā ar tendencioziem epitetiem, kā buržuāziskais, nacionālistiskais.

57 Dobrenko E. *The Making of the State Writer. Social and Aesthetic Origins of Soviet Literary Culture*. 2001.

58 Skujiņš Z. Piebildes sarakstītajam. *Karogs*, 2005, Nr.3, 116.lpp.

59 Briedis R. Laikmeta konturējums. *No: Latviešu literatūras vēsture*. 3.sēj., 36.lpp.

60 Skujiņš Z. *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā „Sātana eņģelis”*. Rīga: Liktenstāsti, 1997. 38.lpp.

61 Skujiņš Z. *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā „Sātana eņģelis”*. Rīga: Liktenstāsti, 1997. 39.lpp.

Latviešu sabiedrība trimdā bija labi organizēta. Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA) bija centrālā jumta organizācija piecām centrālajām organizācijām dažādās pasaules daļās: Amerikas latviešu apvienībai (ALA), Latviešu apvienībai Austrālijā un Jaunzēlandē (LAAJ), Latvijas atjaunošanas komitejas Eiropas Centram (LAK EC), Latviešu Nacionālajai apvienībai Kanādā, (LNAK), Dienvidamerikas latviešu apvienībai (DLA). Minētās centrālās organizācijas apvienoja daudz sīkāku un lielāku organizāciju. Aktīva un ietekmīga bija organizācija *Daugavas Vanagi*, kurai bija centrālā valde, atsevišķas valdes un nodaļas Anglijā, ASV, Austrālijā, Kanādā, Vācijā un Zviedrijā. Paralēli centrālajām organizācijām darbojās latviešu jaunatnes organizācijas ASV, Eiropā, Austrālijā, Kanādā un Dienvidamerikā. Zviedrijā darbojās spēcīga Latviešu Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP). Latvieši dažādās zemēs organizēja baznīcu draudzes, kredīt biedrības un biedrības⁶². Liela nozīme latvietības uzturēšanā un paaudžu vienošanā bija akadēmiskajām mūža organizācijām – studentu korporācijām un akadēmiskajām vienībām. Trimdas organizācijas dibināja un ilgstoši vadīja bijušie Latvijas valstsvīri, politiķi un valsts ierēdņi, garīdznieki un militārpersonas. Centrālo organizāciju vadībai bija liela autoritāte. Latviešu kultūras dzīves uzturēšanai trimdā tika organizēti fondi, no kuriem ievērojamākie bija PBLA Kultūras fonds un Latviešu fonds.

Trimdai no sākuma līdz beigām, t. i., no pirmajiem pēckara gadiem līdz pat Atmodai, ir politisks mērķis – Latvijas neatkarības atjaunošana *de facto*. Trimdas kultūra visplašākajā nozīmē ir saistīta ar šo mērķi, un tas ietekmē arī literāro procesu. Ap 120 000 latviešu trimdinieku, kas dzīvoja Vācijā, Zviedrijā, ASV, Kanādā, Austrālijā un Anglijā, pirka un lasīja trimdas rakstnieku grāmatas un trimdā izdotu presi. Uzskatu, vārda un preses brīvības apstākļos Rietumos attīstījās literatūra, kas bija nezināma tautai Latvijā. Tika izdoti literatūrzinātniski pētījumi, arī par literatūru Latvijā. Trimdā dzīvoja daudzi Latvijas brīvvalsts laika rakstnieki, kuri turpināja rakstīt. Trimdā izauga jauna latviešu rakstnieku paaudze.

Atšķirībā no trimdas, Latvijā kultūra pēckara gados tīri mehāniski tika attālināta no notikumiem Rietumu kultūras un sabiedriskajā dzīvē, kurai latviešu rakstnieki un mākslinieki centās pietuvoties un ar kuru tie tiecās salīdzināties kopš 19. gadsimta beigām. Ziņas par notiekošo Eiropā un pasaulē līdz Latvijas sabiedrībai nonāca

62 Streips L. *Visjaunāko laiku Latvijas vēsture*. Amerikas latviešu apvienība: 1979. 78.-83.lpp.

pastarpināti. Taču rakstnieku aprindām bija pieejama salīdzinoši plaša informācija par procesiem, notikumiem un personībām pasaules kultūrā. Piemēram, Zigmunds Skujiņš uzskata, ka pat šodien kādā citā valstī „diez vai atrodams“ tik plaša izvērsuma periodiskais izdevums, kā samērā nelielā tirāžā izdots un tikai padomju elitei domātais žurnāls „Inostrannaja Literatura“, kas regulāri, kaut arī tendenciozi⁶³, iepazīstināja ar ievērojamāko un zīmīgāko pasaules literatūrā⁶⁴. Latviešu rakstnieki arī personīgi tikās un iepazīnās ar ievērojamiem rakstniekiem no rietumvalstīm, piedaloties PSRS Rakstnieku savienības kongresos Maskavā, arī uzņēma ārzemju kolēģus Rīgā. Z.Skujiņš uzsver: „Ja kāds domā, ka padomju apstākļos Latvijas rakstnieku savienība bija no pasaules norisēm atšķeltu nomaļnieku kompānija, tas ļoti maldās. Mūs apmeklēja visnotaļ atzītas literāras personības – Heinrihs Bells, Čārlzs Snovs, Ginters Grass, Vigorelli, Pamela Džonsone, Pērs Lundkvists. Ne mazāk spožs bija zvaigznājs, ar kuru iznāca sastapties Maskavā – Dīrenmats, Lanū, Neruda, Amadū, Steinbeks, Apdaiks.“⁶⁵

Padomju Latvijas rakstnieki interesējās un kopumā bija informēti par literatūras dzīvi trimdā. Trimdas latviešu grāmatas, kas bija aizliegtas parastiem padomju Latvijas lasītājiem, tika uzkrātas t.s. „specfondā“ J.Misiņa bibliotēkā. Tur tās, saņemot speciālas atļaujas, bija pieejamas lasīšanai nomenklatūras un specdienestu darbiniekiem, rakstniekiem un zinātniekiem. Savukārt trimdiniekiem padomju Latvijā izdotā prese un literatūra bija krietni pieejamāka, lai arī dažkārt PSRS un LPSR pārvaldes aparāta ierobežota. Kā apgalvo literatūrvēsturnieks, žurnāla „Jaunā Gaita” ilggadējs redaktors Valters Nollendorfs, jau 60. gados varēja brīvi un ļoti lēti pasūtīt Latvijas presi un citus izdevumus, arī grāmatas⁶⁶. Turpretī pasta sūtījumi uz Latviju bija saistīti ar ierobežojumiem un kontroli⁶⁷. Sūtītās grāmatas un žurnāli, gan latviešu gan citās valodās, Rīgā bieži „pazuda“, arī tad, kad sūtījumi bijuši ierakstīti un apdrošināti. Padomju režīmā nedarbojās starptautiskās pasta konvencijas. Vēstules un grāmatas, kuras trimdas

63 Skujiņš Z. *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā „Sātana eņģelis“*. Rīga: Likteņstāsti, 1997. 43.lpp.

64 Skujiņš Z. *Piebildes sarakstītajam. Karogs*, 2005, Nr.3, 115.lpp.

65 Skujiņš Z. *Piebildes sarakstītajam. Karogs*, 2005, Nr.3, 115.lpp.

66 Saruna ar V.Nollendorfu 1999.g. 21. maijā, Rīgā (sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones personīgajā arhīvā).

67 Briedis R. *Laikmeta konturējums. No: Latviešu literatūras vēsture*. 3.sēj., 35.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

rakstnieki sūtīja Latvijas rakstniekiem, kontrolēja KKS vadītājs – VDK kadru virsnieks, kas vēstules izlasīja pirmais un pēc tam nodeva adresātam, bet grāmatas – specfondam.

Nereti rakstniekiem tomēr izdevās grāmatas arī saņemt. Z. Skujiņš savās atmiņās stāsta: „Aizgāju uz Gorkija ielas namiņu⁶⁸ pie Lešinska⁶⁹ un jautāju, kāpēc man adresētus sūtījumus nenodod pēc piederības. Es to atļāvos, uz maniem pleciem bija zināmas bruņas – „činas“ un tituli. Lešinskis, stalti izslējies, taču pagļēvi mīksts, satrapa pozā sēdēja pie rakstāmgalda un kūpināja tādu kā Šerloka Holmsa pīpi. Aiz briļļu stikliem it kā pēc pļaukas viņa acis mulsi, izvairīgi lūsinājās. Viņa atbilde toreiz man likās nesakarīga un izvairīga: „Ne jau aiz labas dzīves...“ Ko viņš ar to gribēja teikt, varēju vienīgi minēt. Tomēr Janovska nākamo sūtījumu, Dz. Soduma tulkoto „Ulisu“, saņēmu. Šo eksemplāru, kas tolaik Rīgā bija liels retums, lasījuši (vai mēģinājuši lasīt) daudzi Latvijas kultūras darbinieki.“⁷⁰

KKS izmantoja dažādus paņēmienus, lai iegūtu trimdas grāmatas un žurnālus. Dažos gadījumos iespieddarbu apmaiņa bija tikai lietderīgs fons regulārai korespondencei ar ideoloģiskajiem pretiniekiem. Tā 1961. gadā literatūrzinātnieks un sovjetologs Rolfs Ekmanis nosūta vēstuli Latvijas Valsts laikrakstu un žurnālu izdevniecībai, pauzdams vēlmi abonēt vairākus periodiskos izdevumus un pasūtīt vairākas grāmatas, kā arī izteikdams nožēlu, ka vairāki pasūtījumi, kas veikti *Meždunardnaja Kņiga*, nav viņu sasnieguši. Tā paša gada 12. oktobrī viņš saņem atbildes vēstuli nevis no izdevniecības, bet gan no *Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs* Latvijas nodaļas vadītāja Leonīda Rimjana, kurš raksta, ka „Latvijas Valsts laikrakstu un žurnālu izdevniecība piesūtīja mums Jūsu š. g. 5. septembra vēstuli, paskaidrojot, ka periodisko izdevumu un jo vairāk grāmatu sūtīšana individuāliem abonentiem ārzemēs neietilpst izdevniecības kompetencē“⁷¹.

Vēstule ir oficiāla, taču L.Rimjans ne vien sniedz informatīvu atbildi, bet arī aktīvi polemizē ar R. Ekmani, apšaubīdams Rietumu demokrātisko sistēmu: „Izlasījuši Jūsu vēstuli, ar nožēlu bijām spiesti konstatēt, ka vairāki formulējumi tajā liecina par

68 Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem (KKS) ārzemēs ēka atradās Gorkija (tagad K.Valdemāra) ielā.

69 Imants Lešinskis – ilggadējs KKS vadītājs, VDK kadru virsnieks, 70.gadu beigās pārbēdzis uz ASV.

70 Skujiņš Z. Caurums žogā. Gunars Janovskis. *No: Raksti*, 1.sējums. Rīga: Mansards, 2005. 240.lpp.

71 L.Rimjans vēstulē R.Ekmanim 1961. g. 12. okt; RTMM inv. nr. 558852.

samērā augstu garīgās atkarības koeficientu no pretpadomju aģitatoru izdomājumiem. (..) Aptauja Galvenajā pastā mums apliecināja, ka visi Jūsu vēstulē minētie periodiskie izdevumi pilnā eksemplāru skaitā saskaņā ar *Meždunarodnaja Kņiga* pasūtījumu nosūtīti uz Jūsu adresi. Sūtījumu pazušā acīmredzot vainojama savdabīgā brīvības un pilsoņu tiesību izpratne Jūsu uzturēšanās zemē.⁷² Tomēr, neraugoties uz ideoloģiskām domstarpībām, L. Rimjans apliecina, ka ir noskaidrojies – Rīgas grāmatnīcās R. Ekmaņa prasītās grāmatas vēl var dabūt, taču pasūtījuma pilnīga izpilde prasīs ievērojamus naudas līdzekļus, „tādēļ to varēsīm īstenot tikai gadījumā, ja kompensēsiet mūsu izdevumus, sūtot mums uz mūsu pasta kastīti /Rīga, Galv.pasts, p.k.261/ sekojošos izdevumus: 1. Tilts. Ilustrēts latviešu žurnāls. 2. Latvija Amerikā. 3. Ceļa biedrs. 4. Amerikas Vēstnesis. Minētās publikācijas vēlamies saņemt regulāri to iznākšanas kārtībā viena gada laikā, sākot ar š. g. 1. novembri⁷³. Vēstules beigās rodams KKS sarakstei raksturīgais teikums - „uzskatām, ka publikāciju apmaiņa būtu gaidīts ieguldījums tuvības stiprināšanā starp dzimteni un tautiešiem svešumā⁷⁴. Šādi iesāktā sarakste starp KKS vadītāju Leonīdu Rimjanu un ASV dzīvojošo latviešu trimdas literatūrzinātnieku un sovjetologu Rolfu Ekmani turpinās ilgu laiku kā divu augsti intelektuālu ideoloģisko un politisko pretinieku cīņiņš.

Ideja par vienotu un nešķiramu latviešu literatūru ir raksturīga pēcatmodas gadiem, taču okupācijas un trimdas gados pastāvēja un tika runāts par divām dažādām un šķirtām literatūrām. Z. Skujiņš izteicis viedokli, ka ir naivi censties saskatīt ideālu jaunrades vidi vienā vai otrā pusē: „Ideāla vide rakstniecībai ir tikpat utopisks pieņēmums, kā ideāla vide sabiedrības attīstībai. Grūtības esam pārdzīvojuši visi. Tikai dažādas, atšķirīgas. Un arī nodevas esam maksājuši visi. Tādas vai citādas, tomēr nodevas.⁷⁵ Ir piemēri, kas liecina, ka vienas paaudzes rakstniekos abpus dzelzs priekš kara ticis meklēts kopīgais, vienojošais. Piemēram, Anglijā dzīvojošā trimdas literatūrkritiķa Jāņa Andrupa recenzijā par Gunara Saliņa krājumu „Satikšanās” 1979. gadā rodams būtisks šo paaudžu konturējums: „Pirms diviem gadu desmitiem vienlaicīgi trimdā un Latvijā sākās jauns dzejas attīstības posms. Trimdā tas saistās ar „Elles ķēķa”

72 L.Rimjans vēstulē R.Ekmanim 1961. g. 12. okt; RTMM inv. nr. 558852.

73 Turpat.

74 L.Rimjans vēstulē R.Ekmanim 1961. g. 12. okt; RTMM inv. nr. 558852.

75 Skujiņš Z. Caurums žogā. Gunars Janovskis. *No: Raksti*, 1.sējums. Rīga: Mansards, 2005., 246.lpp.

vārdu, tā pirmais saucējs bija Gunars Saliņš, un iekšējā motīvācijā tas nozīmēja gan lielpilsētas sprosta, gan trimdas režģu pārvarēšanu. Latvijā jaunā posma sākējiem bija jāpārspēj „partijas ķēķis”, un par cik viņi to iespēja, par tik dzeja atkal sāka elpot. Tagad, divdesmit gadus vēlāk, gaidāma jaunas paaudzes ienākšana un jauna dzejas attīstības posma iezvanīšana. Jādomā, ka arī šoreiz tas notiks vienlaicīgi trimdā un dzimtenē, ja vien Rietumos latviešu jauno paaudzi nebūs pārāk izretinājuši svešuma centrālās spēki un ja dzimtenē turienes ķēķa pavāri nebūs padarījuši garīgo gaisotni pārāk smacīgu”⁷⁶.

Nenoliedzami, ka notika mēģinājumi šīs literatūras tuvināt un izprast, gan pārpublicējot literārajos žurnālos, gan recenzējot un analizējot, taču iedalījums trimdas un padomju Latvijas literatūrā saglabājas līdz pat šodienai. Latvijā trimdas literatūra pārsvarā netika publicēta. Ir izņēmumi, kuri no komunistu varas viedokļa tika uzskatīti par politiski nekaitīgiem – Monikas Zariņas, Veltas Tomas, Valda Krāslavieša un vēl dažu trimdas dzejnieku darbi, kas paretam parādījās presē vai pat tika izdoti grāmatās (par tām parādījās skopas recenzijas Latvijas presē). Taču trimdā daudzos gados tapusi literatūra lielākoties bija un arī vēl šodien ir plaša un neapgūta pasaule lielai Latvijas lasītāju daļai, protams, ar daudziem izņēmumiem. Savukārt trimdas literāti un literatūras interesenti skrupulozi un pamatīgi iedziļinājās Latvijas literatūrā, gan to vērtējot atsevišķi, gan salīdzinot ar trimdas literatūru, sniedzot vairāk vai mazāk pārdomātus un objektīvus vērtējumus.

I. Ziedonis 1981. gadā uzrakstītā rakstā „Jautājumi Veltai Tomai“, augstā vispārinājuma pakāpē, kas ļauj runāt savdabīgā, no LKP CK ideoloģiskās valodas atšķirīgā Rakstnieku ideoloģijas valodā, norāda, ka tautas kultūras spēku sadalīšanās pēc Otrā pasaules kara vismaz divās nometnēs „nav tik skaidri divdaļīga, kā to māca teorija”, ka bez dialektiski naidīgajiem spēkiem katrā kultūrā pastāv vienojošais, kopāvedošais, integrējošais, pāri stāvošais „evolūcijas virsspēks”, un „... ir jāpieņem, ka arī latviešu (vismaz) divdaļīgā kultūra reiz sameklēs viena otru. Mēs nezinām, kad tam jānotiek. Bet vai mēs nevaram jau tagad (kaut vai ērtības labad) vienoties – kur kam jānotiek? Es to jautāju tāpēc, ka daudzi ļoti vērtīgi kultūras cilvēki netiek pāri paaudzes vēsturiskajam

76 Andrupis J. Ticības atjaunošana (par G.Saliņa dzejoļu krajumu „Satikšanās”). *Jaunā Gaita*, Nr. 133, 1981.

apvainojumam, apvainojumam „iz vēstures“. Vai tad kultūra vienmēr nav bijusi tāda tiltu sajūta?⁷⁷

Metafora ‘tilts’ bieži izmantota, runājot par saskarsmes nepieciešamību starp kultūrām, literatūrām un literātiem, sabiedrības grupām un paaudzēm. Latviešu literārā vide divās politiskajās telpās, kaut spiesta rēķināties ar sabiedrības, ideoloģijas un valdošās politikas nostādņem un brīžam psiholoģisku ietekmi, spēja saglabāt eksistences, mākslinieciskās kvalitātes un izaugsmes vēlmi un ieinteresētību vienai par otru.

⁷⁷ Ziedonis I. *Raksti*. 12.sējums. 315.lpp.

Padomju Latvijas un latviešu trimdas literātu saskarsme un tās dinamika

Atkušņa ietekmes laiks (1955-1963)

Laikmets, kuru apzīmē ar metaforu „Atkusnis“, Padomju Savienībā iesākas pēc diktatora J. Staļina nāves 1953. gadā, kam sekoja diktatūras atslābums, nacionālo spaidu mazināšanās nekrievu republikās, masveida amnestijas politiski sodītajiem, salīdzinoši lielākas tiesības un brīvības visiem iedzīvotājiem.

20. gs. 50. gadu vidū mainās arī padomju režīma ideoloģiskās cīņas metodes un uzdevumi starpvalstu attiecībās, arī attiecībās ar emigrantu kopienām. 1955. gadā ar mērķi it kā atjaunot sakarus ar „kara gados svešumā aizrautajiem vai aizvilinātajiem pilsoņiem“⁷⁸, sāk darboties PSRS komiteja „Par atgriešanos dzimtenē“⁷⁹ ar sēdekli Austrumberlīnē⁸⁰ Komitejai ir arī savs latviešu sektors⁸¹ (tajā strādājuši vairāki arī vēlāk pazīstami kultūras sakaru speciālisti – Ādolfs Talcis⁸², Žanis Zakenfelds⁸³). Šajā gadā PSRS Augstākās Padomes Prezidijs izsludina amnestiju tiem, kas kara gados sadarbojušies ar vācu okupantiem, arī tiem, kas atstājuši dzimteni, izņemot „kara

78 Zaļkalne L. „Kultūras sakari” – sākums un izveide (1955-1961). *No: Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte.* Referātu krājums. Rīga: Nordik, 2004, 20.-33.lpp.

79 Ģērmanis U. *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām.* Stokholma: Ziemeļzvaigzne, 1986. 47.lpp.

80 Zaļkalne L. „Kultūras sakari” – sākums un izveide (1955-1961). *No: Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte.* Referātu krājums. Rīga: Nordik, 2004, 20.-33.lpp.

81 Par sektorā iesaistīto personu kompetenci laikrakstā *Zemgales Ziņas* 90.gados minēts kāds kuriozs gadījums ar komitejas „Par atgriešanos dzimtenē” pārstāvjiem, kas savdabīgi veicinājis rakstnieku memoriālo muzeju dibināšanu Latvijā. Kādam funkcionāru delegācijai Stokholmā 1958.gadā zviedri (t.i. Zviedrijas latvieši) cita starpā pajautājuši: „Kā tad jūs tā rīkojaties ar Rūdolfu Blaumani – viņa darbus neiespiežat, viņa mājas „Braki” aizlaistas postā...” Delegācijas komunistiskais līderis tūdaļ pat atraucis: „Nekā tamlīdzīga! Blaumaņa mājas tikko kā kapitāli izremontētas, viņu drukā lielās tirāžās, turklāt viņš pats ir pie lieliskas veselības, par ko gādā mīlotā Komunistiskā partija!” Pēc šī atgadījuma Zviedrijas latviešu prese sacēla lielu traci, bet delegāciju mājās gaidīja pārrunas. Turpmākajos gados komitejas sastāvā bija arvien izglītotāki cilvēki, kas, regulāri sekodami līdz gan padomju, gan trimdas politikajiem un arī literatūras procesiem, uzskatāmi par informētiem un spriestspējīgiem speciālistiem.

82 Talcis Ādolfs – rakstnieks, Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretārs (1944-1948), valdes sekretārs (1957-1965), VDK virsnieks.

83 Zakenfelds Žanis – padomju diplomāts, žurnālists. 1956-1959 Berlīnē Padomju komitejā „Par atgriešanos dzimtenē”. 1959-1962 laikraksta *Dzimtenes Balss* redaktors. 1964-1967 strādājis PSRS vēstniecībā Zviedrijā, 1967-1970 – Latvijas komitejā kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs prezidija priekšsēdētājs, VDK virsnieks.

noziedzniekus”. No 1955. gada sākās plaša sarakste starp trimdas latviešiem un Latvijā palikušiem radiem, draugiem, bijušajiem skolas vai darba biedriem. Daudziem trimdas latviešiem tiek sūtītas grāmatas no Latvijas. Tajā pašā gadā sāk izdot arī laikrakstu krievu valodā *Par Atgriešanos Dzimtenē*, 1956. gadā sāk iznākt šīs avīzes latviskā versija. Laikraksts publicēja reportāžas par repatriantu labiekārtoto dzīvi dzimtenē, rakstus par padomju sasniegumiem dažādās nozarēs, aprakstus par personām, kuras apvainoja kara noziegumos. Latvijā laikraksts bija slepens. Triju gadu laikā režīms secināja, ka nenotiks un pat vairs nebūtu vēlama masveida repatriācija. 1958. gadā laikrakstu pārdēvē par *Dzimtenes Balsi*⁸⁴. Komiteju 1960. gadā pārdēvē par „Komiteju repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs”⁸⁵. Četrpadsmit mēnešus vēlāk, t. i., 1961. gada maijā, Rīgā tiek dibināta Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Latvijas nodaļa, kuras tiešā pārziņā pārgāja *Dzimtenes Balss* ar redakcijas sēdekli Rīgā.

50. gadu otrajā pusē dažās Padomju Savienības vēstniecībās sāka darboties latviešu kultūras atašeji, no kuriem rosīgākais bija Leonīds Rimjans Zviedrijā. Viņš prata izmantot to, ka Padomju Savienībā sakarā ar oficiālu J. Staļina politikas nosodīšanu Maskavas nacionālā politika kļuva liberālāka. L. Rimjans varēja norādīt, ka Latvijā tiek radīti labvēlīgi apstākļi latviešu kultūrai. Viņš izplatīja padomju Latvijas grāmatas, žurnālus, izrādīja Latvijas filmas. 1958. gadā L. Rimjans panāca diriģenta L. Reitera repatriēšanos. Komiteja dažādi centās panākt rakstnieka Jāņa Jaunsudrabiņa repatriēšanos. Žurnāls *Karogs* publicēja Jāņa Jaunsudrabiņa „Es stāstu savai sievai”. Arī J. Jaunsudrabiņa „Zaļā grāmata”, kas uzrakstīta Vācijā, tiek publicēta 1959. gadā Rīgā ar J. Sudrabkalna ievadvārdiem. Notikusi J. Jaunsudrabiņa sarakste ar E. Birznieku-Upīti un J. Sudrabkalnu. J. Jaunsudrabiņš bijis noraizējies, vai patiesi vēl stāv Brīvības pieminekļis, universitāte un operētātris⁸⁶. Kā liels „Komitejas par atgriešanos dzimtenē” panākums tika aprakstīta⁸⁷ J. Jaunsudrabiņa viesošānās pie komitejas pārstāvjiem

84 Ģermanis U. *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām*. Stokholma: Ziemeļzvaigzne, 1986. 49.lpp.

85 Ģermanis U. *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām*. Stokholma: Ziemeļzvaigzne, 1986. 49.lpp.

86 Īverts I. Šai ģimenē viesojās Jānis Jaunsudrabiņš. *No: Dzimtene īstenās vērtības mērs*. Rīga: Avots, 1984, 70.lpp.

87 Turpat.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

Austrumberlīnē 1958. gadā. Tomēr komitejas vadītāju cerības, ka rakstnieks repatriēsies, nepiepildījās.

Atašejam Leonīdam Rimjanam kopš 1959. gada bijušas regulāras sarunas ar Zviedrijā dzīvojošo dramaturgu Mārtiņu Zīvertu⁸⁸. 50. gadu nogalē pirmo reizi pēckara posmā Latvijas teātru afišās parādās arī trimdā dzīvojoša rakstnieka darbu nosaukumi. Dailes teātrī iestudē Mārtiņa Zīverta komēdiju „Mīnhauzena precības“, Drāmas teātrī – lugu „Āksts“, Valmieras teātrī – „Ķīnas vāzi“. Visi iestudētie darbi tapuši pirms 1944. gada, trimdā sarakstītos M. Zīverta darbus teātri neiestudē, taču dramaturga vārds Latvijā ir atgriezies.

50. gadu vidū un otrajā pusē Latvijas PSR valdībā un LKP uz laiku toņa noteicēji ir tā sauktie nacionāļkomunisti, no kuriem spilgtākie ir Eduards Berklavs, Vilis Krūmiņš, Pauls Dzērve, Voldemārs Kalpiņš, kuri vēlas pārtraukt smagās rūpniecības attīstību, lai apturētu masveidīgu cittautiešu ieplūšanu Latvijā. Gan viņi, gan LKP 1.sekretārs Jānis Kalnbērziņš uzstāja, ka visiem LPSR padomju, partijas un saimnieciskajiem darbiniekiem ir jāprot latviešu valoda. 1959. gadā Maskava nomainīja LPSR augstāko vadību, sodīja nacionāļkomunistus un likvidēja viņu iestrādes. Līdzšinējā LKP 1. sekretāra Jāņa Kalnbērziņa vietu ieņem nacionāļkomunistu apkarotājs Arvīds Pelše.

50. gadu vidus iezīmē robežu padomju kultūrpolitikas procesā. Sāk mainīties režīma prasības pret literatūru un kultūru. Literatūras un kultūras aprītē atgriežas daudzi vecākās paaudzes latviešu autori un darbi, kuri Staļina laikos bija aizliegti. Arvien populārāki kļūst jauni autori un viņu darbi. Literārās dzīves regulēšanā joprojām liela nozīme ir PSKP ideoloģisko prasību neviltotai vai šķietamai respektēšanai, tomēr būtiskāka kļūst literatūras paškustība. Aizliegumu sistēma brīžiem atslābst, brīžiem transformējas. Varas un mākslas pretnostatījums kļūst redzamāks. Neraugoties uz varas iestāžu uzraudzību un literātu kompromisiem, literatūra šai laika posmā kļūst par vērā ņemamu garīgu spēku un brīžiem pat par vienīgo relatīvi brīvo domu izpausmes jomu totalitārajā valstī. Tiecoties izrauties no ierobežojumiem, tā cenšas kļūt par līdzvērtīgu

88 LVVA Ārlietu ministrijas arhīvs, fonds Nr.1051.

spēku oficiālajai ideoloģijai, respektīvi, kalpot ne tikai kā literatūra, bet arī kā citādi neaifišējamo domu un jūtu izpausmes sfēra⁸⁹.

Viens no latviešu t.s. nacionālkomunistiem, Atkušņa laika LPSR Kultūras ministrs Voldemārs Kalpiņš laikrakstā *Literatūra un Māksla* nāk klajā ar viedokli, ka vajag izdot latviešu klasiskus, arī emigrantu rakstniekus: ”.. Latvijā jāpublicē emigrācijas rakstnieku darbi”, kuros parādīta emigrantu grūtā dzīve⁹⁰.” Pēc gada LKP CK plēnums 1957. gada oktobrī cenšas iezīmēt rakstnieku turpmāko darbu. Arvīds Pelše, kurš pēc kara ir LKP CK sekretārs, lasa garu, rūpīgi gatavotu ziņojumu par inteliģences darbu, sevišķi par literatūras uzdevumiem saistībā ar Ņ. Hruščova runām. Voldemāram Kalpiņam šajā runā tiek veltīti pārmetumi, ka viņš aizstāv latviešu „baltās emigrācijas” rakstniekus ar musinošiem rakstiem laikrakstā *Literatūra un Māksla*, dezorientējot lasītājus jautājumā par partijas politiku literatūrā un mākslā. Minētajā plēnumā A. Pelšes viedoklis tomēr negūst pārsvaru.

1957. gadā žurnāls *Zvaigzne* janvāra numurā aizsāk publicēt trimdā dzīvojošā Anšlava Eglīša tēlojumus „Neierastā Amerika” (ar autora zīmējumiem). Kā rakstīts publikācijas ievadvārdos, tie ir „interesants dokuments par to latviešu tautas zaru, kas sācis atkalst un atrāties no tautas zaļoksnējā ozola, agrāk vai vēlāk nokaltīs un aizies bojā, un kura vienīgais glābiņš – atgriezties savas dzimtās zemes dzīvinošajā klēpī”⁹¹. Tomēr publicēšana *Zvaigznes* 1957. gada 2. numurā tiek strauji pārtraukta.

Rakstnieks Laimonis Purs, žurnāla *Zvaigzne* redakcijas ilggadīgs darbinieks, minējis, ka A. Eglīša romānu piespieda pārtraukt publicēt, jo „Galvenā literatūras pārvalde nedeva to nelielo divu burtu un piecu ciparu kodu (piemēram, JT24718), kas redzams pēdējā lappusē, kreisā stūra pašā apakšā un bez kura tipogrāfija nedrīkstēja drukāt nevienu padomju žurnālu un avīzi”⁹². Žurnāla *Zvaigzne* tirāža 50. gadu otrajā pusē tuvojušies 100.000 eksemplāru, reizēm žurnāla spekulatīvā cena sakāpusi līdz 25 rubļiem. Laimonis Purs savā 2006. gadā publicētajā memuārgrāmatā *Aizejot atskaties* nāk klajā ar personisku uzskatu, ka žurnāls *Zvaigzne* vērtējams kā pārdrošākais izdevums 50. gadu

89 Briedis R. Laikmeta konturējums. *No: Latviešu literatūras vēsture*. 3.sēj. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. 36.lpp.

90 Kalpiņš V. *Literatūra un Māksla*, 1956, 29. sept.

91 Ievadvārdi [anonīmi] A.Eglīša romāna „Neierastā Amerika” publikācijai žurnālā *Zvaigzne*, 1957, Nr. 1, 9.lpp.

92 Purs L. *Aizejot atskaties*. Rīga, 2006. 229.lpp.

Latvijā un pat kā disidentiskākais izdevums visā Padomju Savienībā, kas Staļina pēcprocesā pirmais⁹³ sācis „drupināt toreiz šķietami nesadrupināmo dzelzsbetona milzi“⁹⁴.

Meklējot atbildi jautājumam, kāpēc tika pārtraukta Anšlava Eglīša grāmatas „Neierastā Amerika“ pārpublicēšana, iemeslu visprecīzāk raksturo 1958. gadā publicētais Ingrīdas Sokolovas raksts „Par kalstošu zaru...“. Runājot par emigrācijas autoru darbiem, kuros atspoguļota dzīve Amerikā, I. Sokolova aizrāda, ka „Amerikas ikdienas kritika, kas vēl spilgtāk un skaļāk izpaužas mums visiem pazīstamajā Anšlava Eglīša darbā „Neierastā Amerika“, ir tikai vienreizēja reakcija uz eiropiešu neierastām un palaikam nesaprotamām, asām pretrunām, mežonīgām ieražām un izdarībām aizokeāna zemē. Tādu pašu reakciju varētu izsaukt jebkura cita eksotiska, teiksim, dzīve uz Marsa vai uz Mēness, un tādēļ šīs kritikas pamats nebūt nav demokrātisks“⁹⁵. I. Sokolova vēl uzsver, ka Anšlavs Eglītis ir sarakstījis arī tādus darbus kā „Es nebiju varonis“ un „Adžurdžonga“, kurus raksta autore apzīmē par „absolūta nihilisma paraugu, kurā bez tam rod savu vietu arī tādas, ne mazāk kaitīgas tendences kā viltus pacifisms, bioloģisms, zooloģisks naidis pret visu, kas nav saistīts ar latvisko“, tāpat I. Sokolova apgalvo, ka „Anšlavam Eglītim nav nekādas daļas par idejām, sabiedriskiem pienākumiem un cilvēku personīgām tieksmēm. Visu taču glābj bioloģiskais instinkts!“⁹⁶. Ar līdzīgu mērķi – noniecināt, izsmiet – 1958., 1959. gadā Latvijas presē parādās vairāki raksti, kur analizēta trimdas literatūra un literatūrzinātne.

Trimdā piecdesmitajos gados būtiska ir jaunas rakstnieku paaudzes ienākšana literatūras aprītē. Tie bija Latvijas brīvvalstī 20. un 30. gados dzimušie, bet jau ar Rietumos iegūtām literārām zināšanām un kritisku, pat izaicinošu pieeju gan saturā, gan formā. Jaunā paaudze sāka veidot periodiskus izdevumus ar jaunām idejām un svaigu redzējumu. Žurnāli *Ulubele* un *Raksti* bija īslaicīgas parādības, bet līdz pat šai dienai iznāk 1955. gadā Amerikas latviešu jaunatnes apvienības iesāktā *Jaunā Gaita* (turpmāk – JG), kas pāris gadu laikā kļuva par jaunā avangarda pulcēšanās centru. JG ap sevi pulcēja

93 Kā līdzīgu fenomenu L.Purs min vēlāko gadu iecienīto raidījumu „Mikrofons“, kam vaļību atļāva tikai tāpēc, lai septiņos vakarā atrautu latviešus no „Amerikas Balss“ klausīšanās.

94 Purs L. *Aizejot atskaties*. Rīga, 2006. 212.lpp.

95 Sokolova I. Par kalstošu zaru... *Literatūra un Māksla*, 1958, 12. apr.

96 Turpat.

un tajā publicējās daudzi jauni autori, kas, svešumā aizbraucot, latviešu lasītājam vēl nebija zināmi, bet vēlāk veidoja trimdas literatūras mugurkaulu: Olafs Stumbrs, Linards Tauns, Gunars Saliņš, Valdis Krāslavietis, Astrīde Ivaska, Richards Rīdžinieks, Aina Zemdega, Roberts Mūks, Jānis Krēsliņš, Indra Gubiņa, Benita Veisberga, Dzintars Sodums, Baiba Bičole un citi. Līdz ar to bija piepildījies Jāņa Jaunsudrabiņa vēlējums „Jaunajai Gaitai“ (Nr. 21, 1959): „Aveņu kauli/ Vecajiem ierē.- / Jaunie lai sauli/ Cēli nes pierē“. Šis avangards žurnālu iecerēja kā rakstu krājumu kultūrai un brīvai domai un kritizēja trimdas vecāko paaudzi par ideju sastingumu. Konstatējot, ka okupētajā Latvijā izveidojusies jauna dzejnieku un rakstnieku paaudze, kas pēcstaļinisma apstākļos atļaujas pieskarties agrāk neiedomājamām tēmām agrāk neiedomājamā formā, *Jaunā Gaita* sāk piesardzīgi publicēt šo autoru darbus⁹⁷. Padomju režīma Rīgas aparāta acīs JG bija viens no nevēlamākajiem izdevumiem. Ir ziņas, ka JG dedzināta līdz ar citiem pretpadomju izdevumiem, un, kā komunikāciju zinātņu pētniece Aina Štrāle rakstā par padomju cenzūras iestādes *Glavlit* (Galvenā literatūras pārvalde) darbību Latvijā⁹⁸ atklāj, padomju cenzori JG apzīmogojuši ar diviem sešsstūriem, kas nozīmē, ka JG ir padomju cilvēkam sevišķi nevēlams un kaitīgs izdevums, kamēr mazāk kaitīgās no Rietumiem nākušās publikācijas apzīmogoja tikai ar vienu sešstūri. Otrs tikpat nevēlams izdevums bija Latvijas sociāldemokrātu mēnešraksts *Brīvība* (Stokholmā).

Pirmais no trimdas periodikā publicētajiem padomju Latvijas jauniešiem autoriem ir Ojārs Vācietis, vispirms ar izjusto dzejoli „Pēc ilgas šķiršanās. (Rīga)”, kas publicēts 1957. gadā žurnāla *Jaunā Gaita* 9. numurā. Neraugoties uz to, ka O. Vācietis jaungaitniekiem bija labi zināms arī kā kaismīgs „komunisma cēlājs dzejā”, šķita interesanti publicēt kādu jaunu, svaigu talantu, kura radošās biogrāfijas sākums nav saistāms ar brīvās Latvijas laiku pirms Otrā pasaules kara. Citāts no pirmā panta:

"Cērt man sejā, cik gribi, nakts brāzmainā,

Bet es skatos, kur asfalta stīga

Izkūst tumsā, un pamalē blāzmaina

Tu nāc pretī nakts ugunīs, Rīga."

97 Nollendorfs V. Trimdas literatūras periodizācija II *No: referātu krājums Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. Rīga, 2004, 225.lpp.

98 Štrāle A. Kā LPSR cenzūra gatavojās sadedzināt Bībeli : [par LPSR Ministru Padomes Galv. pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību]. *Karogs*, 2005, Nr.8, 133.-138.lpp.

Trimdas kultūras darbinieki, kas veidoja žurnālu *Jaunā Gaita*, bija Ojāra Vācieša paaudzes pārstāvji dzelzs priekš kara otrā pusē. Kā skaidro viens no ilggadējiem JG veidotājiem Valters Nollendorfs, „jaungaitnieku” attieksme pret padomju Latvijas literatūru bija divējāda:

- 1) humoristiski satīriskā pieeja;
- 2) vēlme atrast un izprast savus vienaudžus – literātus Latvijā⁹⁹.

Ja Ojāra Vācieša dzejas publicējumu varam klasificēt kā „vēlmi izprast savus vienaudžus”, tad pirmajai-humoristiski satīriskajai pieejai – spilgts piemērs ir *Jaunajā Gaitā* publicētie Latvijas dzejnieku (M. Ķempe, J. Sudrabkalns, M. Rudzītis, E. Damburs, H. Heislers, A. Skalbe, O. Vācietis u. c.) dzejoļi par Ļeņinu¹⁰⁰. Tieši šo JG humora nodaļā *Skabarga* ievietoto dzejoļu dēļ pieņemamas uzbrukumi JG no trimdas sabiedrības aprindām, kuras humoru šajā *ļeņiniādē* neredz. Ar aizdomām tiek uzlūkoti arī citu Latvijā sacerētu dzejoļu pārpublicējumi – neraugoties uz to, ka tie ievietoti nodaļā ar nosaukumu *Starp papēdi un zemi. Iezīmes apspiestās Latvijas jauno autoru dzejā*. Šo nodaļu veidoja dzejnieks Andrejs Irbe. 1958. gada numuros šajā sadaļā tiek publicēta Ārijas Elksnes, Arvīda Skalbes, Ojāra Vācieša dzeja.

1958. gadā JG aicina piedalīties simpozijā par sekojošiem jautājumiem: „Kā pavērt ceļu latviešu kultūrai pasaulē?” un „Kā atdzīvināt šķietami pamirušo latviešu literatūru?”. Izsūtītajos uzaicinājuma tekstos otrais jautājums kā problēma ir izvērsti sekojoši: „Padomju Latvijā, kā zināms, autori ir spiesti rakstīt sociālistiskā reālisma garā un par drosmīgiem, dūsmīgiem un nepaklausīgiem jauniem autoriem Cīņa raksta apmēram tā: Tā vien liekas, ka jaunie autori atsvešinājušies no savas tautas, atstājuši visu veselīgo, dzīvinošo, dabīgo un iegājuši paštīksmināšanās pakāpēs, lai ar saviem darbiem nekalpotu vis savai tautai, bet sev līdzīgai šaurai grupīnai. Arī trimdas latviešu literatūra nevar lepoties ar izciliem darbiem – darbiem, kas dotu radīšanas impulsu pašiem jaunākiem rakstītājiem un tulkošanas impulsu rietumniekiem. Maz mums īsta pārdzīvošana brīdī radušos daiļdarbu”¹⁰¹. Lai trimdas lasītājiem atklātu literatūras

99 Saruna ar V. Nollendorfu 1999. g. 21. maijā Rīgā (sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones personīgajā arhīvā).

100 Sk. rubriku „Skabargas” *Okupētā Latvija. Produkcija virs plāna. No Padomju Latvijas preses. Jaunā Gaita*, Nr.15, 1958, maijs, jūnijs.

101 Jaunās Gaitas redakcijas vēstule Dz.Sodumam 1958.g.; RTMM inv.nr. 560368.

procesu dzimtenē un uzzinātu Latvijas jauno intelektuāļu domas, JG pārpublicē fragmentus no Padomju Latvijas preses, kur tiek runāts par literatūras un mākslas problēmām. Redzama vieta JG publikācijās ir Ojāra Vācieša personībai un dinamiskajiem rakstiem presē. JG Nr. 21 (1959) publicēts fragments (pārpublicēts no laikraksta *Literatūra un Māksla*, 1959. g.) no viņa teiktās runas¹⁰² Latvijas padomju rakstnieku IV Kongresā 1958. g. 25.-27. septembrī: „Un vēl viena nelaime, uz kuras saknēm mēs lejam ūdeni, pārkāpdami principu ‘mākslai vispirms jābūt mākslai’ – tematikas dēļ par idejisku darbu saucam tādu, kur ideja palikusi bez emocionālā un estētiskā apģērba, un savukārt tematikas dēļ par bezidejisku nolamājam to darbu, kas ir tiešām idejisks, tiešām mākslas darbs, tikai tam, nabadziņam, pietrūkst attiecīgu ārējo atribūtu.”¹⁰³

Vecākās trimdas politiskās un sabiedriskās vadības acīs jaunā avangarda izaicinājums kulminē 1959. gada Amerikas latviešu apvienības kongresā, kad *Jauno Gaitu* nosoda kā neatbilstošu „latviešu mērķiem un morālei“, ar to saprotot gan Jāņa Turbada (Valža Zepa) „pēkšņā pietātes trūkumā“ sarakstītā „Ķēves dēla Kurbada“ fragmentus, gan arī interesi par jaunāko literatūru Latvijā¹⁰⁴.

Ideoloģiju tieša cīņa, t. i., sabiedriskās domas regulējošu organizāciju noteikta, turpinās ar arvien konkrētākiem lēmumiem 60.gados. *Daugavas Vanagu* Centrālās valdes sēdē 1963. gada 8./9. jūnijā Gēteborgā nolemts pievienoties LAKEC 1962. gada sēdē pieņemtai deklarācijai: „Tūrisms uz Latviju ir nevēlams. Ikvienam, kas apmeklē Latviju, ir jāzina, ka viņam par to būs jādod pakalpojumi boļševiku propagandai, vai pat jākļūst par okupantu aģentu. Bez tam ikviens tūrists uz okupēto Latviju ar šādu braucienu ir atteicies no sava politiskā bēgļa statusa un devis morālisku akceptu okupantu režīmam“, to papildinot: „Ja kāds biedrs, kurš ieņem kādu amatu DV organizācijā, ir devis kā tūrists uz Latviju, tad viņš no amata nekavējoši atbrīvojams“¹⁰⁵. Nedēļu vēlāk, 1962. gada 16. jūnijā, PSRS vēstniecība Zviedrijā izsūtīja LPSR Ārlietu ministrijai vēstuli: „Ar šo nosūtām izziņu par organizāciju „Daugavas Vanagi“ Zviedrijā. Vienlaicīgi uzskatām par mērķtiecīgu, ka mūsu kontrpropagandā aizrobežu radio un avīzē „Dzimtenes Balss“ būtu

¹⁰² Līdzās O.Vācieša, A. Skalbes un Ā.Elksnes dzejoļiem.

¹⁰³ Iezīmes apspiestās Latvijas jauno autoru dzejā. *Jaunā Gaita*, Nr.21, 1959, 11.lpp.

¹⁰⁴ Sk. Nollendorfs V. Tā sauktā Jaunās Gaitas lieta. *Jaunā Gaita*, Nr.21, 1959, 128.-130.lpp. un Nr.24, 1959, 259.-260.lpp.

¹⁰⁵ Noraksts no „Daugavas Vanagu“ lēmuma. A. un G. Liepiņu privātais arhīvs Toronto, Kanādā.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

ievietoti materiāli par antitautiska rakstura piemiņas un svētku dienām, kas pieminētas izziņā. Ņemot vērā ierindas emigrantu interesi par kultūras dzīvi Latvijā, lūdzam tupināt iekļaut republikas māksliniekus padomju grupās, kas dodas viesizrādēs uz Zviedriju, un organizēt Stokholmā š.g. rudenī grafikas izstādi ar jau agrāk piedāvātiem mūsu nosacījumiem. Lūdzam atsūtīt mums izrādīšanai latviešu emigrantu mākslas filmas un kinohronikas par republikas dzīvi latviešu valodā. Lai pozitīvi ietekmētu latviešu emigrāciju, lūdzam izskatīt jautājumu par ielūgumu 1963. gada vasarā uz Latvijas PSR atbraukt apmēram 8-10 redzamākajiem kultūras un zinātnes darbiniekiem, lai parādītu LPSR sasniegumus šajās jomās un izdarītu uz viņiem ietekmi“, tā raksta PSRS sūtnis Zviedrijā F. Gusevs¹⁰⁶.

Trimdas latviešu neuzticēšanos Latvijas PSR oficiālajiem pārstāvjiem un VDK darbiniekiem atspoguļo arī trimdas literatūra, sākot ar 50., 60. gadiem. Jura Rozīša grāmatā „Pārvietotā literatūra“ (*Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile*) ir nodaļa „Padomju Savienība un komunisma draudi“¹⁰⁷, kur atspoguļotas trimdas romānos iekodētās bailes no komunisma kā bieda arī apmešanās valstīs. Padomju Savienība un komunistiskie spēki „dzelzs priekš kara“ laikmetā bija aktivizējušies visā pasaulē, no vienas puses, mēģinot turēt nošķirtas divas dažādas politiskās pasaules, no otras puses, mēģinot infiltrēties emigrantu vidē un pat viņu mīnes zemes sabiedrībā, kur dažkārt vērojama akla sajūsma par komunisma idejām. Padomju Latviju reprezentējošas oficiālas amatpersonas tēlotas Alfreda Dziļuma romānā „Nokaltis zars“¹⁰⁸, padomju spiegi – Austrālijas latviešu rakstnieka Artura Plauža romānos „Šķirtie“¹⁰⁹ un „Kalna māja“¹¹⁰, Brazīlijas situāciju tēlo Arnolds Rasa romānā „Vēl mēs esam svešumā“¹¹¹, tāpat izspiegošana un pat baigi noslēpumaina trimdinieku terorizēšana tēlota Kanādā mītošās rakstnieces Veltas Tomas romānā „Aldaune“¹¹². Šie spiegi prasmīgi iedzīvojas

106 LVVA, fonds 1051, apraksts 1, lieta 40, 87.lpp.

107 Rozītis J. *Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile*. Stockholm University, 2005. 201.lpp.

108 Dziļums A. *Nokaltis zars*. Kopenhāgena: Imanta, 1960.

109 Plaudis A. *Šķirtie*, Austrālija: J.A.Jansona memoriālais fonds, 1986.

110 Plaudis A. *Kalna māja*, Austrālija: J.A.Jansona memoriālais fonds, 1985.

111 Rasa A. *Vēl mēs esam svešumā*. Nebraska: Vaidava, 1970.

112 Toma V. *Aldaune*. Grāmatu Draugs, 1960.

trimdinieku sabiedrībā, iegūst uzticību vismaz pāris cilvēku acīs, piemēram, izpalīdzot ar naudu vai kā citādi, viņi arī izrādās gana labi un plaši informēti par daudzām trimdas personībām, tādējādi izmantojot iespēju šantāžām. Romānos notiek arī šo aģentu mēģinājumi savaņģot trimdiniekus repatriācijai uz Latviju. Romānā „Aldaune“ refinēts komunistu aģents un slepkava pat kļūst par vēlētu vietējās Kanādas latviešu biedrības vadītāju, rīko sabotāžas latviešu sapulcēs, sanaido atsevišķus cilvēkus ar viņu darba devējiem. Gunara Janovska romānā „Pār Trentu kāpj migla“¹¹³ kāds latviešu emigrants Anglijā, kurš kļuvis par padomju režīma upuri, ir nepatīkami pārsteigts, secinot, cik grūti ir atspēkot to naivo entuziastisko attieksmi pret komunismu, kas izjūtam sarunās ar daudziem mītnes zemes iedzīmtajiem. Eduarda Freimaņa romāna „Svešos ļaudīs“¹¹⁴ varonim pat jāstāpjas ar aizdomām no sarunasbiedra puses, ar apvainojumiem fašismā kā labā spārna simpatizētājam.

Lai arī trimdinieki cer uz nākotnes brīvo Latviju, tomēr šajos romānos tā nav centrālā tēma, par to vairāk runā tēlotie politiķi, vietām pat autori šīs runas satirizē. Piemēram, A. Dziļuma romānā latviešu trimdas politiķi jau ir sadalījuši kara ministra un ārlietu ministra amatus. Lielākoties nākotnes vai pagātnes Latvija ir it kā atgriezta nost no esošās situācijas, un tā realitāte, kur elpot un eksistēt, izrādās trimda¹¹⁵.

Padomju Savienībā 50. gadu vidū no Vissavienības rakstnieku kongresa tribīnes tiek runāts par kritikas brīvību un cenzūras vājināšanas nepieciešamību, taču pēc padomju armijas agresijas, apspiežot demokrātisko revolūciju Ungārijā, valsts iekšējās dzīves liberalizācijā rodas atslābums. 1958. gadā Latvijā izvēršas jaunas ideoloģiskas kampaņas, literatūrā par organizētu publisku nosodījumu upuriem tiek izraudzīti Zigmunds Skujiņš, Vilijs Ošiņa, 1959. gadā – Visvaldis Lāms, kā arī LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes studenti, kas izveidojuši un savā vidē izplatījuši rokrakstā literāro žurnālu „Sirds uz trotuāra“ un satīrisko „Pūt un palaid“. Berlīnes sienas uzcelšanai seko 1962. gada tiesas prāva, kurā „par neziņošanu“ ar brīvības atņemšanu tiek notiesāts jaunais dzejnieks Knuts

113 Janovskis G. *Pār Trentu kāpj migla*. Rīga: Liesma, 1991.

114 Freimanis E. *Svešos ļaudīs*. Kuldīga: Celmiņš, 1993.

115 Rozītis J. *Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile*. Stockholm University, 2005. 204.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

Skujenieks. 1963. gadā republikas inteliģences sanāksmē kritika tiek vērsta pret Vizmu Belševicu, Māri Čaklo, Montu Kromu, Cecīliju Dineri, Ojāru Vācieti, Ēvaldu Vilku.

1958. gadā Valsts Drošības komiteja uzsāk milzīgu kontrpropagandas kampaņu, kura pēc PSRS kompartijas (KP) centrālkomitejas (CK) slepena lēmuma atvietoja neveiksmīgo 1955. gadā uzsāktu repatriācijas kustību. Kontrpropagandas darbība tika vērsta pret „ideoloģisko ienaidnieku“ – ārzemēs dzīvojošām tautībām (ukraiņiem, latviešiem, lietuviešiem, igauņiem, armēņiem, baltkrieviem utt.), kuru teritoriju bija okupējusi Padomju Savienība. Kampaņas mērķis bija: 1) izjaukt šo trimdinieku pretkomunistisko darbību ārzemēs un neitralizēt viņu politisko iespaidu jaunajās mītņu zemēs; 2) iesēt vietējā sabiedrībā un trimdinieku starpā neuzticību pret tās vadītājiem un aktīvajiem darbiniekiem; 3) noorganizēt ārzemēs „patriotiskas“ grupas, t. i., tādas, kas būtu lojālas Padomju Savienībai. Padomju atklātajās publikācijās šo visaptverošo un milzīgi plašo propagandas darbību nosauca „kultūras sakaru“ vārdā. Piemēram, kā atklāj izvilks no Latvijas Komunistiskās partijas CK pirmā sekretāra Arvīda Pelšes 1961. gada augusta ziņojuma PSRS Komunistiskās partijas Centrālajā Komitejā „Par nepieciešamību pastiprināt cīņu ar pretpadomju darbību”: „Veikta kontrpropagandas pastiprināšana, kas virzīta uz latviešu emigrācijas barvežu un viņu aktīvo palīgu atmakošanu un kompromitēšanu, uz patriotiskas kustības attīstīšanu ierindas emigrantu vidū. Ir izveidota¹¹⁶ latviešu sekcija „Komitejai par atgriešanos Dzimtenē un kultūras sakaru nodibināšanu ar tautiešiem¹¹⁷.”

Daļa no šīs kampaņas bija VDK sarakstītas un izdotas dezinformācijas brošūras, ko desmitos tūkstošos eksemplāru izplatīja Rietumos, gan latviešu iecerotāju, gan pamatsabiedrības vidū. Augstākminēto mērķu realizēšanai iesaistīja attiecīgo padomju republiku KP CK un VDK nodaļas, jo tur strādāja cilvēki vai arī tādus varēja viegli sameklēt, kas „savu“ trimdas grupu labi pārzināja un spēja iedziļināties trimdinieku dzīvē un kaut cik to izprast. Latvijas PSR gadījumā trimdinieku apstrādē tika iesaistīti VDK kadri, *Dzimtenes Balss* redakcijas un vēlākās „Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs“ darbinieki.

116 PSRS Komitejas par atgriešanos Dzimtenē un kultūras sakaru nodibināšanu ar tautiešiem latviešu sekcija izveidota 1961.gada maijā.

117 *Latvija padomju režīma varā 1945-1986*: Dokumentu krājums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 244.-255.lpp.

Trimdas zinātnieki, vēsturnieki Lilita Zaļkalne un Andrievs Ezergailis uzskata, ka šai VDK kontrolētajai kontrpropagandas kampaņai bija ievērojami panākumi un tās izraisītās sekas aktuālas līdz pat mūsdienām¹¹⁸. 1962. gadā izdots pamflets „Kas ir Daugavas Vanagi?“, 1963. gadā izdotā grāmata „Politiskie bēgļi bez maskas“, 1965. gadā izdots „Kāpēc viņi bēga“ u.c.¹¹⁹ izdevumi ar puspatiesībām, sagrozījumiem un klajiem meliem attēloja trimdas vadošos darbiniekus kā noziedzniekus, savukārt ierindas trimdiniekus – kā dezinformācijas upurus. Minētās brošūras neguva panākumus trimdas sabiedrībā, taču tās nokļuva daudzu demokrātisko rietumvalstu universitāšu bibliotēkās. Daudzi šo valstu zinātnieki ir sarakstījuši un publicējuši pētījumus, kuros balstās uz minētajām nepatiesajām kontrpropagandas publikācijām kā uz vēstures avotiem.

Rīgā tika izdots arī viens atšķirīgs kontrpropagandas izdevums – šoreiz tieši lasītājiem Latvijā – grāmata „Labdien, Pietuka Krustiņ“, kurā VDK kadri centušies aprakstīt ārzemju latviešu sabiedrību un tās būtību humora un satīras manierē. Grāmatai ir acīmredzams uzdevums – likt Latvijas lasītājam uztvert bijušo neatkarīgo, „buržuāzisko“ Latvijas valsti un tās idejas nesēju – „reakcionāro emigrāciju“ – kā apsmejamu un marginālu realitāti pretstatā padomju Latvijas pilnvērtīgajai dzīvei un laimīgajai nākotnei „padomju tautu saimē“. Šīs grāmatas teksti ir vāji, taču tie izraisa literatūrvēsturisku interesi ar daudzu latviešu literatūras motīvu, tēlu un reminiscenču variācijām un interpretācijām, kas izmantotas propagandas nolūkā. Grāmata sastāv no „Brenča un Žvinguļa ar Krustiņu Petak kungu“ apmainītām vēstulēm, kuras apkopojis kāds I. Žagars. Pietuka Krustiņš šeit pārstāv trimdas sabiedrību un korespondences rezultātā kļūst par simpatizētāju Padomju Latvijā notiekošajam. Korespondences aizsākumu Žvingulis un Brenčis izskaidrojuši savā pirmajā vēstulē Pietuka Krustiņam, atzīstot, ka vēlējušies uzzināt, kā tad Pietuks mainījies, „pa pasauli mētādamies“.

Tālāk tiek atklāta sistēma, kā var atrast trimdā dzīvojošos paziņas: „Labu laiku gudrojām, kur Tevi atrast, jo plašā pasaule nav Slātava. Kad jautājām Latvijas komitejā kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Rīgā, Gorkija ielā 11a, mums atbildēja, ka nekādi pietuku krustiņi sakarus ar komiteju neesot nodibinājuši. Tad nolēmām tos

118 Sk. L. Zaļkalnes rakstu „Ezergailis un VDK informācija“ (recenzija par A.Ezergaiļa grāmatu „Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia“, 2005). *Jaunā Gaita*, Nr.245, 2006.

119 „Tāda ir patiesība“ (1959), „Viņu īstā seja“ (1960), „Nebrauc tik dikti“ (1964) utt.

nodibināt paši. Domājām un spriedām: kur ir Švauksts, tur tuvumā var gadīties arī Pietuka Krustiņš, bet par vietu, kur atrodas „volgeboren tautēt hern Švaukstē“, nevarēja būt divu domu – tā var būt tikai Rietumvāczeme¹²⁰. Pietuka Krustiņa atbildes vēstules sacerētas, balstoties uz trimdas presi, piesaucot reālu personu uzvārdus, notikumus – daudz tiek minēts Ādolfs Šilde, Arnolds Spekke, Alfrēds Lejiņš, arhibīskaps Arnolds Lūsis, pulkvedis Vilis Janums, mākslinieks Juris Soikāns utt. Jau pirmajā vēstulē Pietuka Krustiņš lūdz, lai viņam atsūta jaunāko Latvijas dzeju. Žvingulis vēstulē, kas it kā rakstīta 1962. gada 11. aprīlī, lepojas, ka „mūsu šodienas dzejniekus iejūsma pati dzīve, un savu dzeju viņi sniedz nevis poēzijas „feinšmekieriem“, bet visiem, kas vien roku pieliek, dzīvi augšupceļot“, nevis, kā agrāk, kad „mazie, glītie, pēc satura jo bieži nebaudāmie, bet dārgie Gopera izdotie dzeju krājumi mājvietas atrada galvenokārt Alberta un Elizabetes ielas lepnajos apartamentos vai arī mājturības skolu gaumē uzpostajos saimniekmeitu kambaros“¹²¹.

Pietuka Krustiņš tiek aplaimots ar vairākiem dzejoļu krājumiem, tostarp I. Ziedoņa „Zemes un sapņu smilts“, I. Lasmaņa, M. Ķempes u.c. dzeju., vēstulē pāris dzejoļi tiek citēti, piemēram, I. Ziedoņa rindas: „Arums pavasarī neiztvan tik/ drīzi./ Ilgi reibina un trauksmi raida./ Atbrauc...un tu pats to sajūtīsi./ Zemes gaida“, ar piebildi, ka šāda dzeja visiem padomju ļaudīm tuva atšķirībā no trimdas dzejas, kur „dzejojot par to, kur lai mūzas kalpus glabānot un kādas puķes uz kapa liekot“. Pietuka Krustiņš nākamajā vēstulē pauž savu sajūsmu par sūtījumu: „Ar mani noticis brīnums. Lasot Jūsu atsūtītās dzejas, tā aizmirstos, ka brīžam pat Slātavas siera gabals paliek nenokosts un Rīgas balzama glāzīte neizdzerta. No visām šitām jaunām domām un dziļām jušanām es it nemaz netieku pie saprašanas.“¹²² Iemesls apmulsumam: dzīves straujā augšupeja Latvijā, kad veco laidaru vietā redzamas jaunas, lielas kūtis un apdrupušā kroga vietā – klubs. Vēstulē uz Latviju Pietuka Krustiņš arī pažēlojas par latviešu organizāciju līderu valdīšanas stilu, konservatīvismu un, lai pierādītu, ka ne viņš vienīgais šādi domā, citē ziemeļvidzemnieku dzejnieku Jāni Krēsliņu, jo viņš „kādā savā dzejā saka, ka atklāti

120 *Labdien, Pietuka Krustiņ!* Rīga, 1964. 8.lpp.

121 *Labdien, Pietuka Krustiņ!* Rīga, 1964, 18.lpp.

122 Turpat, 23.lpp.

nosodot dižmanību, kas apslēpj gara nabadzību, bet tādas lietas beidzoties tā¹²³, un seko citāts no J. Krēsliņa dzejoļa „...“: „Es dzirdu balsis:/ „Šis vecīt’s ir negatīvs!/ Kas tiek mums no viņa/ ārdīšanās pa tukšo?/ Viņš grauļ mūsu morāli,/ kas tā jau spoža tikai iedomās!“/ Es dzirdu balsis: „Lasi dainas!“/ To jau es daru./ „Mācies no Rilkes un Lazdas!“/ To es nespēju./ „Cik skaistas bij pļavas mums vasarā/ un meži ziemā!“/ Es ticu./ „Kāds šarms bij Rīgā/ Otto Švarca kafejnīcai!“/ Es šaubos.“ Domas nobeigumam Pietuka Krustiņš piemetinājis: „... tāpēc visa dzīve Amerikā Krēsliņam šķietot „dubļaini sniegi, miglaini miegi, miegaini miglāji“. Bet, akurāt, tautieši, tāpat var teikt par mūsu dzīvi Rietumvāczemē¹²⁴.”

Šī nav vienīgā reize un publikācija, kurā izmantota Jāņa Krēsliņa asā, tiešā un ironiskā dzeja, nomainot kontekstu un piedēvējot tai dumpinieckiskas iezīmes, kas vērstas pret trimdas sabiedrību, to kritizējot. Jau 1959. gadā lairakstā *Padomju Jaunatne* ievietots U. Saules un B. Liepas raksts „Mencas un sirdsapziņa“, kas citē fragmentu no J. Krēsliņa t.s. pelikānu dzejoļa („Uz akmens radzēm dīki tup“), argumentējot, ka J. Krēsliņš kritizējot kapitālistisko pasauli un reakcionāro trimdu un arī simboliski aprakstot, kā amerikāņi finansējot nabaga grūti strādājošo trimdinieku paciņu sūtīšanu uz Latviju, lai pierādītu, ka kapitālisms ir labāks nekā komunisms. Vēlāk J. Krēsliņa dzejoļi parādījušies arī Kultūras sakaru komitejas gadagrāmatā. Uz jautājumu, kā J. Krēsliņš reaģējis, ieraugot bez atļaujas pārpublicētos dzejoļus, viņš atbild: „Bija tikai izbrīns, ko tad es tur varēju darīt? Protestēt? Kam? To varbūt arī publicēja, lai pierādītu, ka es sadarbojos ar komiteju. Jāmin, ka dzejoļa pēdējā rinda iespiesta nepareizi¹²⁵.”

Savukārt Pietuka Krustiņa vēstulē pieminētais trimdinieks Juris Soikāns¹²⁶, kurš bija izcils latviešu mākslinieks, arī mākslas zinātnieks, Atmodai sākoties, Latvijas Universitātes, Rīgas Tehniskās universitātes un Latvijas Kultūras akadēmijas profesors, 1958. gadā saņēma vēstuli gluži iepriekšaprakstītajā „Brenča un Zvinguļa stilā“. Šī vēstule bija no PSRS komitejas „Par atgriešanos dzimtenē“ pārstāvja Berlīnē Žaņa Zakenfelda, un jau pirmajā teikumā notiek atsaukšanās uz it kā Jura Soikāna uz komiteju

123 *Labdien, Pietuka Krustiņ!* Rīga, 1964, 25.lpp.

124 *Labdien, Pietuka Krustiņ!* Rīga, 1964. 26.lpp.

125 J. Krēsliņš J. vēstulē Mārai Krēsliņai 2003. g. 13. martā ar komentāriem par E.Eglājas-Kristones referātu, vēlāk pārsūtīta referāta autorei.

126 Soikāns Juris (1920–1995).

nosūtītu pastkartīti: „Jūsu pastkartiņu saņēmu, paldies. Izbrīnējos, ka rakstāt man vācu valodā. Tā, protams, ir katra cilvēka personīga lieta, kādā valodā rakstāt, taču es personīgi allaž dodu priekšroku savai mātes valodai. Tas nu tā, starp citu¹²⁷.” Tālākā sarakste noris abpusējos krasu viedokļu izteikumos par latviešu mākslu Latvijā un trimdā, par demokrātijas un brīvības jautājumiem, par komunisma, par repatriācijas jautājumu, tā piemēram, par pēdējo Ž. Zakenfelds izsakās: „Ja jau kādam nepatīk dzimtene un tās iekārta, lai brauc, kur patīk. Pareizi rīkojās mūsu valdība, iesakot Pasternakam atstāt Padomju Savienības teritoriju. Taču viņš to nevēlējās. Pie tā paša: starp citu, nezinu tādu cilvēku, kuru pēc atgriešanās dzimtenē nebūtu lamājušas emigrantu avīzes. Visi viņi nezina kāpēc uzreiz kļuvuši vai nu dzērāji, vai psihiski slimi utt.¹²⁸”

60. gadu pirmā puse ir zīmīga ar vairākām idejām par intensīvāku, produktīvāku un abpusēji interesantāku kontaktu izveidi starp rakstniekiem padomju Latvijā un trimdas zemēs. Spilgtākie piemēri ir žurnāla *Tilts* iniciatīva iepazīstināt trimdas lasītājus ar Latvijas pēdējo gadu spilgtākajiem autoriem, Gunta Zariņa iecere izveidot un izdot žurnālu „Domas“. Par šo iniciatīvu varam uzzināt no RTMM „Tēvzemes“ fondā pieejamās sarakstes materiāliem. „Tēvzemes” fondā glabājas arī augsti intelektuāla un principiāla polemika vēstulēs starp diviem erudītiem, proti, Rolfu Ekmani un Leonīdu Rimjanu. Uz Leonīda Rimjana aicinājumu, ka būtu ļoti jauki, ja savā atbildes vēstulē R. Ekmanis uzrakstītu par to, kā iedomājas kultūras sakarus ar dzimteni, Rolfs Ekmanis vēstulē, ko raksta pēc 7 mēnešiem, atbild izsmeļoši:

„Kā būtu, teiksim, ar kādu jauno latviešu literātu simpoziju „Karogā“ vai „Jaunā Gaitā“? (Ar Ojāru Vācieti, Valteru Nollendorfu, Imantu Ziedoni, Ojāru Krātiņu, Vizmu Belševicu, Gundaru Pļavkalnu, Gunaru Irbi). Esmu arī pārliecināts, ka ne viens vien trimdas izdevums labprāt pieņemtu varbūtējai publicēšanai dzimtenes latviešu rakstnieku mākslinieciski augstvērtīgus darbus, arī kritiskus rakstus. „Karogs“, „Māksla“, „Zvaigzne“, „Liesma“ varētu revanšēties ar nesagrozītu svešatnes latviešu literātu darbu ievietošanu savās slejās. Gunars Grava izteica savas domas par Ziedoņa dzejām. Kā būtu, ja Harijs Gāliņš izteiktu savas par, teiksim, Linarda Tauna dzeju krājumu „Laulības ar

127 No profesora Jura Soikana sarakstes ar PSRS komitejas „Par atgriešanos dzimtenē“ pārstāvi Žani Zakenfeldu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.148/150-151/153, 2000, 27., 28.apr.

128 No profesora Jura Soikana sarakstes ar PSRS komitejas „Par atgriešanos dzimtenē“ pārstāvi Žani Zakenfeldu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.148/150-151/153, 2000, 27., 28.apr.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

pilsētu“. Vienā no „Jaunās Gaitas“ burtnīcām tika iespiestas Vizmas Belševicas dzejas. Arī citu dzimtenes dzejdaru darbi ir bijuši pārdrūkāti JG slejās. Kā būtu, ja „Karogs“ iepazīstinātu latviešu lasītājus dzimtenē ar Astridas Ivaskas, Valdas Dreimanes, Ainas Kraujietes, Ināra Brēdliča, Olafa Stumbra, Ivara Lindberga, Andreja Irbes u.c.trimdas dzejas meistarū vārsēm? „Laiks“ pārsveda Ēvalda Vilka „Vienpadsmit kilometrus“, Cielavas-Zigmontes „Zelta putekļus“ u.c. prozaistu darbus. Kādēļ „Zvaigzne“, „Karogs“ etc. nevarētu darīt to pašu ar Irbes, Gunta Zariņa, Irmās Grebzdes, Indras Gubiņas, Gunara Janovska, Dzintara Soduma, Ilzes Šķipsnas prozas darbiem?¹²⁹

1958. gadā Rīgā tiek izdots O.Vācieša dzejoļu krājums „Ugunīs“. Dzejnieka G.Saliņa recenzija par šo O. Vācieša otro dzejoļu krājumu, kas publicēta ar virsrakstu „Padomju lolots Rīgas dzejnieks” ievietota žurnālā *Tilts*. Sākot ar 1960. gadu, *Tilts* regulāri pārpublicē padomju Latvijas autorus – gan dzeju (O. Vācietis, S. Kaldupe, D. Avotiņa, V. Ļūdēns, V. Kaltiņa u.c.), gan prozu (Laimonis Purs „Apsūdzēto sols“, Ilzes Indrānes stāsti un romāns „Lazdu laipa“, A. Bels stāsti un romāns „Būris“). Nelielajos redakcijas komentāros, uzsākot publicēt vienu vai otru autoru, izskan līdzīga doma, kā, piemēram, komentējot I. Indrānes stāsta „Jaungada stāsts“ pārpublicēšanas nolūku: „lai lasītājiem parādītu to jauno latviešu literātu saimi, kāda pašreiz veidojas un aug dzimtenē“¹³⁰.

Neraugoties uz varas orgānu norādījumiem un ideoloģijas diktātu, tomēr to sajūtot, saskarsmes vēlme kļūst arvien atklātāka. Individuālie likteņi kopējā kultūras sakaru procesa vēsturē ieņem nozīmīgu lomu, lai izprastu konkrētas rīcības. Tieši tā – kā nespēja šīs ideoloģijas klātbūtni atcelt, vismaz pa daļai, izskaidrojama arī trimdas eksistenciālā rakstnieka Gunša Zariņa traģika. Guntis Zariņš ir viens no tiem, kuri ir pārliecināti par kultūru kā autonomu parādību, augstākstāvošu par politiskām pretrunām. G. Zariņš deklarē, ka nenodarbosies ar politiku, jo „mūsu esamība šeit jau ir pietiekami liels protests un demonstrācija. Nevēlos publicēt lozungus!“. Šāda pārliecība G. Zariņam bijusi jau kopš nokļūšanas trimdas situācijā, un tāpēc viņa viedoklis, kas pausts vēstulē

129 R. Ekmaņa vēstule L. Rimjanam 1966.g. vasarā; RTMM inv. nr. 558862.

130 Žurnāls *Tilts*, Nr.38./39, 1960, 76.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

Gunaram Saliņam, ar kuru viņu saistīja cieša draudzība¹³¹, ir viennozīmīgs: „... es neticu, ka jebkādu komiteju diktāti varētu man pateikt, ka latviešu literatūra un māksla ir sadalīta divās daļās. Man liekas, ka labākais žests, ko mēs varētu izdarīt, būtu piešķirt Vizmai Belševicai jeb (domāts „vai” – E.E.K.) Ojāram Vācietim Zinaīdas Lazdas balvu – protams, šis ir tikai salīdzinājums, bet patiesība ir tā – mēs nevaram un nedrīkstam viņus noklusēt, jeb publicēt ar gariem propagandas rakstiem. Viņiem jau tā pietiekami grūti! Mums ir jāignorē viņu „maizes darbs” (slavas dziesmas), tāpat, kā mums jāignorē, ja kāds no mūsu māksliniekiem zīmē naktspodu reklāmas. Man liekas, ka mūsu propagandai pret panslāvismu ir jāieiet citā plāknē un tā var būt tikai kulturāla”¹³². Guntis Zariņš par savu ceļu izvēlas tiešu sadarbību ar Latvijas rakstniekiem, kas diemžēl tika ierobežota un bija pakļauta tiešai VDK uzraudzībai un manipulācijām.

Intensīvo kultūras sakaru taktikas laiks (1964-1987)

Šis laiks būtisks ar saskarsmju formu dažādību un intensifikāciju: 1) KKS saviem biedriem organizē regulārus braucienus uz ārvalstīm un tikšanos ar trimdas tautiešiem, tāpat arvien biežāka kļūst trimdas intelektuāļu viesošānās Latvijā gan ar KKS gādību, gan bez tās; 2) pieaug sarakstes regularitāte un domu apmaiņa gan trimdas literātu starpā, gan Latvijas un trimdas autoru (un arī oficiozu) starpā; 3) ievērojami palielinās latviešu padomju autoru darbu publicēšana trimdas periodikā, kā arī šo darbu analīze, savukārt Latvijas lasītājam tiek fragmentāri dota iespēja iepazīt vien atsevišķus, atlasītus trimdas (padomju ideoloģijas izpratnē – emigrācijas) autorus un viņu daiļradi.

No 60. gadiem Padomju Savienības nacionālā politika (sakarā ar 1961. gadā pieņemto PSKP programmu¹³³) bija vērsta uz Padomju Savienības nāciju tuvināšanu un

131 1962.gadā Guntis Zariņš Jaunatnes dienu ietvaros viesojās Amerikā, aizrautīgi runājot, diskutējot, iepazīstot un izveidojot ciešu draudzību ar savas paaudzes rakstniekiem ASV, ko pēcāk stiprina regulāra sarakste. Nākamajā gadā Ņujorkā notiek interesants sarīkojums, ko nosauc par „Seanss ar Gunti Zariņu Ņujorkā”. Iniciators un galvenais organizators ir Gunars Saliņš. Šajā sarīkojumā tika lasīta Gunša Zariņa darbi, tos kombinējot ar autora ierunātās skaņulentes atskaņojumu (G.Zariņa intervija)

132 G. Zariņa vēstule G. Saliņam 1964. g. 24. maijā; RTMM inv. nr. 517593.

133 1961.gadā XXII PSKP kongress pieņēma programmu – par nāciju tuvināšanu, līdz sasniegta pilnīga vienība.

nacionālas savrupības atmešanu. Latvijā pakāpeniski notika latviešu valodas funkcijas sašaurināšanās, ko veicināja ne vien PSKP nacionālā politika, bet arī forsēta rūpniecības attīstīšana un darbaspēka ieceļošana no citām PSRS republikām. Latviešu rakstnieki, dzejnieki un mākslinieki ar legāliem līdzekļiem pretojās kompartijas politikai. Nacionālas apdraudētības apstākļos literatūra un māksla Latvijā pildīja nācijas patvēruma funkciju.

Tāpat šajos gados kompartija aktivizēja darbu ar emigrantu kopienām. Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Baltkrievijā, Ukrainā, Armēnijā un Kabardas-Balkārijas autonomajā republikā darbojās VDK izveidotas ārēji patstāvīgas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. To slepenais uzdevums bija politiski neitralizēt etnisko emigrantu (trimdinieku) vairākumu, vienlaikus izveidojot viņu vidū grupas un organizācijas, kas apzināti vai neapzināti kalpotu padomju ārpolitikas un izlūkošanas mērķiem¹³⁴. Kultūras sakaru komitejas darbu plānoja un slepeni vadīja attiecīgās padomju republikas VDK Izlūkošanas daļa. Oficiāli komiteja strādāja „PSKP izvirzīto mērķu un uzdevumu ietvaros, lai veicinātu padomju miera programmas īstenošanu”¹³⁵. Kopš 20. gs. 60. gadiem trimdas latviešu sabiedrībā Rietumos visasāko strīdu cēlonis bija Latvijas komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs.

Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs

1964. gada septembrī formāli tika dibināta Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (it kā pēc ārzemju latviešu lūguma). Kā dibinātāji minēti LPSR sabiedrisko organizāciju un kultūras iestāžu pārstāvji. Reizi trijos gados sasauca komitejas augstāko vadošo orgānu – konferenci – un apmēram reizi gadā – valdi, tā radot iespaidu par it kā demokrātiski izveidotu sabiedrisku organizāciju, bet patiesībā tā bija jau no 1955. gada darbojusies struktūra ar VDK noteiktiem mērķiem, VDK ieceltiem kadriem un virsvadību. No 1961. līdz 1964. gadam tās nosaukums bija *Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Latvijas nodaļa*. 1964. gada 10. septembra sēdē tās ilggadīgais vadītājs Leonīds Rimjans tika ievēlēts par it kā jaunās sabiedriskās organizācijas prezidija priekšsēdētāju. Vecais nosaukums tika

134 Lešinskis I. Kultūras sakari vai etniskā spiegošana. To kādreizējā veidotāja viedoklis *Latvija Šodien*, Nr. 14, 1984, 111.lpp.

135 Ģermanis U. *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām*. Stokholma, 1986. 20.lpp.

mainīts, jo tas pārāk tieši atspoguļoja centralizēto pakļautību Maskavai un to kritizēja vairāki svešatnes latvieši, ciemojoties Rīgā. Tika arī atmests novecojušais un no Maskavas komunistu režīma viedokļa par nevēlamu kļuvušais mērķis – tautiešu repatriācija¹³⁶.

Savos statūtos komitejas veidotāji izvirzījuši vairākus uzdevumus sev, kā arī priekšnosacījumus tiem, kas vēlas ar komiteju sadarboties. Tur minētie svarīgākie mērķi ir atbalstīt ārzemēs dzīvojošo latviešu centienus iepazīties ar Padomju Latvijas kultūru, ekonomiku, vēsturi un sociālistisko dzīves veidu PSRS tautu brālīgajā saimē, kā arī informēt Padomju Latvijas sabiedrību par ārzemēs dzīvojošo latviešu „progresīvo sniegumu” kultūras un sabiedriskajā dzīvē¹³⁷. Uzdevumi paredzēja ārzemju tautiešu iepazīstināšanu ar LPSR „kultūru, ekonomiku un sociālistisko dzīves veidu PSRS tautu brālīgajā saimē” no vienas puses un Padomju Latvijas sabiedrības informēšanu „par ārzemēs dzīvojošo latviešu progresīvo sniegumu kultūras un sabiedriskajā dzīvē” no otras puses.

Trimdas laikrakstos¹³⁸ ir uzminēti neoficiālie KKS uzdevumi:

1. Trimdas latviešu organizāciju apkarošana.
2. Kara noziedznieku atmaskošana.
3. Trimdinieku ietekmēšana padomju sistēmai vēlamā garā.
4. Informācijas izplatīšana par „sasniegumiem” Padomju Latvijā.
5. Latvijā radīto „kultūras vērtību” un padomju valdībai vēlamu publikāciju izplatīšanu rietumos.
6. Informācijas vākšana tiešā sadarbībā ar KGB.

Viens no KKS darbības atklātajiem mērķiem, kas tika regulāri uzsvērts KKS publikācijās, konferencēs un plēnumos, bija trimdas tautiešu iesaistīšana starptautiskajā „miera cīņā”, savukārt trimdas latviešu lielākās organizācijas dažādi atbalstīja ideoloģisku, ekonomisku un militāru cīņu pret komunismu visā pasaulē. Neraugoties uz

136 Ģermanis U. *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām*. Stokholma, 1986. 117.lpp.

137 Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs statūti. Noraksts. A. un G. Liepiņu privātais arhīvs Toronto, Kanādā.

138 Spilners I. Pasaules politikas maiņas, kultūras sakari un mēs. *Austrālijas Latvietis*, 1977. 4.febr., Nr.1363., 1., 2. lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

to, ka KKS aktivitātēs iesaistījās daudz trimdas tautiešu, viņu iesaistīšana „miera cīnītāju“ kustībā nekad netika panākta¹³⁹.

Kandidātu atlase iesaistīšanai KKS bija sarežģīts process¹⁴⁰. Vispirms konsultējās ar Rakstnieku savienības, Mākslinieku savienības, Zinātņu akadēmijas partijas komiteju sekretāriem, kā arī Latvijas komjaunatnes Centrālkomitejā un tad veidoja sarakstus, kurus iesniedza Latvijas VDK Izlūkdaļai, kas pēc attiecīgas saskaņošanas ar Pretizlūkošanas un Novērošanas daļu vadību tos atsūtīja atpakaļ. Parasti daži kandidāti bija izsvītroti, daži pielikti klāt. Galīgo akceptu Komitejas sekciju sastāvam deva LKP Centrālās Komitejas Ārējo sakaru nodaļa. Tikai pēc tam, kad šī saskaņošana bija pabeigta, KKS darbinieki vērsās pie kandidātiem un uzaicināja darboties attiecīgās sekcijās (Literatūras, Mākslas, Mūzikas, Jaunatnes, Teātra u.c.). Parasti atteikumu nebija. KKS sekciju kadru sarakstā gadu gaitā iezīmējas tā laika oficiālās kultūras dzīves autoritātes – rakstnieki, mākslinieki, mūziķi, aktieri, režisori. 1965. gadā tika nodibināta KKS Literatūras sekcija. Pirmo sekcijas dibinātāju vidū bija rakstnieki un dzejnieki – J. Anerauds, I. Bērsons, M. Birze, A. Grigulis, Ž. Grīva, J. Kalniņš, M. Ķempe, Z. Skujiņš, O. Vācietis, A. Vējāns, I. Ziedonis un citi.

Imanta Auziņa apcere „Dažas atmiņstundas“ dod ieskatu par sistēmu, kādā tika organizētas trimdas un Latvijas rakstnieku tikšanās. Piemēram, fragments :

„Vasaras sākumā¹⁴¹ Rīgā ciemojās Anglijā dzīvojošais latviešu prozaiķis Guntis Zariņš. Tas bija pirmreizīgs notikums, jo pie mums no svešatnes atbrauca diezgan pazīstams (ne jau mums) rakstnieks. Man piezvanīja Jānis Anerauds no Kultūras sakaru komitejas: - Guntis Zariņš izteicis vēlēšanos tikt ar tevi. Esot lasījis tavu krājumu, gribot parunāties... - Neiešu. Man nav pieejama neviena viņa grāmata. Es taču būšu muļķa lomā. Ko es teikšu? – Hm... Grāmatu es tev iedošu. Romānu „Mieles“. Viņš atvedis to tev. Tikai pēc tam gan atdod atpakaļ. -Labi. Izlasīju romānu. Tas Guntis neapšaubāmi ir rakstnieks, esot vēl piecas grāmatas. Sākamam pietiks. Devos uz viesnīcu „Rīga“. Tikāmieš kā veci paziņas – tas bija viesis nopelnis. Un nedomāju, ka ciemos iedzertās glāzītes tur ko nozīmēja. Guntis bija sirsnīgs cilvēks, dzīvs un kustīgs.

139 Ģermanis U. *Zināšanai. Par mūsu un padomju lietām*. Stokholma: Ziemeļzvaigzne, 1986. 121.lpp.

140 Saruna ar J. Aneraudu 2004.g. febr. Sarunas pieraksts E.Eglājas-Kristsones personiskajā arhīvā.

141 1965.gada martā.

Devāmies pusdienās, kur mūs gaidīja Jānis Anerauds un Imants Lešinskis. Pirmo reizi tādā diplomātiskā līmenī nonācis, ar interesi vēroju un klausījos, pats bilzdam pa vārdam. Paēdām, drusku iedzērām. Tikai uz saulainās ielas, kad palikām divatā, Guntis pēkšņi teica: - Imant, tā jau pulkā neko prātīgu nevar parunāt. Es atbraukšu nākamvasar, tad aizlaidīsim kaut kur uz Vidzemes jūrmalu un izrunāsimies pēc sirds patikas... Bet pagaidām lasi manu apceri par latviešu dzeju un taviem „Zilajiem griestiem“. Tu esi eksistenciālists, vai tas tev patīk vai ne...¹⁴²

Kāda no I. Auziņa atmiņu epizodēm raksturo atbildīgā VDK darbinieka Imanta Lešinska darba stilu, sadzīvīškos apstākļos individuāli novērojot rakstnieka reakcijas un novērtējot piemērotību KKS darba uzdevumiem. Pēc Gunta Zariņa aiziešanas I. Lešinskis uzaicinājis J. Aneraudu un I. Auziņu doties pie viņa uz Jūrmalu iedzert šampanieti. I. Auziņš tajā laikā strādājis laikrakstā *Padomju Jaunatne*, un tieši tajā laikā laikraksts gatavojās publicēt kaut ko no emigrācijas autoriem, tāpēc saruna ar Kultūras sakaru komitejas vadītāju būtu tieši laikā. Pie I. Lešinska viņi nosēdēja gandrīz līdz rītam. Kā atceras I. Auziņš, „redakcijai neko nesadabūju, bet toties nokļuva karstā diskusijā. Ārēji tā bija diezgan mierīga, jo Lešinskis runāja kā rūdīts diplomāts. Mazpamazītēm nonācām līdz represiju jautājumam. Tajos gados un vēl ilgi man bija tāda dziņa – visiem daudz maz atbildīgiem darbiniekiem pajautāt par neseno gadu masveida represijām, nometnēm, arī Knuta Skujenieka likteni. Tā notika arī šoreiz. Lešinskis dažādi mazināja šo traģēdiju apmērus. Sak, pagājis laiks, tas ir nosodīts, cietušie rehabilitēti, tas neatkārtosies. Tam nevarēju piekrist. Nometnēs bija miljoni, to nekad nevar aizmirst. Otrā rītā atvadījāmies. Pēc tam gadus desmit mani neaicināja tikties ar ārzemju latviešu rakstniekiem. Viņi atnāca ciemos paši. Un es apciemoju viņus vai tikāmies Rakstnieku savienībā¹⁴³. Šīs atmiņas daļēji apliecina VDK virsnieka I. Lešinska metodi strādāt individuāli ar katru kultūras sakaros iesaistīto vai iesaistāmo cilvēku, izzinot viņa ieskatus dažādos jautājumos, vērojot izturēšanos dažādās situācijās. No I. Auziņa teiktā izriet, ka, brīvā sarunā ar I. Lešinski atklāti debatējot par padomju režīma noziegumiem, dzejnieks ticis uz laiku novērtēts kā iespējami neparedzams kultūras sakaru dalībnieks, kam sekoja lēmums

142 Auziņš I. Dažas atmiņstundas. *Varavīksne* 1994. 18.lpp.

143 Turpat, 20.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

vai instrukcija neaicināt viņu turpmāk uz sarīkojumiem ar trimdas rakstniekiem, tāpat arī nepiedāvājot iespēju doties KKS apmaksātā braucienā uz ārzemēm.

1964 - 1967

1964. gadā padomju Latvijā pirmoreiz tiek izdots trimdas dzejnieka dzejoļu krājums. Latvijas kultūras sakaru komiteja ar tautiešiem ārzemēs izdod Austrālijā Adelaidē mītošā Roberta Dambīša dzejoļu krājumu „Zem Dienvidu krusta“, metiens ir 5000 eksemplāru, cena 25 kapeikas, kā redaktors minēts Arvīds Skalbe. Sākumā ievietota R. Dambīša fotogrāfija un īsi ievadvārdi, kuros autors atklāj, ka pēc J. Staļina personības kulta uzņēmis sakarus ar radiem un draugiem dzimtenē un kopš tā laika ar dziļu interesi vērojis savas mīļās dzimtenes augšupeju. Viņa dzeju laiku pa laikam iespiežot svešatnes latviešu progresīvie izdevumi, bet sevišķu prieku izjūtot, kad redzot savu dzeju kādā no daudzajiem dzimtenes periodiskajiem izdevumiem. Jāatzīmē, ka R. Dambītis ir literāri vājš dzejnieks, taču padomju Latvijā viņš gūst publicitāti ar KKS gādību. R. Dambīša uzņēmība, rakstot vēstules uz daudzajiem Latvijas periodiskajiem izdevumiem, ir apbrīnas vērts, un viņa glaimošana un neatlaidība ir arī sekas, proti, dzeja publicēta gan *Literatūrā un Mākslā*, gan *Cīņā*, gan *Padomju Jaunatnē* un pat žurnālā *Lauku Dzīve*. Žurnālā *Lauku Dzīve* publicēti divi dzejoļi: „Traktoristam“ un „Pinekļi no kājām raisās“, kas rakstīti gluži kā pēc socreālisma priekšrakstiem un, tāpat kā pārējā R. Dambīša dzeja, izceļas ar naivitāti. Pirms šo dzejoļu publikācijas ir neliels redakcijas ievads, kurā gan citēts fragments no R. Dambīša *Lauku Dzīvei* rakstītās vēstules¹⁴⁴, gan lasītāji tiek informēti, ka šogad piepildījies dzejnieka ilgi lolotais sapnis – Latvijā izdota Roberta Dambīša pirmā dzejoļu grāmata „Zem Dienvidu krusta“, dzejnieks rakstot lakoniski un skaidri, ne mirkli neaizmirsdams mīļotās dzimtenes tēlu¹⁴⁵. Grāmata „Zem Dienvidu krusta“ sastāv no 2 nodaļām, pirmā, „Svešuma gūstā“, kur, piemēram, ievietots dzejolis „Dzejniekam svešumā“, otrā daļa – „Dzimtene sauc“, kur lasāmi dzejoļi „Domas par Dzimteni“, „Pazudušais dēls“, „Kas esi, mana Dzimtene“ u.c. Fragments no dz. „Dzejniekam svešumā“¹⁴⁶:

144 Dambītis R. „Lasot Jūsu žurnālu, it kā redzu lielo pārmaiņu starp seno un tagadējo dzīvi. Traktori un darba rosme dzimtenes laukos patīkami satrauc arī manu sirdi šeit tālajā Austrālijā“.

145 R. Dambīša dzejoļu publikācija. *Lauku Dzīve*, Nr.11, 1964, 31.lpp.

146 Dambītis R. *Zem Dienvidu krusta*. Rīga, 1964. 12.lpp.

*Svešā zemē, svešos ļaudīs
Aizplūsti kā vilnis sīks.
Vai kāds tavu dzīvi jaudīs,
Kad reiz mirsi vientulīgs?
Tavām domām, tavām dziesmām
Īstā kvēlē neiekarst.
Pelni pārklāj gara liesmas,
Rūsa tavu sirdi skar.
Tavus sviedrus, tavas rokas
Svešinieki vērtē, sver,-
Tie nemūžam ilgu mokas
Tavā vietā neizdzers...*

Otra Latvijā izdotā trimdas autora dzejas grāmata ir 1965. gadā izdevniecībā „Zvaigzne“ izdots Anglijā dzīvojošās Monikas Zariņas krājums „Prievīšu raksti“. Dzejniece Monika Zariņa un viņas vīrs rakstnieks Guntis Zariņš ir pirmie trimdas literāti, kas dodas uz Latviju, lai personīgi iepazītu kolēģus rakstniekus un sadarbotos ar viņiem literatūras laukā. M. Zariņa apmeklēja Latviju 1964. gadā kopā ar dēliem, G. Zariņš – 1965. gadā. Pāris M. Zariņas dzejoļi publicēti arī 1965. gadā žurnāla *Karogs* jūnija numurā. Krājumā „Prievīšu raksti“ sniegtajās obligātajās ziņās par grāmatu nav minēts redaktors (iespējams, ka tas bija Ojārs Vācietis, kurš tolaik bija laikraksta *Dzimtenes Balss* pielikuma *Svešuma Balss* redaktors). Tāpat nav skatāms katrai grāmatai piešķirtais numurs, var tikai uzminēt, ka grāmata iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes tipogrāfijā Nr. 1 „Cīņa“ Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Savukārt metiens ir 5000 eksemplāru, kas ir neliels, salīdzinot ar padomju Latvijas dzejnieku grāmatu metieniem. Ievietojot grāmatu LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas krājumā, tai uzspiests zīmogs: „Uz mājām neizsniegt“. Ir ziņas, ka grāmatnīcās bijusi divējāda atbilde uz pircēju taujāšanu pēc grāmatas: dažās atbildēts, ka neko par tādas grāmatas iznākšanu nezina, citās, ka grāmata izdota speciāliem nolūkiem, ne vietējam patēriņam¹⁴⁷.

Žurnāla *Tilts* redakcija, kas gadu garumā līdzpārdzīvoja Zariņu pāra gaitām, ironiski komentē šo faktu: „Ir labi, ka Monika Zariņa dabūja redzēt Rīgu un apvārsni ap to, bet tā paskumji un reizē drusku ironiski, ka neviens „mirstīgais“ latvietis Rīgā nevarēja par 25 kapeikām nopirkt Monikas Zariņas „Prievīšu rakstu“ apvārsni. Vai tad

147 Žurnāls *Tilts*, Nr.76./77., 1966, 70.lpp.

marksistiski – ļeņiniskā pareizticība tik vāja, ka pat Rietumos augušas latviešu dzejnieces sievišķīgo pieskaršanos nepanes?¹⁴⁸ Grāmatai ir anonīms ievads, nav ziņu ne par redaktoru, ne korektoru, ne mākslinieku. Sniedzot ziņas par Moniku Zariņu (dzimušu Majori), tur iekļauts gan bēgļu laika bezcerības apraksts, gan fakts, ka „kādu laiku dzejniece ir pretpadomju žurnāla *Jaunā Gaita* redaktore¹⁴⁹, bet viņas vīrs rediģē angļu valodā žurnālu *Zintis*¹⁵⁰, raksta romānus un literārus apcerējumus“. Tiek citēti dzejnieces iespaidi, 1964. gada vasarā kopā ar dēliem Klāvu un Kristapu apciemojot Latviju: „Tagad, kad mans Latvijas apciemojums ir mūs atbrīvojis no pienākumiem redakcijās, man kaut kā pietrūkst. Latvija, tās zeme un ļaudis manī radīja daudz jaunu iedvesmu, un tās katrs lasītājs varēs saskatīt „Prievīšu rakstos“. Mans apciemojums ir izsaucis daudz kontraversiju un apvainojumu, bet man kā dzejniecei tas devis milzīgi daudz. Lai cik nepieņemama mana dzeja būtu Latvijā – tā radusies ilgās un atcerēs par to“¹⁵¹. M. Zariņa pieļauj, ka viņas dzeja Latvijā varētu būt „nepieņemama“, tomēr izsaka cerību un vēlmi, lai viņas „Prievīšu raksti“ neatrastu par daudz bargus soļus, jo šis dzejoļu krājums „esmu es pati, manas domas, jūtas un ilgas pēc Latvijas“. M. Zariņas dzeja ir romantiska, tēlaina, sievišķīga. Savu vēlmi pēc dzīvas, tiešas, nepastarpinātas saskarsmes M. Zariņa izteikusi dzejoļī „Vajag vārdus“:

*negribu dzīvi
caur tālskati skatīt!
Vajag dzīvu seju
un roku, un elpu
pieskārienus,
vajag soļus
un vārdus,
un skatus-
ne atskaņotus skaņu viļņus
bet tiešus un īstus,
klusus vai priecīgus
vajag vārdus!*¹⁵².

148 Žurnāls *Tilts*, Nr.76./77., 1966, 70.lpp.

149 Zariņa M. bija *Jaunās Gaitas* redaktore pāris numuriem.

150 Žurnāls *Zintis* iznāca 60.gados angļu valodā, bet īpašu popularitāti neguva.

151 Zariņa M. *Prievīšu raksti*. Rīga: Zvaigzne, 1965. 4.lpp.

152 Zariņa M. *Prievīšu raksti*. Rīga: Zvaigzne, 1965. 27.lpp.

Kā refleksija pēc kāda Imanta Auziņa dzejoļa izlasīšanas tapis dzejolis „Tērauda sirds“, kas arī izsaka M. Zariņas izjūtas – nepieciešamību pēc tēraudcietas sirds, jo „tad ļaužu vārdos un pieskārienos/ nejutīšos tik viena!/ Lai nebīstas tā no vēsuma un vienaldzības,/ lai nesalūst no mīlestības!“, un kā refrēns dzejoļa beigās ir labi zināmas tautasdziesmas pārfrāzējums: „Rīga dimd, Rīga dimd, kas to Rīgu dimdināj?/ Trejdeviņi bāleļiņi Rīgai košu pūru kaļ, - / Ņemiet manu spožo sirdi, lieciet Rīgas pūriņa!“¹⁵³.

Laikrakstā *Literatūra un Māksla* 1965. gada 30. oktobrī ievietota Gunāra Selgas recenzija ar nosaukumu „Apvārsnis dzimtenes pusē“ kā pirmā un vienīgā par M. Zariņas krājumu (žurnāls *Tilts* nekavējoši to pārpublicē 1966. g., Nr. 76./77.). Recenzijā īsi pieminēta M. Zariņas biogrāfija un citēti viņas izteikumi krājuma ievadā, minēts fakts, ka „šā gada sākumā Padomju Latviju apciemoja viņas vīrs – arī literāts – Guntis Zariņš. Šie dzimtenes apciemojumi no reakcionāro emigrantu puses izsauca daudz kontraversiju un apvainojumu. (...) Emigrantu nomāktības atmosfērā Guntis Zariņš nupat miris...“¹⁵⁴. Par jau pieminēto Monikas Zariņas braucienu uz Latviju plašāks ieskats gūstams viņas rakstā žurnālā *Tilts*. Monikas Zariņas kā dzejnieces aktualizācija Latvijā vēl vērojama arī 80.gadu sākumā, kad parādās varāki raksti¹⁵⁵ un dzejas publikācijas presē.

Guntis Zariņš, ierodoties Latvijā 1965. gada martā, centās klātienē turpināt žurnāla *Jaunā Gaita* jau 50. gadu otrajā pusē iesākto, vien uzmanīgiem literatūras procesa sekotājiem, vērotājiem nojaušamo un izprotamo dialogu ar Latvijas rakstniekiem. Tā Latvijas dzejnieks Imants Auziņš raksta, ka saruna ar G. Zariņu bija plašāka dialoga daļa, ko toreiz ar kolēģiem un lasītājiem Latvijā mēģināja uzsākt pazīstamais trimdas literārais žurnāls *Jaunā Gaita*, ap kuru pulcējās talantīgākie jauno paaudžu rakstnieki. Dialogs esot atbalsojies arī Latvijas dzejā, bet to varētu atklāt tikai intertekstuālā analīze, jo tieša koleģiāla saruna to gadu presē un grāmatās nebija iespējama. Gan G. Zariņa „Piezīmes...“, gan dzejas veltījumu eksemplārs, redzams, bija pārrakstīts steigā, pošoties uz Latviju¹⁵⁶. Tiekoties Rīgā, Guntis Zariņš Imantam Auziņam iedevis nelielu dzejoļu

153 Zariņa M. *Prievīšu raksti*. Rīga: Zvaigzne, 1965., 20.lpp.

154 Selga G. Apvārsnis dzimtenes pusē. *Literatūra un Māksla*, 1965, 30. okt.

155 Sk. Anerauds J. Kad pamalē jau dunēja...“. *Karogs*, 1982, Nr.5, 110.-111.lpp., Dzeja Latvijas vasarā. Preses namā. *Dzimtenes Balss*, 1981, 16. jūl., Vējāns A. Monikas Zariņas dzeja. *Dzimtenes Balss*, 1986, 16. janv.; Zariņa M. Brīvdienų piezīmes. *Dzimtenes Balss*, 1984, 19. apr.

156 Auziņš I. Skaidrojums G.Zariņa dzejoļu ciklam „Vēstules vēl neiepazītiem draugiem“. *Varavīksne* 1994, 17.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

ciklu „Vēstules vēl neiepazītiem draugiem“, kur pa dzejolim veltīts Imantam Auziņam, Ojāram Vācietim, Vizmai Belševicai. Kā paskaidro I. Auziņš, G. Zariņa veltījums „dialogs risināts, balstoties uz tajos gados izdoto un periodikā daļēji publicēto dzejoļu krājumu tēliem“¹⁵⁷. Runa ir par V. Belševicas „Jūra deg“ (1966), O. Vācieša „Viņu adrese – taiga“ (1966), I. Auziņa „Zilie griesti“ (1963).

Pēc ierašanās Rīgā G. Zariņš tiek ievests Jēkaba Mediņa jubilejas sarīkojumā operā, pēc tam runā radio tiešraidē (ar Alberta Liepas gādību). Daudz laika G. Zariņš pavada sarunās ar Annu Saksi, Valdi Luksu, Ādolfu Talci, Ojāru Vācieti, Imantu Ziedoni, Mirdzu Ķempi, Viktoru Līvzemnieku, Māri Čaklo, Arvīdu Skalbi, Jāni Aneraudu. Ar Vitautu Ļūdēnu, Jeronīmu Stulpānu un Jāni Plotnieku notiek īsas tikšanās. Divi dzejnieki, proti, Gunārs Selga un Valdis Rūja, necenšas ar G. Zariņu runāt Rīgā, bet brauc satikt viņu Maskavā (atceļā). Tiekoties ar *Karoga* redaktoru Kārli Krauliņu, G. Zariņš norunā katru mēnesi rakstīt par angļu literatūru¹⁵⁸. G. Zariņš ir paņēmis līdzi un visiem dod lasīt savus dzejoļus un rakstu, kurā kā eksistenciālists cenšas vērsties pret totalitārismu.

Trimdas presē ažiotaža par G.Zariņa braucienu uz Latviju nerimās vēl kādu laiku pēc rakstnieka nāves, piemēram, laikrakstā *Austrālijas Latvietis* varam lasīt:

„Tagad noskaidrojies, ka Londonā, Anglijā, 10.septembrī mirušais 39 g. v. rakstnieks Guntis Zariņš izdarījis pašnāvību. Tā informē Londonas laikraksti. Arī rakstnieka kabatā atrasta zīmīte, kurā izteikts pašnāvības nodoms. G. Zariņa dzīves biedre Monika Zariņa norādījusi avīzēm, ka tās vīrs ilgāku laiku bijis depresijā un ārstējies. Viņš stipri lietojis alkoholu un jau maijā mēģinājis nonāvēties, ieņemdamas pārmērīgi lielu medikamentu devu. Pēc Dr. R. D. Tīra liecības, kas nāves cēloni izmeklējis, pašnāvība notikusi dzēruma ietekmē. G. Zariņš kopš pagājušā gada sadarbojās ar Latvijas okupantiem un Rīgas apmeklējumā turienes radiofonā slavēja padomju diktatūru un nonicināja latviešu darbu rietumos. Iespējams, ka tuvināšanās ar okupantiem rakstniekiem tomēr sagādājusi kādu vilšanos, no kuras tas spējis atbrīvoties tikai ar pašnāvību. Rīgā tagad iznāk mirušā rakstnieka sievas M. Zariņas dzejoļu grāmata. G. Zariņš ar noveļu krājumiem „Dieva mērkaķis“ un „Ceļš uz pasaules galu“ un romāniem

157 Auziņš I. Skaidrojums G.Zariņa dzejoļu ciklam „Vēstules vēl neiepazītiem draugiem“. *Varavīksne* 1994, 17.lpp.

158 Ceplis R. Uz naža asmens. Iz kultūras sakaru vēstures. Guntis Zariņš. *Karogs*, 2001, Nr. 2., 172, 200.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

„Apsūdzēts“, „Varonības augstā dziesma“ un „Dvēseļu bojā eja“, bija izvirzīties mūsu pēckara rakstnieku pirmajās rindās.¹⁵⁹

1965.gadā Rīgā iznāk Arvīda Griguļa dokumentālais piedzīvojumu romāns „Kad lietus un vēji sitas logā“, kas padomju Latvijas lasītāju iepazīstināja ar komunistu versiju par latviešu „buržuāziskās emigrācijas“ izveidošanos, kara beigās aizbēgot no „tautas dusmām“, apmetoties Zviedrijā un organizējot „graujošu darbību“ pret „padomju dzimteni“. Romānā darbojas vesela virkne reālu latviešu politiķu, militārpersonu, garīdznieku, profesoru, kurus Grigulis tēlo kā atbaidošus necilvēkus vai nožēlojamas niecības. „Emigrantu“ organizāciju vadoni romānā parazitē uz „ierindas emigrantu“ rēķina. Tēlojot emigrējušos rakstniekus, Grigulis ir sarkastisks – dzejniekam Andrejam Eglītim velī epitētu – „sevišķi melnā inkubatorā izšķīlies „brīnumbērns“¹⁶⁰, ironizē par Veroniku Strēlerti, kura svešumā mazgā glāzes, Mārtiņu Zīvertu, kurš strādā par nakts kasieri Stokholmas dzelzceļa stacijā, ar ironiju nožēlo Kārļa Skalbes nomaldīšanos no „tautai tuva“ rakstnieka ceļa, gaidot bēgļu laivu Ventspils jūrmalā, dodoties emigrācijā kopā ar „tautas ienaidniekiem“.

Sākot ar 60. gadu vidu, vērojamas arī izmaiņas VDK izdoto laikrakstu koncepcijā. 1958. gadā trimdas latvieši atklāja, ka *Dzimtenes Balss* tiek gatavota un drukāta Latvijā, nevis Austrumberlīnē, kā tas bija rakstīts avīzes „galviņā“. Trimdinieki atklāja arī to, ka *Dzimtenes Balsi* nevar nopirkt Latvijā un tā nav pieejama izlasīšanai pat Latvijas publiskajās bibliotēkās. Atrisinājums šai uzticamības problēmai tika raksts 60. gadu vidū. Nolēma veidot ne tikai *Dzimtenes Balsi* (turpmāk – DzB) lasītājiem Latvijā, bet arī izdot atsevišķus pielikumus DzB, kas paredzēti tieši latviešu lasītājiem ārzemēs. Šie pielikumi saturētu visa veida informāciju par trimdas organizācijām, preses publikācijām, vadošajām trimdas personībām un kultūras eliti, par ko parastam padomju latvietim nebija lemts ko zināt. Pielikumi tika sūtīti uz ārzemēm kopā ar kārtējo DzB numuru. Ar 1968.gada 1.janvāri *Dzimtenes Balss* skaitās oficiāli pieejama, izplatīta arī Latvijā. No šī brīža pielikumi pārņēma *Dzimtenes Balss* ideoloģiskās funkcijas un atlikušajā padomju ēras periodā tie palika stingrā Latvijas VDK un CK uzraudzībā. Šādā veidā VDK pielietoja diferencētās auditorijas metodi – iknedēļas laikraksts *Dzimtenes Balss* bija

159 Par G. Zariņa nāvi. *Austrālijas Latvietis*, 1965, 15. okt., 2.lpp.

160 Grigulis A. Kad lietus un vēji sitas logā. Latvijas valsts izdevniecība, Rīgā, 1965, 165.lpp.

pieejams gan Latvijā, gan trimdā, bet pielikumus varēja lasīt tikai emigranti. Šo metodi jau iepriekš bija izmēģinājuši un par labu atzinuši igauņu funkcionāri Padomju Igaunijā, izdodot *Dzimtenes Balss* līdzinieku laikrakstu *Kodumaa* (Dzimtene) ar ikmēneša pielikumu *Faktid ja komentariid* (Fakti un komentāri) tikai trimdas igauņiem jau sākot ar 1960.gadu. Tomēr arī *Dzimtenes Balss* pielikumi netika akceptēti trimdas lasītāju vidū un to uzticamības pakāpe tika vērtēta vēl zemāk nekā *Dzimtenes Balss*. Kopumā pielikumos trūka atsauces uz informācijas avotu, nebija minēti konkrētu redaktoru vārdi un redkolēģija. Vairums rakstu bija bez paraksta vai tikai ar iniciāļiem, vai rakstīti ar pieņemtiem vārdiem. Literatūrai un kultūrai tika veltīti sekojoši *Dzimtenes Balss* pielikumi: literāri mākslinieciskais pielikums *Svešuma Balss*, kas tika publicēts latviski, un *Amberland* angļiski, abi sākti publicēt 1965. gadā. *Svešuma Balss* beigta publicēt 1979. gadā, bet pielikums *Amberland*, ko 1984. gadā pārdēvēja par *Latvia Today*, tika publicēts līdz 1989. gadam.

1965. gada jūnijā trimdas latvieši saņēma jauna laikraksta *Svešuma Balss* 1. numuru. Kā laikraksta „galviņā“ teikts, šis laikraksts veltīts „svešatnes latviešu literatūrai, mākslai, kultūras dzīvei“, tā mērķis „sniegt objektīvu, neizskaistinātu, līdz ar to patiesu emigrācijas latviešu kultūras dzīves atspulgu“, anonīmā ievadā paskaidrojot, ka *Svešuma Balss*, atšķirībā no daudziem emigrācijas periodiskajiem izdevumiem, kas dara visu iespējamo, lai apkarotu katru, kas vien cenšas sekmēt pozitīvu attīstību dzimtenes un emigrācijas attieksmēs, ir „tiešs šīs nepieciešamās un auglīgās sadraudzības rezultāts. Tās redaktori un līdzstrādnieki dzīvo dažādās Rietumpasaules valstīs. (..) Pilnībā sagatavota Rietumos, tā, izmantojot dzimtenes kultūras darbinieku izpratni un pretimnākšanu, iespiesta dzimtenē. Šis fakts savā ziņā ir simbolisks *Svešuma Balss* sabiedriskajai jēgai un pamatmērķim – būt vienotājam starp pasaulē izkaisītajiem tautiešiem, viņu kultūras dzīves veidotājiem un starp dzimtenes radošo inteliģenci, kas *Svešuma Balss* slejās savukārt gūs dziļāku ieskatu svešatnes latviešu literārajā un mākslas jaunradē“¹⁶¹. Šī pielikuma bāze līdz šai dienai ir neskaidra, un tā priekšvēsture līdz šim nav atklāta. Tikpat kā pilnīgs klusums ir Latvijas literārajās aprindās, kas bija saistītas ar *Svešuma Balsi*; tam pamatā, iespējams, ir vairāki jutīgi faktori. Daži no tiem skar latviešu trimdas rakstnieka Gunta Zariņa, kurš bija viens no šī pielikuma iniciatoriem, personības traģēdiju.

161 Būsim pazīstami! *Svešuma Balss*, Nr.1; 1965, jūn.

Padomju Latvijā informācija par *Svešuma Balss* (turpmāk – SvB) eksistenci, laikrakstu, kas publicēja daudzu trimdas un padomju Latvijas rakstnieku un mākslinieku darbus, tika ierobežota. Šķiet, LKP vadība nevēlējās, lai pašmāju lasītājs uzzinātu, ka trimdas latvieši guvuši literārus un kulturālus sasniegumus ārzemēs un, iespējams, rada vērā ņemamus mākslinieciskus darbus. Vēl viens klusēšanas iemesls iesaistīto personu vidū ir tas, ka pašreizējā periodā daudziem latviešu dzejniekiem un rakstniekiem ir it kā jāizjūt kauns par savu dalību SvB, un tiek teikts, ka viņi vēlas latviešu publiku paturēt neziņā par šo savu padomju okupācijas laika aspektu. Lilitai Zaļkalnei stāstīts, ka *Svešuma Balss* kopijas no Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas izvācis bijušais izdevuma redaktors, gan nenorādot kurs¹⁶². Šobrīd Misiņa bibliotēkā pieejami 11 *Svešuma Balss* numuri, no kuriem 5 kartotēkā atrodami pie avīzēm, bet 8 – pie žurnāliem. Krietni pilnīgāks komplekts atrodams Latvijas Kultūras akadēmijas bibliotēkā, kas kopumā veido situāciju, ka interesentiem ir pieejams 31 avīzes numurs no aptuveni 50 izdotajiem.

Svešuma Balss saturs sastāvēja galvenokārt no 4 vai 5 trimdas autoru un tikpat Latvijas autoru literāriem darbiem (dzeja vai īsā proza). Katrā numurā bija arī pārskati par Padomju Latvijas un trimdas publikācijām, teātru izrādēm, koncertiem, kā arī komentāri par dažiem trimdas kultūras notikumiem. Lielākā daļa numuru ietvēra arī satīras lapu, kur antikomunistiskās trimdas kultūras personības vai konkrētas anti-padomiskas publikācijas tika izsmietas. Salīdzinājumā ar dinamisko un mākslinieciski augstvērtīgo Kanādas latviešu žurnālu *Jaunā Gaita*, kam bija tas pats tematiskais loks, *Svešuma Balss* var tikt vērtēta kā negluds un bieži vien vulgārs laikraksts, kas sastāv no mākslinieciski neizsvērta augsta un zema līmeņa literārajiem darbiem.

Kā avīzes pirmais redaktors minēts Ojārs Vācietis. 1966. gadā Ojāram Vācietim pienāk divas vēstules no atšķirīgas kvalitātes trimdas dzejniekiem. Pirmā – no Roberta Dambīša Austrālijā: „Ļoti godātais Ojār Vācieti! Šai vēstulei pievienoju divus savus jaunākos dzejoļus un lūdzu, ja iespējams, ievietot viņus „Svešuma Balsī”.”¹⁶³ Uz Rakstnieku Savienības pasta adresi pienāk Ojāram Vācietim adresēta Valda Krāslavieša vēstule no Ilinoisas, ASV, kurā V. Krāslavietis stāsta, ka nesen noklausījies skaņulenti, kurā O. Vācietis pieteicis vairākus latviešu dzejniekus un lasījis arī savus darbus. V.

162 Zaļkalne L. nepublicēts referāts „*Dzimtenes Balss* supplements”, nolasīts AABS (*Association for Advanced Baltic Studies*) konferencē Kanādā, Toronto 2004.g. jūn.

163 R. Dambītis vēstulē O.Vācietim 1966. g. 20. apr.; RTMM inv. nr. 518765.

Krāslavietis komplimentē, ka ierakstu klausījies ar lielu interesi, diemžēl tur bijusi gan ļoti laba, gan vāja dzeja, un „rezultātā radās doma apmainīties skaņu lentēm, un, ja Jums būtu laiks un interese, arī domām. Mana lente, protams, būtu bez politiskās piegaršas. Galu galā – tas jau nemaz nav tik grūti izdarāms. No nekurienes noiedami un uz nekurieni iedami, būtu tīrais grēks šo īso brītiņu sagandēt ar politiskām pļāpām¹⁶⁴. Vēl V. Krāslavietis kautrīgi piedāvājas nosūtīt O. Vācietim arī savu dzejoļu grāmatu „Ar laika degli“, reizē izteikdams cerību, ka O. Vācietis jau no tās ir šo to lasījis.

Drīz vien V. Krāslavietis saņem O. Vācieša atbildes vēstuli, kurā Latvijas dzejnieks, uzrunādams trimdas dzejnieku par Krāslavieša kungu, ļoti pieklājīgi bilst, ka V. Krāslavieša ideja par skaņu lentu apmaiņu ir laba un apsveicama, tāpat kā ikviens solis uz savstarpēju viedokļu noskaidrošanu un saprašanos, mudinādams sūtīt drīzāk šīs lentes, tāpat arī grāmatu, piebilstot: „Visātrāk saņemšu, ja sūtīsiet uz mūsu kultūras sakaru komitejas adresi – Rīgā, Galvenajā pastā, p.k. 261¹⁶⁵. Vēstule šķiet rakstīta oficiāli, iespējams, ar domu, ka to var atrādīt. Ojāra Vācieša reālais darbalauks un iesaistītības pakāpe *Svešuma Balss* tapšanā nav noskaidrota, vien pastāv versijas, gan I. Lešinska, gan J. Anerauda apstiprinātas, ka šim laikrakstam bijis nepieciešams vien O. Vācieša kā atpazīstamas personības vārds.

Tajā pašā laikā trimdā 1965. gada sākumā ASV latviešu žurnālā *Tilts* parādās jauna rubrika „Autoru domas“, kuru paredzēts veidot sarakstes veidā ar latviešu autoriem (gan Latvijā, gan trimdā), pārrunājot „mūsu tautas vitālos dzīves jautājumus¹⁶⁶. Šo sarakstīšanos uzņēmis Valentīns Pelēcis. Vienas no pirmajām ir trimdas mākslinieka un rakstnieka Tālivalža Ķiļaukas pārdomas (1965. g., Nr.72./73.), savukārt no Latvijas puses kā pirmās publicētas Ojāra Vācieša pārdomas (1965. g., Nr.74./75.), pēc raksta publicēšanas O. Vācietis V. Pelēcim raksta: „Paldies par visu labo, ko teicāt, un ļoti žēl, ka mans raksts Jums sagādās nepatīkšanas. Atklāti sakot, no noteiktām emigrācijas aprindām citu neko godīgs cilvēks nemaz nevar sagaidīt. Godīgs, negodīgs, bet es,

164 V. Krāslavietis vēstulē O.Vācietim 1966. g. 21. okt.; RTMM inv. nr. 561501.

165 O. Vācietis vēstulē V.Krāslavietim 1966. g. 17. dec.; RTMM inv. nr. 561502.

166 Žurnāls *Tilts*, Nr.78./79., 1966, 16.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

piemēram, negaidu un pat iedomājos vārdus, kādos mani godās¹⁶⁷.” Tātad V. Pelēcis informējis O. Vācieti par trimdas sabiedrības viedokļiem par šo rakstu.

Tām seko saruna ar trimdā mītošo rakstnieku Arnoldu Apsi (1966. g., Nr. 78./79.), Latvijas dzejnieka, žurnāla *Karogs* redaktora Andra Vējāna apcere (1967. g., 82./82.), vēlāk (ne vairs zem nosaukuma „Autoru domas“) tiek publicēti Latvijas dzejnieka Bruno Saulīša (1968. g., Nr. 92./93.), trimdas vislasītākā rakstnieka Anšlava Eglīša (1968. g., Nr. 94./95.), Latvijas jauno, moderno dzejnieku Imanta Ziedoņa (1969. g., Nr.96./97.) un Māra Čaklā (1970. g., Nr. 100./101) iesūtītie raksti. Bruno Saulītis savā rakstā „Vēss prāts un krietna iecietība“ parādās kā gana kompetents trimdas literatūras un sabiedrības pazinējs, *Tilta* regulārs lasītājs. Kaut savu rakstu viņš iesāk ar ironiju gan par neparasto tribīni, t. i., žurnālu, ko lasa viņam ikdienā nesastopami cilvēki, gan par žurnāla lasītājiem atvēlēto apskaužamo iespēju „pēc rakstiņa izlasīšanas publicēt žurnālā vēstules, komentārus, iebildes un piebildes, pierādot, ka cienījamais dzimtenes rakstnieks kārtējo reizi atkal nodarbojies ar propagandu“¹⁶⁸. Atsaukdamies uz T. Ķīķaukas rakstu, kur iztirzāta arī literatūra padomju Latvijā un latviešu literatūras popularizēšanas iespējas pasaulē, B. Saulītis argumentē ar trimdas dzejas analīzi, atsaucdamies uz izlasīto trimdas dzejas antoloģiju „Dzejas un sejas“, kas „Grāmatu Drauga“ apgādā iznāca 1962. gadā ASV.

1965. gadā pie jaunatnes žurnāla *Mēs* pastāvošā studiju grupa izdeva referātu krājumu *Kaut šķirti, tomēr nešķījami*. Tajā ar Viļa Lauska ievadu bija ievietots dzejoļu kopojums „Tur un te” -- dzejoļi par Rīgas tēmu, ko sarakstījuši gan dzejnieki Latvijā, gan arī trimdā¹⁶⁹. Kā atzīst V. Nollendorfs, viens no šīs studiju grupas dalībniekiem, „Latvijas okupācijas laiks diemžēl nebija laiks, kad poētika varēja būt brīva no politikas – ne komunistu pārvaldītajā Latvijā, ne Rietumu latviešu sabiedrībā. Okupācija obligāti uzspieda savu zīmogu visam, arī dzejai. Palaikam arī trimdā dzejniekus un viņu darbus vērtēja, vadoties vairāk no patriotiski politiskām mērauklām nekā no mākslinieciskās vērtības. Kritizēja un no publiskās apertes centās

167 O.Vācieša vēstule V.Pelēcim 1966. g. 5. janv.; OVMM inv.nr. K: 61.

168 Bruno Saulītis stāsta. *Tilts*, Nr.92./93., 1968, 8.lpp.

169 Lausks V. „Tur un te”. *Kaut šķirti, tomēr nešķījami*. Kalamazoo: Studiju grupa, 1965, 49–59. lpp.; Vilis Lausks bija kopīgs pseidonīms Valteram Nollendorfam, Aivaram un Valijai Runģiem.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

izslēgt dzejniekus, kuri bija atraduši kontaktus Latvijā. Tai pašā laikā uzslavēja dzejniekus Latvijā, kuri bija nonākuši Komunistiskās partijas ideologu uzmanības lokā. Tas, protams, viņiem nevarēja nākt par labu. Vai bija pareizi dot papildu iemeslu partijas ideologiem un čekai apklusināt dzejas balsi? Vai tomēr vērtēt dzeju kā dzeju un nemeklēt tajā tikai un vienīgi politiskus zemtekstus?”¹⁷⁰.

Turpinājās jau 60. gadu pirmajā pusē iesāktā polemiskā sarakste starp KKS vadītāju Leonīdu Rimjanu un ASV dzīvojošo latviešu trimdas literatūrzinātnieku un sovjetologu Rolfu Ekmani. R. Ekmanis arvien atklātāk un kritiskāk izsaka savas pārdomas:

„Apsveicama bija Monikas Zariņas dzeju publicēšana „Karogā“ un atsevišķā grāmatelē. Protams, katram ir skaidrs, ka, tāpat kā Austrālijas Dambīša nedzeju publicēšanā, šajā rīcībā, Jūsu vārdiem izsakoties, „slēpjas pa apslēptam sprungulim“. Tomēr, ar vai bez sprunguļiem, varētu turpināt tādā pat garā. Bez tam, ja izdevniecība „Liesma“ pārdrūkātu, piemēram, Tauna „Laulības ar pilsētu“, jeb Kraujietes dzeju krājumu „No aizpirktās paradīzes“, jeb Soduma pirmklasīgi tulkoto Džeimsa Džoisa „Ulisu“, jeb Indras Gubiņas romānu „Gandrīz karaliene“, varu saderēt, ka šīs grāmatas pazustu no veikalu plauktiem tikpat ātri, ja ne ātrāk, kā Ziedoņa „Motocikls“, Eglona „Kāpj dūmu stabi“, Laganovska „Kad vēji šalc“, Heislera „Kāda būsī sirids?“. (..) Liels solis kultūras sakaru labā tiktu sperts, ja Latvijā pieļautu saņemt trimdā sarakstīto beletristiku tikpat brīvi kā šeit var saņemt kuru katru daiļliteratūras darbu (un pat vipropagandistiskāko brošūru) no PSRS. Arizonas valsts universitātes bibliotēkā, piemēra dēļ, katram ir pieejami ne tikai „Pravda“, „Izvestija“, „Trud“, „Literaturnaja Gazeta“, „Krokodil“, „Zvezda“, „Novij Mir“, „Moskva“, „Kuļtura i žizņ“ un daudzi citi krievu izdevumi, bet arī „Cīņa“, „Zvaigzne“, „LPSR ZA Vēstis“ un „Sovetskaja Latvija“.“¹⁷¹

Savās vēstulēs Leonīdam Rimjanam Rolfs Ekmanis atklāti pauž arī savus uzskatus par literatūru Latvijā, kas nozīmīgi gan tā laika, gan šodienas izpratnei par skatījumu „no malas“ uz Padomju Latvijas literārajiem procesiem. Ja šie trāpīgie

170 Nollendorfs V. „Vizma Belševica dvēselei un garam“. Referāts nolasīts V.Belševicai veltītā konferencē 2006. g. 27.okt., Rīgā.

171 R. Ekmanis vēstulē L.Rimjanam 1966.g. jūl.; RTMM inv. nr. 558862.

redzējumi brīvi ieplūstu Latvijas literatūrkritiskajā domā, tie iegūtu respektu un konstruktīvu pielietojumu, taču tieši tas bija nevēlamākais rezultāts padomju oficiālajiem literārā procesa uzraudzītājiem. Kādā vēstulē R. Ekmanis ironiski priecājas, ka no komitejas puses tiek izrādīta interese par svešatnes latviešu domām sakarā ar jauno dzimtenes latviešu literātu darbu saturu un formu. Taču, izsakot aizdomas, ka komitejas interese ir vairāk „kroņa“ interese, R. Ekmanis atzīst, ka personīgi pēdējo gadu ražojumos nav bijis laika sistemātiski iedziļināties, bet domājot drīzumā to darīt (to Rolfs Ekmanis augstā līmenī paveica gan savā disertācijā un uz tās bāzes sarakstītajā grāmatā angļu valodā „Latvian Literature under the Soviets: 1940-1975“ ASV, 1978, gan daudzajās publikācijās trimdas periodikā). Vēstulē R. Ekmanis pauž gandarījumu, ka arī paši padomju Latvijas autori ieinteresēti trimdas kritiķu (L. Rimjans trimdiniekus lielākoties vērtē kā cilvēkus, kas „pārdevuši savu dzimteni un tautu“) spriedumos, tāpat „tas ir skaidrs pierādījums tam, ka Ziedonis, Vācietis, Eglons, Brīdaka, Čaklais u.c. latviešu intelektuāļi nebūtu gatavi pievienoties Jūsu domām par „dzimtenes un tautas pārdošanu“! Skaidrs ir arī tas, ka daudzi no viņiem – ja tikai to pieļautu – labprāt pasūtinātu vai citādā veidā iepazītos ar „Jauno Gaitu“, „Tiltu“, „Brīvību“, „Akadēmisko dzīvi“, „Laiku“ u.c.trimdas publikācijām. Domāju, ka Imantam Ziedonim, piemēram, nekas nebūtu pretī izlasīt Gunara Gravas rakstu „Novators, kam apvāršņi par tuvu“ (JG, Nr.57)¹⁷².

Savu personisko nostāju R. Ekmanis deklarē sekojoši:

„Tāpat kā simtiem citu latviešu, vēlos sekot iezīmēm mūsdienu kultūras gaitā gan trimdā, gan dzimtenē. Esmu viens no tiem, kas aizstāv garīgas koeksistences uzturēšanu starp visiem latviešiem, lai arī kur tie neatrastos. Protams, tai jābūt īstai, neviltotai koeksistencei un ne tik vienpusīgai, kā tas tiek bazūnēts „Dzimtenes balsī“. Sajūsmā rauju cepuri nost dzimtenes latviešu sasniegumu priekšā dzejā, valodniecībā, mūzikā. Atzinību pelnījuši pēdējos gados tādi talantīgi dzejdari kā Ziedonis, Vācietis, Belševica, Čaklais; lai arī retāk, izcēlušies arī daži prozas rakstnieki – Vilks, Eglons, Zigmonte, Brīdaka, Purs, Skujiņš. Drāma un literatūrkritika vēl vienmēr ždanovisma laiku līmenī – krievu biedri Maskavā un Ļeņingradā šajās nozarēs izrādījušies daudz „progresīvāki“.

172 R. Ekmanis vēstulē L.Rimjanam 1966.g. jūl.; RTMM inv. nr. 558862.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

Daži pozitīvi momenti vērojami arī priekšpadomju literatūras (klasiskā mantojuma) un kultūras izvērtēšanā, pārvērtēšanā, etc.¹⁷³.

L. Rimjana reakcija uz šiem R. Ekmaņa atklātības un izaicinājuma pilnajiem uzskatiem un priekšlikumiem ir iecietīga:

„Manuprāt, visnopietnākais no Jūsu izteiktajiem priekšlikumiem ir ierosinājums rīkot jauno literātu simpoziju „Karogā“ vai „Jaunajā Gaitā“. Jā, „Karogs“ vai jaunatnes žurnāls ievietotu nesagrozi svešatnes latviešu literātu darbus, arī izdevniecības saprastu emigrācijas literātu dabisko tieksmi pēc plašākas latviešu lasītāju auditorijas. Bet vai kaut viens no Jūsu nosauktās autoru virknes ir meklējis iespēju publicēties dzimtenē, iesniedzis mūsu izdevniecībām savus manuskriptus? Vai Jūs varat nosaukt kādu, kas to vēlētos, vai „Jaunā Gaita“ kādu ir skubinājusi to darīt? Līdz šim, cik zināms, emigrācijas konservatīvā prese un prettautisko organizāciju vadība visnotaļ apkaroja jebkādu sakarus ar dzimteni. Būtu tiešām iepriecinoši, ja šis aizliegums vairs nepastāvētu. Tad varētu šo domu apmaiņu turpināt un vērst plašumā, un varbūt tiešām rastos kāds atrisinājums. Tikai brīdinu – Jums jāņem vērā, ka koeksistence ideoloģijas jautājumos nav tik vienkāršs jēdziens, kā Jūs iedomājaties. Vairāku emigrācijas organizāciju mērķis, kā liecina jūsu prese, ir gāzt tautas varu dzimtenē. Vai tad mums būtu jāpiepalīdz šo mērķu īstenošanā? (..) Dabiski, ka emigrācijas literāti, svešā un bieži vien Padomju Latvijai, tās tautai naidīgā vidē dzīvodami, ir uzsūkuši daudz ko mums (ceru, ka Jūs neuztversiet šo „mums“ pēc savas iegribas, bet tā, kā tas ir domāts, - mums, latviešiem dzimtenē) svešu, nepieņemamu. Nerunāšu te par tādiem vecākās paaudzes literātu darbiem kā V. Pelēča grāmatu „Sieksta“, kad lasot sametas žēl – kam gan šķiests talanta laiks! – bet par, piemēram, tādām parādībām, kā Gunāra Irbes rakstījumu „Göteborgs Tidningen“ š. g. 11.maija numurā, ko pat ar lielāko piespiešanos nevar nosaukt par recenziju. Šādu „recenzentu“ gara bērni viegli definējami: prettautiska propaganda, kas godīgam kultūras darbiniekam liek no tās novērsties sašutumā. Irbes kungs pat nav papūlējies būt oriģināls, gandrīz vārdu vārdā izmantodams J. Dzirkļa brošūrā „Kāpēc viņi bēga?“ fiksēto faktu par savu studiju apmaksu. Tādēļ vēlreiz atgādinu – ideoloģiskos jautājumos kompromisu nav un nebūs. Tas fakts, ka „Laiks“ iespieda Ēvalda Vilka „Vienpadsmit¹⁷⁴ kilometrus“,

173 R. Ekmanis vēstulē L.Rimjanam 1966.g. jūl.; RTMM inv. nr. 558862.

174 Patiesībā – „Divpadsmit kilometri“.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

nav nekāds kritērijs – Jūs, Ekmaņa kungs, noteikti labāk zināsi, kādēļ un kā šādos gadījumos notiek daiļdarbu atlase, ko tajos meklē un par katru cenu grib saskatīt.¹⁷⁵

L. Rimjana vēstulē neprecīzi minētais Ēvalda Vilka garstāsts „Divpadsmit kilometri“ trimdas presē tika drukāts tā centrālās problēmas dēļ: kara laika noziegumos vainojami gan tie cilvēki, kas mīt rietumos, gan austrumos. Tāpat Ē. Vilks izvirza jautājumu, kāpēc padomju režīmam ir tik daudz oponentu gan pašā savienībā, gan aiz tās robežām. Trimdas literatūrzinātnieks Juris Silenieks 1974. gadā Ē. Vilku raksturojis kā vienu no visgodīgākajiem Latvijas rakstniekiem, uzsverot, ka Ē. Vilkam nepiemīt klišejskums, viņš parāda, kā cilvēks, kad tiek apklusināti un paslēpti politiskie un ideoloģiskie lozungi, paliek viens un bezpalīdzīgs radījums – vienlaicīgi negodīgās politiskās sistēmas upuris un līdzvainīgais¹⁷⁶.

Turpinās arī padomju diplomātu darbs latviešu trimdas zemēs. 1967. gada 22. maijā Žanis Zakenfelds ziņo, ka Stokholmā viņu apmeklējis dramaturgs M. Zīverts, lai informētu par savu plānoto braucienu uz Latviju. Viņš arī stāstījis, ka „ekstrēmisti” no latviešu PEN kluba Stokholmā nolēmuši izslēgt Uldi Ģērmani par viņa rakstiem *Brīvībā*, kur viņš aprakstījis savu braucienu uz Latviju, kā arī par viņa publicēto stāstu *Literatūrā un Mākslā*. No savas puses Ž. Zakenfelds ziņo, ka M. Zīverta plānotais Latvijas apmeklējums izsaucis apjukumu trimdas aprindās un viņi steidzīgi organizējuši rakstniekam braucienu uz ASV, garantējot honorāru par tur izrādītajām lugām¹⁷⁷.

60. gadu vidū Latvijā bijusi iecere izdot literatūras antoloģiju, kur būtu iekļauti arī trimdas (emigrācijas) autori. Sastādītāju vidū arī Ojārs Vācietis un Imants Ziedonis. Tā 1967. gadā vēstulē O. Vācietis lūdz Moniku Zariņu izteikt savas domas par desmit antoloģijā iekļaujamiem trimdas dzejniekiem: „Pasaki man, lūdzu, ko tu par katru domā. Domāti ir apmēram desmit: Tauns, Saliņš, Stumbrs, Zemdega, Bičole, Krāslavietis un Ķiķauka. Man ir ļoti svarīgi zināt tavas domas. Mēs savējās te jau esam sastiķējuši¹⁷⁸.” Šāda antoloģija gan netiek izdota.

175 L. Rimjans vēstulē R.Ekmanim 1966. g. 28. okt.; RTMM inv. nr. 558863.

176 Silenieks J. *Books Abroad*, vol. 48, No.4, Autumn 1974, p. 823.

177 Diplomāta dienasgrāmata LVVA fonds Nr.1051.

178 O.Vācieša vēstule M.Zariņai 1967. g. 10. dec.; OVMM inv.nr. K:143.

1968 -1971

1968. gada jūnijā no Losandželosas uz Rīgu atbrauc Olafs Stumbrs, tolaik viens no ietekmīgākajiem trimdas dzejniekiem ar savu krājumu „Etīdes“. Viņu raksturo Z. Skujiņš savās to gadu piezīmēs: „Lielu seju, tukls amerikāniska standarta lamzaks. Rāms, atturīgs, ar ironisku humoru. Neredz izeju, pesimists, dzērājs. Labākais draugs bijis ņujorkietis Tauns, nesen miris no pārmērīgas dzeršanas.“¹⁷⁹ 20. augustā O. Stumbrs aizbrauc. Māris Čaklais pirms aizbraukšanas runājis ar O. Stumbru par palikšanu Rīgā, izsakot domu, ka „ola jāņem ar visu čaumalu. Tu trīspadsmit gadus esi nodzīvojis te, bet divdesmit četrus tur“, uz ko O. Stumbrs atbildējis: „Redzi, man jāizšķiras tikai par to, kur es būšu tuvāk zemei. Arī tur es karājos gaisā...“¹⁸⁰. Olafs Stumbrs savas Latvijas izjūtas apkopojis dzejoļu krājumā „Vāveres stunda“, kas izdots 1970.gadā ASV. Tur arī vairāki veltījumdzejoļi, piemēram, Mārim Čaklajam – „Zirgs zirņos“, Laimai Līvenai – „Par zemeņu ziepēm“, Imantam Ziedonim – „Par mietu, ķēdi, govi un zāli“ (59.lpp), ko sarakstījis 1968. gada 27. jūnijā Dubultos:

*Varbūt esmu govs,
Kas ganās ap mietu,
Un, ja mieta nebūtu,
Kurp tad es ietu?*

*Varbūt, ka es miets,
Kas govi valda,
Un kāds velns teica:
Nezināšana – salda?*

*Un ja nu es ķēde,
Ap mietu kas tinas
Un govi ar laiku
Nobadinās?*

*Un vēl var būt,
Ka esmu zāle,
Kas baro, un govs mani
Zeltbrūnu mālēs?*

*Vai atkal ķēde ēd govi,
Pa pļavu žvadz miets,*

179 Skujiņš Z. *Raksti*. 3.sēj. Rīga: Mansards, 2006. 418.lpp.

180 Skujiņš Z. *Raksti*. 3.sēj. Rīga: Mansards, 2006. 419.lpp.

*Pie zāles stingri
Līdz vakaram siets –*

*Patiesi, nupat vakars,
Rotaļa stājas:
Miets pamet zāļaino govi
Un, velkot skanīgo pļavu aiz sevis,
Brien, smagi īdēdams, mājās.*

1968. gadā laikrakstos *Laiks* un *Literatūra un Māksla* lasāms O. Stumbra dzejolis „Viss spēlē uz mani“. Šim dzejolim līdzī nāk leģenda par tā tapšanu, kas Veltas Tomas pārstāstā izklausās šādi: „Leģenda par šī dzejoļa rašanos motorlaivas braucienā pa Lielupi. Olafs to klusi pateicis Mārim Čaklajam, tas lūdzis apturēt laivas motoru, lai visi, visi dzirdētu tikko dzimušo dzejoli paša autora pirmskandējumā.“¹⁸¹

O. Stumbra dzejas asprātīgais, dažbrīd ironiskais un vienmēr par sevi pasmieties gatavais tonis saderas ar skumjām, vilšanos citos. O. Stumbra tā laika pamatizjūtas izteiktas tādos dzejoļos kā „Dzejoļi svinīgiem gadījumiem“, kur 3. daļai „Par ilgošanos pēc mājām“ likts moto no laikmetiskas sarunas: „Nē. Pārāk bīstami. Reālitate varētu sabojāt manas atmiņas“, savukārt 4. daļā „Par dažām mūsu trimdas īpatnībām“ dzejnieks sāpīgi ironizē: „„Urrā! Tur neiet, kā vajag!“/ bet no jautrības iesāpas sāni. *Latvija,/ mūsu mīlestība kļuvusi baiga.* (Jeb varbūt bija tikai tāds romāniņš?)“¹⁸²

Kā uzskata komponists Andris Rītmanis, kurš pats Latviju apciemoja 1964. gadā, diezgan daudzi trimdas cilvēki maksāja nodevas padomju režīmam, kā piemēru minot Olafu Stumbru, jo „viņš divreiz brauca pa velti: par braucienu maksāja Kultūras sakaru komiteja. Un viņam – gribi vai negribi – bija jāziņo. Bet – kas tur ko ziņot? Smieklīgi! Iedomājieties: Olafs Stumbrs – resns, slinks... Izlaižas uz dīvāna un purpina: „Ko tad es tur varu ziņot? Nav taču nekā, ko „ziņot“! Bet viņam tā bija gribējies atbraukt uz Latviju! Pēc brauciena stāstīja, kā izdzīvojies pa Rakstnieku savienības mājokli Jūrmalā, ko redzējis Latvijā“¹⁸³.

Taču Olafa Stumbra metode komunikācijai ar KKS pat izpelņījusies atzinīgus vārdus no Anšlava Eglīša puses: „Es nezinu, vai saskārties ar turienes delegātiem ir

181 Toma V. Mana zeme un tauta. *Tilts*, Nr.102/103, 1970, 12.lpp.

182 Stumbrs O. *Vāveres stunda*. ASV: Ceļinieks, 1970. 88., 89.lpp.

183 Mūrniece I. Dzīves drumstaliņas pacietīgi šķirojot. Saruna ar Andri Rītmani. *Latvijas Avīze*, 2004, 12. jūn., 13.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

vispār interesanti, kā dažkārt ar ļaudīm, kas iežņaugti priekšrakstos. Kaut cik vērtējama saskare varētu būt tikai kā Stumbrim, kam izdevās pārliecināt kompartiju par to, ka viņš nav ļaundabīgs un tad „saskārties“ privātākā veidā. Bet arī viņš stāsta, ka tikai reti palicis ar kādu no dzejniekiem divatā.¹⁸⁴

Ārzemju tautiešiem KKS piedāvāja daļēji segt ceļa izdevumus, arī uzturēšanās viesnīcā tika apmaksāta. To apliecina gan O. Stumbra epizode, gan fragmentā no Jāņa Anerauda vēstules novadniekam, trimdas rakstniekam Valentīnam Pelēcim lasāmais: „Mēs jau no Kultūras sakaru komitejas puses gribējām Tev palīdzēt tīri materiāli, bet, kā redzu, Tu šo mūsu piedāvājumu neņem „par pilnu“. Varbūt es nepratu Tev pareizi uzrakstīt, vai arī Tu negribi ar mums par „materiālām“ lietām runāt. Es jau neesmu dusmīgs – katrs var darīt tā, kā viņam šķiet pareizāk, labāk vai izdevīgāk. Vienu gan Tev gribēju sacīt – piedāvājums bija no skaidras sirds – vari man kā malēnietim ticēt.¹⁸⁵“

Vēl viena liecība mēģinājumam V.Pelēci iedrošināt apciemot Latviju un laipnas uzņemšanas apsolījumam ir Ojāra Vācieša vēstule. Ojārs Vācietis ir viens no tiem, kas mēģina iedrošināt Valnetīnu Pelēci apciemot Latviju:

„Vārdu sakot, manā dumjajā galvā izveidojās tāds konstatējums, ka es būtu ļoti priecīgs, redzot Jūs ilgi stāvēt pie Malienas priedes, vai smilgas un mazāk priecīgs, ja satiktu Jūs Ņujorkā (kaut arī manos tuvākos braukšanas plānos tas neietilpst). Galu galā, ja arī Maliena Jums neliksies tāda, kā esat iedomājies (tā tas acīmredzot būs), Jūs paskatīsities uz visu savām acīm, aptaustīsiet savām rokām un nebūs jāpārtiek no tagadējās informācijas, kas ir, maigi izsakoties, bada maize¹⁸⁶.”

O. Vācietis iedrošina, ka Rakstnieku savienība rūpēsies par V. Pelēci, solot arī finansiālu palīdzību ceļa izdevumu segšanai. O. Vācietis arī mudina neņemt vērā uzskatu dažādību, kas varētu parādīties apciemojuma laikā:

„Tas, ka Jūs neesat mūsējais, man ir saprotams, un kas no tā? Neviena taču nedomā, ka „mūsējo“ un „jūsējo“ dēļ planēta būtu jāsadala vairākās mazās bumbiņās – katram savu. Diemžēl to nevar izdarīt un jādzīvo vien būs. (..) Galu galā domu par to, ka Jums derētu apskatīt dzimteni, izteicu es. Būtu gan interesanti, ja saimnieks, ciemiņu

184 Anšl. Eglītis vēstulē G.Saliņam 1969. g. 29. jūn.; RTMM inv. nr. 482261.

185 J. Anerauds vēstulē V.Pelēcim 1970. g. 7. apr.; RTMM inv. nr. 554547.

186 O.Vācieša vēstule V.Pelēcim 1966. g. 18. martā; OVMM inv.nr. K:61.

sagaidot, noprasītu: -Vai tu ko ēst paņēmi, un kā tu varēsi tikt mājās? Paldies dievam, līdz tik interesantai sarunai mēs neiesim.¹⁸⁷

Valentīns Pelēcis 1970. gadā atbrauca uz Latviju, tomēr par saviem līdzekļiem. Šī īpašā labvēlība, piedāvājums daļējai brauciena apmaksai bija viens no KKS taktikas soļiem, cenšoties iegūt pilnīgu trimdas latviešu uzticību, taču tas netika izteikts jebkuram trimdas latvietim, kurš vēlētos ciemoties dzimtenē. Aplūkojot literātu vidi, piedāvājums ticis izteikts tiem, kuru nostājā vai rakstītajā jūtams mēģinājums izprast, iepazīt un simpatizēt Latvijas kultūras procesiem vai arī dažbrīd sajūtama ironiska attieksme pret trimdas problemātiku un sabiedrību, tāpat svarīga ir arī konkrētā trimdas literāta emocionālā stabilitāte, tās ievainojamības pakāpe. Tādi rakstnieki kā Velta Toma, Valentīns Pelēcis, Valdis Krāslavietis, Olafs Stumbrs, Guntis un Monika Zariņi lielākoties atbilda KKS kritērijiem un atsaucīgi pieņēma viņiem piešķirtās privilēģijas, atrodoties Latvijā (kaut arī ar zināmu piesardzību un/vai lepnumu kā V. Pelēcis).

Šī saskare varēja atstāt dažādas sekas. Daļai trimdas literātu Latvijas apciemojums un personīga iepazīšanās ar turienes dzejniekiem pēcāk rada nepārejošu nostalgiju, pat slimīgu tieksmi nemitīgi gremdēties vienā notikumā, atkal un atkal sevī uzjundot atmiņas, sāpes, pašnožēlu. Šādas emocijas lasāmas vēstulēs, ko trimdinieki raksta uz Latviju. Rakstnieks Valentīns Pelēcis ilgus gadus (vairāk nekā 20) ik pa laikam rakstījis M. Čaklajam, ik vēstulē atgādinot tikšanos Rīgā 1970. gada jūnijā. 1980. gadā, tātad 10 gadus pēc šīs tikšanās, V. Pelēcis raksta: „Jau desmit gadi būs aizrikojuši Nebūtībā, bet redzu Tevi tikpat jaunu un patiesu, kā 1970.gada jūnijā. Jūs visus. Un lai jauno paaudžu mūži tā nesaplīst, kā manējais. Ja satiec Ojāru, Imantu, Jāni u.c. gaišos – pasveicini. Manā svešumā maz man draugu. Nemāku pielūgt nevienu kungu.” Un vēl pēc desmit gadiem: „Tevi traucēju tikai tādēļ, ka manā atmiņā pasaulītē viens no tuvākajiem – Tu, Vizma, Peters, Ojārs...”¹⁸⁸

Trimdas un Latvijas rakstnieku saraksti pārlūkojot, uzkrītoši redzams, ka vēstules vairāk un intensīvāk nāk no trimdas puses. Ojāra Vācieša korespondence ir spilgts piemērs. Ik pa laikam dzejnieks saņem pārmetumus par neatbildēšanu, ilgstošu klusēšanu. Skaidrojums var būt gan intensīvs daiļrades process, gan nevēlēšanās uzturēt regulārus

187 O.Vācieša vēstule V.Pelēcim 1966. g. 8. jūn.; OVMM inv.nr. K:61.

188 V. Pelēcis vēstulē M.Čaklajam 1990. g. 27. janv.; RTMM M.Čak K2/57.

kontakts ar trimdas literātiem. Kādā vēstulē Monikai Zariņai O. Vācietis ar nožēlu gan atzīst: „Rūta¹⁸⁹ droši vien mani jau ir norakstījusi lūžņos, jo nevaru atcerēties, kad būtu viņai kādu rindiņu sūtījis. Cūcīgi. Nav jau viņa vienīgā, ar ko tā esmu izrīkojies (mikroskopisks mierinājumiņš) – Olafs pirms šurpbraukšanas griezās pie manis sekojošus vārdus sacīdams: Ko klusē kā tinti mutē ieņēmis? – Citi lamājas vēl slaidāk¹⁹⁰.”

Būtisks ir arī jautājums par saskarsmes motivācijas individuālajiem aspektiem. Ja daļu Latvijas rakstnieku iesaistīties KKS motivēja jaunas pieredzes iegūšana, ziņkārība vai zinātkāre, iespēja pabūt ārzemēs, tad trimdinieku motivācijai pieplusojama vēl kāda iezīme: daļai trimdas literātu saskare ar okupētās Latvijas literātiem kļūst par izvēlētu ceļu, iedomātu misiju un dzīves jēgu. Spilgtākais piemērs – prozaiķis Guntis Zariņš un dzejniece Velta Toma. Velta Toma kā t. s. „sakarniece”, padomju leksikā – „lojālā patriote”, „ārzemju aktīviste” raksta V. Pelēcim: „Tādi, Valentīn, tie likteņi, man jāsatiek, jāmiļ, jāsaprot visi, visi un visas - nu vai nav izredzēts mūžs?!¹⁹¹” Un kādā citā vēstulē viņa raksta:

„Man vēstules nenāk no kolēģiem, izņemot Laimu L. (Laima Līvena – E.E.K.). Citi klusē. Nupat Jānis A. (Anerauds – E.E.K.) atsūtīja Jāņa Petera jauno grāmatu *Asinszāle*. No paša autora vēl nav. Tāpat Ziedoņa solītā Epifānijas vēl ceļā... Zinu, jūtu, ticu - tur ir ledus žņaugi. Un taisni tādēļ jābrauc. Reizēm naktī mostos bažīga – kādā ārpūtā es skrienu! Bet nāk rīts ar sauli, un ir atkal ticība un pašātvība, ka man turp jādodas, nedomājot par sevi, par maniem caurajiem nerviem¹⁹².”

Jau 1968. gadā Velta Toma nepacietīgi raksta Jānim Aneraudam: „Ļoti gaidu Dzegužlaiku, Ojāra grāmatu. Esmu lasījusi tikai fragmentus, korāļu tēmu, tā sakot – un tā nav pietiekami stipra, skaidra, liela, kādu no O. V. drīkst prasīt. Jā, nav joki par tik grūtu tēmu viegli dzejot, klintī kaltus baušļu galdiņus var izdzēst tikai kāds tikpat bibliski liels kā Mozus... Tā domā kāds kristīts pagāns. Bet dzejniekam ir gana tēmu, un gaidu grāmatu ar lielu nepacietību, lai priecātos tāpat kā par Māri, Belu, igauni Rammo (Rummo?), ukraiņi Vingranovski, Vozņesenski¹⁹³.” Velta Toma, kas Latvijas dzejniekus

189 Rūta Spīrsa – tulkotāja.

190 O.Vācieša vēstule M.Zariņai 1982. g. 16. janv.; OVMM inv.nr. K:143.

191 V.Tomas vēstule V.Pelēcim. RTMM inv. nr. 55953.

192 V.Tomas vēstule V.Pelēcim. RTMM inv. nr. 55953.

193 V. Tomas vēstule J.Aneraudam 1968. g. 4. sept.; RTMM inv. nr. 563484.

uzlūkoja par sev tuviem cilvēkiem, draugiem, domubiedriem, Ojāru Vācieti uzrunā īpaši personiski: „Mīļais Ojār, mans vecākais dēls un rūpju bērns Tu esi – pats to neapzinādamies (..) Tevi ne tikai lasu, tevi sāpu, elpoju, slāpstu. To dienu acīm, uguns, Viņu adrese taiga, Elpa, Dzegužlaiks – tā tu manī aizmeties un augi kā mātes miesās bērns¹⁹⁴.”

1969. gada jūnijā Velta Toma pirmo reizi pēc kara viesojas Rīgā. Kā savās piezīmēs rakstījis Z. Skujiņš: „Kā Žanna d’Arka uz Orleānas tilta“, piebilstot, „No romāna „Aldaune“ gūtie priekšstati jārevidē. Iespaidīga personība“¹⁹⁵.

1970. gadā žurnāls *Tilts* publicē Veltas Tomas ceļojuma piezīmes „Mana zeme un tauta“ – emocionālas, patētiskas, nostalgiskas. Tajās vērojami vairāki aspekti, kas kopīgi ar citu trimdinieku, Latvijas apciemotāju, piezīmēm, vēstulēm vai atmiņām. Pirmkārt, svarīgi sajusties, ka esi gaidīts. Tas arī lielākoties tiek nodrošināts, piemēram, preses fotogrāfs Rumbulas lidlaukā iemūžinājis skatu, ko Velta Toma apraksta kā sievišķajai pašapziņai īpaši nozīmīgu: „Rainiskais Runča (Pētera Pētersona), J. Raiņa akadēmiskā Dailes teātra mākslinieciskā vadītāja profils, tik tikko man maijpuķīšu klēpi sniedzot; bāli rožainās rozes pie lidmašīnas kāpnēm Jāņa Anerauda, gādīgā kultūras sakaru komitejas saimnieka vietnieka, dotas; sarkanās rozes Māra Čaklā, Lapas balss dzejnieka, pār tālumiem iegūta drauga, nestas (..)“¹⁹⁶. Otrkārt, alkas izjust Latvijas dabu, to īpašo, kā pietrūkst trimdas zemē – tas var būt gan raspodinš, gan Jūrmala, gan sauja zemes. Treškārt, pārsteigums, pārsvarā patīkams, par Latvijas kultūras norisēm (tām, kuras tiek rādītas) – teātriem, Dziesmu svētkiem, deju ansambļu un koru profesionalitāti. Ceturtkārt, ciemiņa statuss dzimtenē. Veltas Tomas piezīmēs ir apakšnodaļa „Rīgas jūrmala“, kur aprakstīta pusdienošana slavenajā restorānā „Jūras pērle“: „...un atceroties parunu: ciema maize vienmēr gardāka. Ciema maize? Tātad – ciemiņi, viesi – labākā gadījumā, bet reālākā, precīzākā izteikā: emigranti! Un kā tas sāp bēglim, kas nav i sapnī vēlējies emigrēt uz kādu citu zemi“¹⁹⁷.

Turpmākajos gados Velta Toma vairākkārt viesojās Latvijā. Par to, kādu iespaidu viņa atstāja uz Latvijas rakstniekiem un kādu iespaidu uz viņu atstāja šīs viesošanās, var

194 V.Tomas vēstule O.Vācietim 1968.g. nov.; OVMM inv.nr. K:145.

195 Skujiņš Z. *Raksti*. 3.sēj. Rīga: Mansards, 2006. 423.lpp.

196 Toma V. Mana zeme un tauta. *Tilts*, Nr.102/103, 1970, 8.lpp.

197 Turpat, 12.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

lasīt V. Tomai veltītajā žurnāla *Karogs* numurā 2002. gadā – gan publicētajos sarakstes materiālos (vēstules Mārai Zālītei, Lijai Brīdakai), gan apcerēs (Džemma Skulme. *Stipra un trausla.*, Jānis Peters. *Mazliet politiskā griezienā par dzejnieci.*, Baņuta Rubess. *Tomas lomas.*; Imants Auziņš. „Mani lauki vēl nav izmērīti“).

Par V. Tomas draudzīgajiem sakariem ar Latvijas KKS tolaik savu viedoklis izteikuši daudzi, tostarp arī T. Zeltiņš: „Veltiņa gan pa Rīgu varasvīriem pavairāk paklanījusies, priecīgi sīzdama plaukstas, ka tik lētu maizi nekad nekur neesot ēdusi, un kas par brīnišķīgu biežpienu veikalos dabūjams. Gunars (Saliņš – E.E.K.) izbraukāja Rīgu tāpat kā Tu (Valentīns Pelēcis – E.E.K.) apciemodams Karoga redakciju, bet nav mēģinājis nevienam piebraukt¹⁹⁸.”

Attieksme pret tādiem kultūras sakaru tīkotājiem un „braucējiem” kā G. Zariņš, V. Toma un citi visos laikos gan Latvijā, gan trimdā bijusi krietni atšķirīga. Anšlavs Eglītis pat izvirza izpētes vērtu jautājumu: „Interesanti, kā attīstās mūsu ticības kari: dažam uzbrūk, dažam nē. Profesors Siliņš izbraukāja Latviju, izrunājās pa radio, neviens nekā nepārmeta. Guntim sadeva tā, ka bija jāpakaras. Stumbrs izbraukāja, izrunājās, izdrukājās *Literatūrā un Mākslā*, visi viņu tikai cildināja un aicināja uz nometnēm kā vecmāti. Aizbrauca Veltiņa (Toma – E.E.K.) - atkal deva pa ‘kraņimeri’ virsū. Izbraukāja Zīverts – nekā, tikai visu cienību. Joki, vai nē? Izproti nu „pūļa psiholoģiju¹⁹⁹.”

Mazāk zināmi, taču pastāvēja ne tikai KKS kontrolētie, oficiālie sakari. Tā dzejnieks Jānis Krēsliņš aizrāda, ka ārpus VDK organizētiem pasākumiem bija daudz līdz šim neapraštītu trimdas literātu braucienu uz Latviju, piemēram, „Veronika Strēlerte brauca klusi daudzus gadus uz Latviju, veda grāmatas, satika paziņas no kultūras aprindām. Neviens arī to nebazūnēja²⁰⁰. Zviedru tūristu grupu sastāvā V. Strēlerte ciemojusies Latvijā, sākot ar 1972. gadu²⁰¹. Kā raksta Jānis Krēsliņš: “Šejieniešu sakari ar Padlatvijas literātiem, māksliniekiem, mūziķiem, manuprāt, bij ļoti plaši ārpus Sakaru komitejas rāmjiem. Patiesībā daudz plašāki. Par to ilgus gadus nedrīkstēja kladzināt, tos nedrīkstēja aprakstīt presē visā pilnībā, jo cilvēkiem Latvijā varēja rasties, un arī radās,

198 T.Zeltiņš vēstulē V.Pelēcim 1977. g. 31. okt.; RTMM inv. nr. 564575.

199 Anšl. Eglītis vēstulē V.Pelēcim 1970. g. 15. janv.; RTMM V.Pel K20/10.

200 Krēsliņš J. Piezīmes (par E.Eglājas-Kristsones rakstu „PSRS okupētās Latvijas rakstniekiem veltīto sarīkojumu trimdas auditorijās īpatnības“). *Jaunā Gaita*, Nr.235, 35.lpp.

201 Sk. Skurbe Astrīda. „Kas mūsu rokās paliek?“ (par V.Strēlerti). *Karogs*, 2002, Nr. 10, 63.-70.lpp.

nepatikšanas. Un šie sakari, par spīti visām kontrolēm un cenzūrām, bij ļoti bieži arī ar Latvijas literātiem, māksliniekiem, mūziķiem, kas ne vienmēr baudīja partijas un oficiālo iestāžu labvēlību²⁰².”

1969. gadā KKS Literatūras sekcijas sastāvā ir rakstnieki Ž. Grīva, A. Grigulis, M. Ķempe, Z. Skujiņš, A. Talcis, O. Vācietis, I. Ziedonis, Andris Vējāns (kopš 1967. gada žurnāla *Karogs* redaktors). Plēnuma pārrunu gaitā „dzejnieks Imants Ziedonis dalījās iespaidos par literārajiem procesiem emigrācijā. Viņš atzīmēja, ka pēckara gados tur sevi pieteikuši vairāki jauni talantīgi autori, kuriem trūkst tribīnes, trūkst lasītāja, bez kura dzejnieka izaugsme nav domājama. Raksturīgi, ka jaunie literāti neiet savu vecāko spalvas brāļu iemītās prettautiskās takas, kritiski vērtē buržuāziskā nacionālisma saindēto vidi. Vairāki literāti pelna, ka viņu daiļradi iepazīst arī dzimtenes lasītājs²⁰³. Savukārt Andris Vējāns „minēja publikācijas Padomju Latvijas presē, kurās dzimtenes lasītāji iepazīnās ar atsevišķu emigrācijā dzīvojošo literātu daiļradi. Dzejnieks vērsa plēnuma dalībnieku uzmanību uz kultūras mantojuma problēmu, aicinādams Latvijas literatūrzinātniekus rūpīgāk izstudēt emigrācijā mirušā latviešu rakstnieka Jāņa Jaunsudrabiņa daiļradi²⁰⁴. 1969. gadā Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs IV plēnumā valdes priekšsēdētājs Ž. Zakenfelds ziņo, ka „vairāki redzami literāti svešumā, piemēram, atklāti paziņojuši savu pozitīvo nostāju jautājumā par kultūras sakariem ar dzimteni. Viņi nebaidās atklāti pateikt, ka šie sakari nav noziegums, kā to dažkārt sludina emigrantu pašieceltie „vadītāji“, bet vitāla nepieciešamība²⁰⁵.”

1969. gada septembrī Rīgā no Zviedrijas ierodas Mārtiņš Zīverts noskatīties „Mínhauzena precību“ 200. izrādi. Izrāde bijusi ar spraigu pacēlumu, uzņemta ar ovācijām, Vija Artmane pasniegusi M. Zīvertam grāmatu ar visu Dailes teātra aktieru parakstītu citātu no lugas „Mínhauzena precības”: „Ulubele, tā ir brīnišķīga sala. Lai turp nokļūtu, ir jābrauc cauri visām pasaules jūrām. Bet, tā kā zeme, kā mums zināms, ir

202 Krēšlīņš J. Piezīmes (par E.Eglājas-Kristsones rakstu „PSRS okupētās Latvijas rakstniekiem veltīto sarīkojumu trimdas auditorijās īpatnības“. *Jaunā Gaita*, Nr.235, 34.lpp.

203 Sabiedrības pārstāvji vērtē padarīto, pārrunā darāmo. Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs IV plēnuma. Pārrunu gaitā. *Dzimtenes Balss*, 1969, 14. martā.

204 Sabiedrības pārstāvji vērtē padarīto, pārrunā darāmo. Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs IV plēnuma. Pārrunu gaitā. *Dzimtenes Balss*, 1969, 14. martā.

205 Sabiedrības pārstāvji vērtē padarīto, pārrunā darāmo. IV plānuma. No Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs valde pārskata. *Dzimtenes Balss*, 1969, 14. martā.

apaļa, tad, pa otru pusi braucot, tas ir ļoti tuvu.” Pēc izrādes notikušajās vakariņās pie Felicitas Ertneres, kur bez M. Zīverta viesojušies arī Irma Laiva, režisors Jānis Zariņš, Gunārs Priede, Vitāls Oga un Zigmunds Skujiņš ar kundzi Valdu, kā atceras Z. Skujiņš, „Zīverts noliek Raiņa dramaturģiju, piedēvējot tai Gētes sliktākās dramaturģijas ietekmes. Irma Laiva šokēta. Zīvertam ar Priedi nav kontakta. Arī mūsu dramaturgu darbus viesis atsakās vērtēt, aizbildinoties ar pavirši gūtiem iespaidiem. Gulbi jā, Gulbi Zīverts slavē. Gribot negribot leģendārā personība atklājas konservatīva un mazliet provinciāla. Vai, precīzāk izsakoties, atklājas bremsēta attīstība²⁰⁶. 1988. gadā gan Z. Skujiņš uz M. Zīverta izturēšanos paraugās gluži citādi. R. Blaumaņa 125 gadu jubilejā Brakos, saticies ar M. Zīvertu, kurš tur ieradies, ovāciju sveikts, Z. Skujiņš atgādina, ka pirms gadiem tikušies pie F.Ertneres, domājot, ka dramaturgs to būs piemirsis. Taču izrādās, ka viņš visu sīki un smalki atceras. Z. Skujiņš atskārtis, ko M. Zīvertam nozīmē Rīgas apciemojumi:

„Tajos viņš sevi uzpilda ar latviešu kultūras iespaidiem kā tukšu cisternu ar ūdeni, ko tad, pa pilītei vien izgaršodams, apdomādams un pārdzīvodams, izmalko bārajos un tukšajos svešatnes gados²⁰⁷.”

Tā ir atziņa, kuru tikpat labi var attiecināt arī uz daudziem jo daudziem trimdas latviešiem, kas vēl padomju gados brauca uz Latviju. No trimdas literātiem te minami Valentīns Pelēcis, Velta Toma un daudzi citi.

1969. gadā žurnālā *Tilts* publicēts Māra Čaklā raksts „Mērs – zvaigzne...“. Valentīns Pelēcis M. Čaklajam raksta pateicības pilnu atklātnīti, uzsverot, ka „īstās sirdsapziņas likumi ir visā cilvēces Dzīvībā vienādi... Ar vēderu mēs mūžīgi karojām.. Paldies. Patiesi labākais, ko mūsu svešuma „patilte“ saņēmusi. (..) Dzīvo un nebeidz meklēt!²⁰⁸ M. Čaklā raksts ir esejveida pārdomas par dzejas rakstīšanas būtību, procesu, piederības sajūtu tautai kā nacionāla dzejnieka pamatvērtību. M. Čaklais atsaucas gan uz Raini, gan E. Ādamsonu, gan turku dzejnieku Nazimu Hikmetu, taču būtiskākais, ka viņš līdzās min Latvijas un trimdas dzejniekus kā latviešu dzejniekus, nevis kā divu politisko telpu iedzīvotājus: „Tieši šī sāpe, uzārdošā neapmierinātība visdažādākajās kvalitātēs un

206 Skujiņš Z. *Raksti*. 3.sēj. Rīga: Mansards, 2006. 423.lpp.

207 Skujiņš Z. *Raksti*. 3.sēj. Rīga: Mansards, 2006. 469.lpp.

208 V.Pelēcis vēstulē M.Čaklajam 1969. g. 25. sept.; RTMM M.Čak K2/7.

individualitātēs izteikta, man svarīga gan Imanta Ziedoņa un Mirdzas Bendrupes, Vizmas Belševicas un Jāņa Petera, gan Olafa Stumbra un Veltas Tomas, Andreja Irbes un Gunāra Saliņa dzejā. Lai cik tas naivi skanētu šai superskeptiskā laikmetā, viņiem visiem ir savas pozitīvās humanitātes programmas²⁰⁹.” Arī M. Čaklā raksts ir pozitīvisma pilns un uzmundrinošs ar savu atziņu, ka latviešu tauta, kas karos un laikmetu pārgrozījums zaudējusi tik daudz cilvēku, tomēr spējusi radīt tādu glezniecību, keramiku, dzeju, uzrādījusi spožas garīgās potences un dzejnieks izsaka cerību, ka šīm potencēm būs lemts attīstīties.

Starp Valentīnu Pelēci un Māri Čaklo izveidojas ilgstoša un personīga sarakste. No V. Pelēča vēstulēm Mārim Čaklajam: „... kad pārbusoju no darba (ziemās pie ogļu nesējļentas (konveijera)) – tad jūtos pieguris. Bet – Tava „Lapas balss“ mani atspirdzināja. Tā ir jau otrā, nē – arī Ojāra „Aiz simtās slāpes“ – labi, tā tad trešā dzeju grāmata no Latvijas, kas manās tumšajās domās ievēl kādu gaišāku vizmu...”²¹⁰. Jau pēc nepilna mēneša top vēstule:

„Neiet lāgā – ja Tavu „Lapas balsi“ lasa bez „priekšzināšanām“. Tev rakstīju, ka man patīk, u.t.t. bet nu, ar nokavēšanos, L.un M. izlasīju Lijas Brīdakas vēstījumu un nācu pie atziņas, ka es ne vella neesmu sapratis no Tavas dzejas! Nu zinu, ka visā „Lapas balsī“ ir tikai divas īsti vērtīgas dzejas... Tava lirika neesot viegli uztverama un varot radīt visādus pārpratumus lasītājiem. Skaidrs, ka Brīdakai taisnība. Vai tas nav pārpratoms, ka es to pāris desmit nepārdomātos vārdos nosaucu par labu? Kad nu izlasīju viņas „Cilvēkam cilvēku iemāciet“, kas uzrakstīts lielās un dziļi pārdomātās dimensijās, tad tikai atskārtu, cik īsa, mazvārdīga un aprobežota ir mana slavēšana... Atzīšos vaļširdīgi: Man tiešām nav Brīdakas priekšzināšanu, partejiskās iedziļināšanās, tādēļ arī nočiepstējos, kā tikko izšķīlies cālītis... Nule zinu, ka Tavai dzejai ir trūkumi – un viens no smagākajiem ir Tavas „emocijas“, kas brīžam pāriet „zivju valodā“, ko pat *tik erudīts sieviet's nav* sapratis! Arī Raiņa, Veidenbauma motīvus Tu tā pa gaisu vien tvarstīji!... Par zivīm runājot, jāteic ar zvejnieku vārdiem: Ja gribi noķert līdaku, tad klausī..., klausī, ko vecie murdu licēji saka. Bēdīgi jau ir, ka nu man Tava dzeja tik laba vairs neizliekas... P.S. Vispār, lai kādu dzejoļu grāmatu pareizi izprastu, tad apmācītiem kritiķiem par to ir

209 Māris Čaklais stāsta. Mērs – zvaigzne. *Tilts*, Nr.100./101, 1970, 20.lpp.

210 V. Pelēcis vēstulē M.Čaklajam 1970. g. 17. febr.; RTMM M.Čak K2/11.

jāuzraksta mazākais tikpat rindiņas prozā, bet likumsakarīgi vērtējot, pat divreiz, trīsreiz vairāk.²¹¹»

Vēl 1969. gadā spilgts notikums trimdas sabiedrībā ir Ulda Ģērmaņa grāmatas „Zili stikli, zaļi ledi“. Šajā grāmatā aprakstīti U. Ģērmaņa iespaidi Latvijā. Nosodošu atsaukumi par šo „ceļojuma romānu” publicējis Jānis Rudzītis laikrakstā *Latvija*. J. Rudzītis gan atzīst, ka U. Ģērmanis ir vienīgais, kas neslēpdamies atklāj turienes iespaidus, taču satraukumu izraisījusi „autora fainomenālā vienaldzība. Protams, objektivitātes un bezkaislīgas faktu reģistrēšanas vārdā. (..) Liekas, šo grāmatu rakstījis „zolišmens“ vai pat robots, kam sirds vietā datu mašīna. Tādā kārtā okupētā dzimtene skatīta ar tikpat bezjūtīgu „objektivitāti“, it kā autors būtu nokļuvis Marokā vai Kašmirā. Un okupācijas varas funkcionāri vēroti ar tādu pašu bezkaislīgu interesi, it kā būtu darīšana ar kādu Svensonu vai Mr. Vilsonu²¹².

Grāmatu lasīja ne tikai trimdas latvieši, bet arī vairāki cilvēki Latvijā. Piemēram, kā liecina tā paša gada 23. februārī rakstītā U. Ģērmaņa vēstule Ž. Zakenfeldam, autors savu grāmatu nosūtījis uz Latviju Ž. Zakenfeldam, A. Liepam un E. Arājam (Fundamentālai bibliotēkai) un nu gaida viņu iespaidus par to. U. Ģērmanis arī pastāsta, ka „... grāmata izplatījies kā ugunsgrēks izkaltušā prērijā un izraisījusi lielas diskusijas un pārrunas (presē no tā visa maz kas redzams). Interesanti, kā ļaudis to uztver un izprot (daudzi to lasījuši un pārlasījuši vairākkārt). Literāti to gluži pareizi izpratuši pirmkārt kā literāru darbu (pie tam ļoti personisku un atklātu); daudzi to uzņēmuši kā vērtību pārvērtēšanu un trimdas nostājas (oficiālās) kritiku; daļai tā ir „komunistu grāmata“, ko nedrīkstētu ņemt rokā²¹³. Piemēru iepriekšteiktajam var atrast, piemēram, Jāņa Rudzīša rakstā²¹⁴, kur U. Ģērmanim tiek pārņemta nacionālās stājas zaudēšana un fenomenāla vienaldzība pret tautas ciešanām.

Kā atzīst U. Ģērmanis, viņš nav „cerējis uz oficiālu atzinību un apglaudīšanu nevienā pusē. Šādu iespēju izslēdz jau mans rakstīšanas stils un t.s.objektīvais kriticisms, kas nekur un nekad nav bijis sevišķi iemīļots. (..) esmu sen samierinājies ar savu īpatnējo

211 V. Pelēcis vēstulē M.Čaklajam 1970. g. 11. martā; RTMM M.Čak K2/12.

212 Rudzītis J. Zili stikli, zaļi ledi. *Latvija*, 1969, 15. febr., 2.lpp.

213 U. Ģērmanis vēstulē Ž.Zakenfeldam, Solna 1969. g. 23. febr.; RTMM inv. nr. 560525.

214 Rudzītis J. *Latvija*, 1969, 15. febr.

lomu. Apmierinājums ir ļaužu lielā interese (manas grāmatas vienmēr izpirktas un izrautas, lai arī kā „vadoši preses darbinieki“ šķendējušies)²¹⁵. 1970.gada vasarā U.Ģermanis Toronto un citos latviešu centros Ziemeļamerikā uzstājās ar referātu „Kam nāk par labu kultūras sakari Latvijā“. Oponējot izplatītajam priekšstatam, ka sakari ar KKS nozīmē okupācijas režīma atzīšanu, U.Ģermanis skaidroja, ka ar tūrisma vai studiju braucieniem neviens režīms netiek atzīts, jo „šādai rīcībai nav nekādas nozīmes valsts tiesību novadā“. Izglītotu trimdinieku tikšanos pat ar kompartijas vai drošības aparāta funkcionāriem U.Ģermanis nosauc par interesantu un pamācīgu un uzsver, ka kultūras darbinieku, zinātnieku, mākslinieku tikšanās, pārrunas, informācijas apmaiņa nāk par labu latviskās kultūras darbam abās pusēs²¹⁶.

Arvien konkrētāk savu attieksmi pret oficiāliem sakariem ar Latviju pauž trimdas organizācijas. Tā 1970. gada 9./10. maijā Minsterē notiek *Daugavas Vanagu* (tekstā lietots saīsin. DV) slēgtā sēde, kur referents ir Vilis Arveds Hāzners. Tiek pieņemti atzinumi, kas nav publicējami: 1) savstarpējo apmeklējumu jautājums atstājams katra cilvēka sirdsapziņas, izjūtas un dzīves izpratnes izšķiršanās ziņā; 2) ikkatra ciemos braucēja pienākums ir izvairīties no stājas un darbības, kas aizvairo mūsu tautas nacionālo lepnumu un pretkomunistiska cīnītāja nostāju.

Savukārt 1971. gada 2. jūlijā Toronto pieņemtajā deklarācijā ir punkts „DV organizācijas attiecības ar tautu dzimtenē“: „Daugavas Vanagu organizācija noraida jebkāda veida sadarbību ar Maskavas komunistu varas orgāniem Latvijā, izslēdzot sakaru meklēšanu ar viņu iestādēm, kuras uzskatāmas par latviešu tautas nebrīvības un ciešanu laika lielāko ļaunumu.“; „DV organizācija ies visus ceļus, izmantos katru iespēju un netaupīs līdzekļus, nesot arī nepieciešamos upurus, lai uzturētu sakarus ar tautu dzimtenē“; „DV organizācija uzskata, ka ir tikai viena latviešu tauta, kas dzīvo okupētā tēvzemē, izsūtījumu vietās un brīvajos rietumos, kurai ir kopējas sāpes par zaudēto neatkarību un kopējas cerības par zaudētās brīvības atgūšanu“²¹⁷. Tātad vērojams, ka sākotnējā bezkompromisu nostāja (50., 60. gadi) ir mainījusies, uzsverot katra indivīda atbildību un tautas kā vienota veseluma pastāvēšanas mērķi.

215 U. Ģermanis vēstulē Ž.Zakenfeldam, Solna 1969. g. 23. febr.; RTMM inv. nr. 560525.

216 U.Ģermanis. Tā lieta pati nekritīs. 26.-27.lpp.

217 Noraksts no Daugavas Vanagu lēmumiem. G. un A. Liepiņu privātais arhīvs Toronto, Kanāda.

Savukārt Latvijā KKS pielieto arvien provocējošākas metodes, trimdas latviešiem piedāvājot piedalīties Padomju Latvijas gadadienā 21. jūlijā. I. Lešinska referātā par 1970., 1971. gada sasniegumiem kultūras sakaru popularizēšanā lasām, ka nozīmīgāko valdes rīkoto pasākumu vidū izceļams Padomju Latvijas 31. gadadienai veltītais sarīkojums, „...uz kuru novēlēt laimi, tālāku augšupeju savai sociālistiskajai dzimtenei, bija ieradies ap pussimta Savienoto Valstu, Kanādas un Zviedrijas latviešu no tūristu grupām, kas tajā laikā uzturējās Latvijā. Jāatzīmē arī tautu draudzībai veltītais Padomju Latvijas dzejas dienu sarīkojums, kur līdzās Padomju Latvijas dzejniekiem piedalījās viesi no Maskavas, Vācijas Demokrātiskās Republikas, Polijas, Padomju Lietuvas un Kanādas latviešu dzejniece Velta Toma²¹⁸.”

Kā ziņo I. Lešinskis, „nozīmīgu darbu latviešu padomju dzejas popularizācijā anglosakšu zemēs veic talantīgā tulkotāja londoniete Ruta Spīrsa. 1970.-1971. gadā viņa trīs reizes uzstājusies ar latviešu padomju dzejas lasījumiem angļu universitāšu rīkotajos literārajos sarīkojumos. Ekzeteras universitātes apgādā iznācis viņas tulkoto Aleksandra Čaka dzejoļu krājums. Rutas Spīrsas tulkoto latviešu padomju dzeju viņa ierosmē klausītājiem Anglijā pārraidījusi arī Britu radiokorporācija (BBC). Viņas atdzejojumi regulāri parādās angļu valodas izdevumā „Amberland²¹⁹.”

1970., 1971. gadā Literatūras sekciju vada Ilgonis Bērsons, Zigmunds Skujiņš un Arvīds Grigulis. Kā plēnumā norādījis Z. Skujiņš, „daļa svešumā dzīvojošo latviešu rakstnieku un žurnālistu nevēlas sadarbību patiesības gaismā, bet kādā reakcionārā emigrantu avīzē, stāstot par Veidenbauma kopsaimniecības piešķirto prēmiju prozaiķei Regīnai Ezerai, literāts O. Liepiņš šo notikumu pasniedza ar neobjektīviem komentāriem, ka Latvijā rakstnieki dzīvojot materiāli sliktos apstākļos, ka pie mums trūkstot maizes. Protams, tas ir kuriozs. Tomēr šādu izdomājumu parādīšanās emigrantu laikrakstā rāda, ka objektīvām ziņām par dzīvi Latvijā ir liela nozīme svešatnes latviešu vidū²²⁰.”

218 Kultūras sakarus stiprinot. No Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs valdes priekšsēdētāja Imanta Lešinska referāta. *Dzimtenes Balss*, 1971, 2. dec., 4.lpp.

219 Turpat.

220 Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs VI plēnumā. No debatēm. *Dzimtenes Balss*, 1971, 2. dec., 5.lpp.

1971. gadā aizsākas Z. Skujiņa un trimdas prozaiķa Gunara Janovska sarakste. Sarakste bija ilga un izvērtās draudzībā. G. Janovskis komentējis savas izjūtas un dzelzs priekškara situāciju:

„Mēs bijām totāli noslēgti no visa tā, kas notika dzimtenē. Es, piemēram, nezinu, kad ir mirusi mana māte un kādos apstākļos. Ja es daudz maz kaut ko zinu, tad tas ir uzzināts tagad pēc daudziem gadiem. Vēstules nerasniedza savus adresātus. Pat grāmatas, kuras es sūtīju Zigmundam Skujiņam, vēlāk atradās Misiņa bibliotēkā ar visiem ierakstiem un vēlējumiem. Bija uzcelts mūris, kuram pāri es netiku. Bet tas mūris ļāva uz manu pusi nākt grāmatām un laikrakstiem, kurus es nebiju pasūtījis, bet šiem izdevumiem man neatlika laika, ne intereses tos lasīt, jo tā bija acīmredzama propaganda. Un tā nu man latviešu literatūras attīstība Latvijā pēc kara ir palikusi nezināma, tātad arī neizprasta²²¹.”

1972 - 1975

1972. gadā Maskava atļāva LPSR VDK izveidot *specializētu* tūristu grupu ar VDK virsnieku priekšgalā, kas uzdevās par LPSR Ārlietu ministrijas darbinieku. Grupas sastāvā ietilpa Komitejas sekciju locekļi, tai skaitā ievērojami skatuves mākslinieki un mūziķi. Grupas ceļojuma uz Amerikas Savienotajām Valstīm oficiālie rezultāti bija iepriecinoši – emigrācija bija gatava uzņemt kultūras darbiniekus no LPSR. Kā 1985.gadā savā runā KKS plēnumā atminas Arvīds Grigulis: „... mums daudzi emigrantu rakstnieki vaicāja: „Vai Latvijā mums nav vietas?“ – „Ir vieta, ja cīnāties pret reakcijas spēku, kas cenšas apdraudēt dzīvi jūsu dzimtenē,“ mēs atbildējām. Mūsu literatūra veic savu uzdevumu – palīdz pārvarēt šaubas tiem, kas tic un mīl Padomju Latviju²²².

“Atkal un atkal/ sarunas ieslīd strīdā”, raksta A. Grigulis dzejolī “Pie Sanfrancisko latviešiem”²²³ pēc iepriekšminētā brauciena. “Nav brīnums,/ Ja emigranta ceļš/ Ir īgnuma ceļš.” Kā viens no galvenajiem 40.gadu Latvijas padomju literatūras toņa noteicējiem A.

221 Es rakstīju tiem, kas nāks pēc manis. Bet. Gunara Janovska saruna ar Māri Čaklo. *Literatūra un Māksla Latvijā*, 1999, 23. sept.

222 Lielās uzvaras un rītdienas miera vārdā. *Dzimtenes Balss*, 1985, 9. maijā, 5.lpp.

223 Grigulis A. Marginālījas angļu valodas vārdnīcā Amerikas ceļojuma laikā. *No: Kļavas lapa sniegā, debesskrāpi mākoņos. Ceļojumu piezīmes, apraksti, dzeja, fotoattēli*. Rīga: Avots, 1983, 30.lpp.

Grigulis nebūt neizrādījās piemērots VDK mērķu sasniegšanai trimdas sabiedrībā. Anšl. Eglītis vēstulē draugam A. Šķipsnam, rakstnieces Ilzes Šķipsnas brālim, savā asprātīgajā tēlotāja manierē rāda šādu ainu: “Grigulis gastrolējis Sanfrancisko, uzņemts pie populārā liberāļa R. Staprāna. Taču viņa stāja un ekspostulācijas bijušas tik drāmatiski rusofilas, ka pat Lindbergs²²⁴ saļodzījies. Uz Klīdzēja izmisušiem mēģinājumiem atdzīvināt viņu kopīgās jaunības atmiņas Grigulis atbildējis tikai ar nepielūdzamu: neatceros! (..) Pat Lapenieks²²⁵ teicis: ar kuru katru, tikai ne Griguli! Jaunie Rīgas literāti Grigulim aiz muguras rādot saliektu pirkstu, par zīmi, ka viņš atkal redzēts klauvējam pie Stabu ielas durvīm²²⁶.”

2005. gada *Jaunā Gaita* 240. numurā publicēts Ivara Lindberga raksts „Kā Arvīds Grigulis viesojās Sanfrancisko“, kas tapis kā piezīmes pie Evas Eglājas-Kristsones raksta “PSRS okupētās Latvijas literātiem veltīto sarīkojumu savdabība trimdas latviešu auditorijās: saistība ar kultūras sakaru komiteju”²²⁷ *Jaunās Gaitas* 235. numurā un ir nozīmīga liecība, jo I. Lindbergs, kā jau minēts A. Eglīša vēstulē, bija viens no tiem, kas tikās ar A. Griguli. I. Lindbergs uzsver, ka, „... balstoties uz notikumam klāt nebijušu cilvēku atstāstījumiem (šajā gadījumā – A. Eglīša vēstuli – E.E.K), var tiešām rasties visādas kļūdas. Piemēram, Griguļa viesošanās gadījumā Lindbergam nekāda saļodzīšanās nesanāca, jo viņš jau pāris dienas iepriekš bija valsts drošības iestāžu brīdināts par iespējamo Griguļa viesošanos Sanfrancisko. Pārrunājām savā starpā kā un vai vispār viesi uzņemt, jo Griguļa reputācija citu jaunāko Latvijas literātu vidē mums jau bija zināma. Pirmie šīs puses sakarnieki, Olafs Stumbrs un Velta Toma, bija jau atgriezušies. Nospriedām, ka tomēr viesis būtu jāuzņem, jo viņa labvēlība varētu nākotnē izšķirt citu, jaunāko un gaišāko literātu viesošanos šaipusē”²²⁸.

Arvīds Grigulis savas izjūtas un pārdomas pēc Amerikas apciemojuma aprakstījis dzejoļu ciklā „Marginālījas angļu valodas vārdnīcā Amerikas ceļojuma laikā“, kuru var lasīt gan *Literatūrā un Mākslā* gan 1983. gadā izdotajā grāmatā „Kļavas lapa sniegā,

224 Ivars Lindbergs – dzejnieks un aktieris Sanfrancisko Mazajā teātrī.

225 Vilis Lapenieks – filmu operators.

226 Anšl. Eglītis vēstulē A. Šķipsnam 1971. g. maijā; RTMM inv. nr. 503181, K 5/30.

227 *Jaunā Gaita* Nr.235, 31., 35.lpp.

228 I.Lindberga vēstule JG. *Jaunā Gaita*, Nr.240, 32.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

debesskrāpji mākoņos²²⁹. Kā 1973. gadā Jānim Aneraudam raksta Anšlavs Eglītis: „Ne bez intereses lasīju Griguļa dzejas prozā „Marginālijas“, resp. „Naši za graņicei“. Pārsteidz iecietīgā stāja. Tikai rets, nenozīmīgs pārmetums. Patiesībā – slavinājums Savienotajām Valstīm. Par dažu labu lietu viņš informējies pareizi, piem., par hipijiem īstajiem un neīstajiem. Bet demonstrācijas, kuras viņš braucis skatīties uz Vašingtonu, gan noteic mode un nauda. Amerikāņi nekā nedara par velti²³⁰.”

Vēl no Anšlava Eglīša vēstules Alvim Šķipsnam var uzzināt sekojošas nianšes: „Izbaudījis viens pats veselu buteli burbona, nelietojot ne ledu, nedz šķīdinātājus, Grigulis tomēr drusku atmaidzis un atzinies, ka tik labi kā Amerikā dzīvojot „prastākie“ latvieši, Rīgā dzīvojot tikai ļoti reti no visaugstākajiem funkcionāriem. Un pat tiem pietrūkstot daudzi šeit pieejami artiķeļi. Viņš atzīmēja arī savu, kancelejas vadītāja, pieredzi: ja šeit saplīstot kāda kancelejas mašīna, tad piezvanot uz veikalu un ja ne tieši rīt, tad parīt to atvedot jaunu. Ja viņam pie mašīnas pietrūkstot tikai kāda vada vai „štepseļa“, tad viņš arī zvanot uz veikalu un arī dabūjot prasīto, tikai – pēc gada. Šāda veida izteikas intervijas aprakstītājs Gvido Augusts bija izlaidis, lai nesabrūvētu Grigulim nepatīkšanas atgriežoties Rīgā!! It kā būtu kāda vajadzība šo taupīt! Latviešu izkalpības gars izpaužas pat tādos sīkumos²³¹.”

Trimdā 70. gados vairāki spilgti notikumi joprojām saistīti ar žurnālu *Jaunā Gaita* un tā veidotājiem. Valija Ruņģe savā grāmatā „Uzticības rūgtā cena“ I daļā runā par t.s. sākotnējiem jaungaitniekiem, kā Valteru Nollendorfu, Aivaru Ruņģi, Laimoni Zandbergu, Gunaru Andreju Irbi u.c., kuri iesaistījās literārajos un sabiedriskajos procesos 50.gadu otrajā pusē, paši būdami to rosinātāji vai katalizatori. Sākotnējiem jaungaitniekiem pieder arī Latviešu Rakstnieku Apvienības (LaRA) dibināšanas ideja. Apvienība dibināta 1972. gada 31. decembrī ar nolūku pārstāvēt un aizstāvēt ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu rakstnieku intereses latviešu sabiedrībā un veicināt literāru jaunradi. Tā radusies arī kā alternatīva konservatīvajai Latviešu preses biedrībai. LaRAS dibināšanas protokolu parakstījuši 43 latviešu rakstnieki, dzejnieki, dramatiķi, tulkotāji,

²²⁹ A.Griguļa viesošanās trimdas presē ažiotažu nesacēla, ir vēl zināms, ka kāds trimdas latvietis sarunas ar A.Griguli ierakstījis diktofonā un pēc tam publicējis laikrakstā (nav pagaidām izdevies atrast) ar virsrakstu „Tā runāja Arvīds Grigulis”.

²³⁰ Anšl. Eglītis vēstulē J.Aneraudam 1973. g. 26. martā; RTMM inv. nr. 558825.

²³¹ Anšl. Eglītis vēstulē A.Šķipsnam 1971. g. 13. jūl.; RTMM inv. nr. 503182.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

kritiķi un literatūrzinātnieki²³². Kā liecina V. Ruņģe, ar rakstnieku interešu aizstāvēšanu latviešu sabiedrībā LaRAi nav veicies tik spoži, kā būtu bijis vēlams. Piemēram, 1983. gadā ASV latviešu Dziesmu svētkos Milvokos LaRAs valdes pārstāvis Valters Nollendorfs veltīgi centās pārliecināt Rīcības komiteju, ka ieplānotajās rakstnieku tikšanās pusstundās ar publiku tiesības piedalīties Valdim Krāslavietim un Olafam Stumbram. Liegums palika spēkā. Rīcības komitejas uzdevumā rakstītā vēstulē teikts, ka minēto lēmumu rīcības komiteja motivē ar minēto dzejnieku rīcību, kas nesaskan ar rīcības komitejas nacionālo viedokli, t.i., iemesls bija tas, ka V. Krāslavietis un O. Stumbrs bija ciemojušies Latvijā un tur arī publicējuši vai lasījuši savus dzejoļus. Taču tieši LaRAs izdevumā *LaRAs Lapa* daudz tika analizēti latviešu literatūrai svarīgi jautājumi, kas saistīti gan ar abu dzelzs priekš kara pušu rakstnieku sadarbību, gan latviešu literatūras atpazīstamību starptautiskā mērogā.

Liela nozīme bijusi arī *Jaunās Gaitas* Draugu klubam (JGDK). Kā informē *Jaunās Gaitas Draugu kluba Apkārtraksta* 1. numurs, klubs dibināts 1959. gadā, lai palīdzētu Jaunajai Gaitai finansiāli. Kopš 1977. gada JGDK sabiedrībai paskaidro, ka šo atbalstu vēlas palielināt, tāpēc rīko sarīkojumus, kas „palīdz mūsu jauniešiem iepazīties ar latviešu kultūru radītu gan šeit, gan Latvijā”²¹⁸. Par JG Draugu klubu interesi izrādījis, piemēram, Pāvils Klāns no Kopenhāgenas, vēstulē *Jaunās Gaitas* redaktoram L. Zandbergam paužot pārliecību, ka „izejot no pieņēmuma, ka mūsu tauta nav kļuvusi idiotiska pēc tam, kad to atstājusi emigrācijā devusies daļa, atliek akceptēt, ka tās vispāratzītais ģenijs turpina dzīvot un radīt, tātad sniegt arī augstas kvalitātes pienesumus mūsu kultūrai. Tāpēc vienas vai otras filmas, izstādes, mūzikas vai literatūras ceļu pavēršana uz rietumiem ir labs un nepieciešams veikums. Jautājums ir par to, cik tādām veikumam tiek piešķirta politiska uzdevuma nozīme. Tā organiskā bāze, uz kuras stāv trimda, tapusi pretkomūnistiskas pārliecības (arī baiļu, personīgā labuma meklēšanas utt.) rezultātā, te nedrīkst notikt kolīzija”²¹⁹.

Jaunās Gaitas Draugu klubs pāraug biedrībā *Dardedze* 1978. gadā. *Dardedzes* darbība, tāpat kā ikviena iniciatīva, kas saistīta ar sadarbību ar KKS, kritizēta presē un

232 Vairāk par LaRAs darbību var lasīt V.Ruņģes grāmatā *Uzticības rūgtā cena* I daļa, apakšnodalā „Latviešu rakstnieku Apvienība”, 40.-43.lpp.

233 *Jaunās Gaitas* draugu klubs. *Apkārtraksts*, Nr.1, 1977, janv.; G.un A.Liepiņu privātais arhīvs.

234 P. Klāns vēstulē L.Zandbergam 1976. g. 23. jūl.; G. un A.Liepiņu privātais arhīvs.

publiskos sarīkojumos. Savu mērķi, t.i., būt par starpnieku starp trimdas sabiedrību un Latvijas varas iestādēm, īpaši KKS, *Dardzedze* vairāku gadu garumā veiksmīgi pildīja. Arī KKS bija ieinteresēta un atsaucīga pret biedrību, kas uzņēmusies mediatora lomu. Vēstulē Anitai Liepiņai Jānis Anerauds uzmanīgi vaicā: „Kādas ir Jūsu domas par „Dardedzes“ rīkoto pasākumu atspoguļošanu Rīgas radio pārraidēs un laikraksta „Dzimtenes Balss“ slejās? Vai tas būtu vēlams, jeb tas varētu kaitēt Jūsu organizācijas darbībai²³⁵.” *Dardedzes* darbību sīki aprakstījis Nikolajs Bulmanis rakstā „Dardedze“²³⁶, kā arī viens no visaktīvākajiem *dardedziešiem*, proti, Guntis Liepiņš, trimdas kultūras izpētei veltītās konferences *Trimda. Kultūra. Identitāte*. referātu krājumā²³⁷.

Jaunā Gaita, kas par sevi bija radījusi brīva un it kā ārpus ideoloģijām stāvoša žurnāla iespaidu, mēdza nonākt arī situācijās, kur parādās piesardzīgums. Tā 1976. gadā laikrakstā *Brīvība* parādās raksts „Savāda „Jaunās Gaitas“ rīcība“, kuru parakstījis kāds B.K. Raksta pamatā ir satraukums par to, ka „pēc mūsu rīcībā nākušām ziņām „Jaunās Gaitas redakcija (galvenais redaktors Laimonis Zandbergs) nolēmusi šogad vairs neievietot sava ilggadīgā līdzstrādnieka un redakcijas locekļa, prof. Rolfa Ekmaņa rakstus par Padomju Latvijas literatūru, kas guva plašu interesi un bija pieskaitāmi žurnāla vērtīgākajiem rakstiem. Iemesls šādai pārsteidzošai un savādai rīcībai it kā esot redakcijas uzskats, ka R. Ekmanis savos rakstos atklājot padomju Latvijas rakstnieku zemtekstus un tādējādi kaitējot šiem rakstniekiem dzimtenē, par ko daži no viņiem esot sūdzējušies“²³⁸. Šajā gadījumā ir iespēja uzzināt arī paša Rolfa Ekmaņa versiju par šiem apgalvojumiem: „Kopš 1967.gada mans vārds parādījies vairākos polemiskas iedabas rakstos, kur Jaunajai Gaitai pārmests, cita starpā, par to, ka šis rakstu krājums pārtraucis ievietot manus gadskārtējos pārskata rakstus par iezīmēm mūsdienu Latvijas literārajā dzīvē. Sakarā ar to gribu darīt zināmu, ka 1975. gada augustā saņēmu no JG galvenā redaktora Laimoņa Zandberga ierosinājumu nublicēt apskatu par 1974. gadu. Iemesls: vairāku JG autoru raksti sagādājuši „grūtības rakstniekiem un kultūras darbiniekiem“ dzimtenē. Ierosinājumam pamatā bijusi aptauja pie JG redaktoriem, apgāda „Ceļinieks“ vadības un

235 J. Anerauds vēstulē A.Liepiņai 1979. g. 12. febr.; G. un A.Liepiņu privātais arhīvs.

236 Bulmanis N. *Dardedze*. *Karogs*, 1996, Nr. 8, 197.lpp.

237 Liepiņš G. *Kultūras sakari – Latvija / Ziemeļamerika (1967 -1990)*. No: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. Referātu krājums. Rīga: Nordik, 2004, 34.-43.lpp.

238 B.K. Savāda „Jaunās Gaitas“ rīcība. *Brīvība*, Nr.3, 1976.

tiem trimdas literātiem, kas tajā laikā apmeklējuši Latviju. Aptaujas rezultāti: 50% ierosinājuši ievērot lielāku piesardzību (nacionālo interešu labā), 20% - turpināt kā līdz šim, 25% - apskatus pārtraukt, jo tie nodarījuši tikai ļaunu. 1976.g.februārī Laimonis man lūdza atsākt apskatu rakstīšanu, konkrēti par 1975. gadu, gan notušējot „zemtekstus“ rakstnieku darbos²³⁹.”

Šis nebūt nav pirmais gadījums, kad R. Ekmanim nākas saskarties ar līdzīgu attieksmi. Jau 1969. gadā Mičiganas universitātes pilsētiņā Anārborā speciāli sasauktā JG darbinieku sēdē tika nolasīta R. Ekmaņa sagatavotā raksta par Latvijas kultūras dzīvi 1968. gadā pirmā daļa par latviešu dzejnieku devumu. Kā atceras R. Ekmanis, pēc tam, kad vairāki klātesošie kategoriski iestājušies pret dzejas daļas publicēšanu, jo tā varot bēdīgi atsaukties uz Latvijas dzejnieku likteni, ticis izsludināts kaut kas līdzīgs pašcenzūras manifestam. 1968. gada kultūras norišu apkopojušais pārskats gan ticis iespiests ar nedaudziem svītrojumiem. Bet iecerētais apskats par 1969. gadu, kad iznāk V. Belševicas „Gadu gredzeni“, M. Čaklā „Lapas balss“, V. Ļūdēna „Trīsdesmitgadīgās acis“, O. Vācieša „Aiz simtās slāpes“ u.c., paliek neuzrakstīts. Redaktors L. Zandbergs gan vēstulē R. Ekmanim lūdzis pārskatu rakstīšanu turpināt, piebilstot, ka „... mūsu lielā brīvība jāierobežo, lai jaunie autori [Latvijā] varētu paturēt savu mazo brīvību (..) tā kā Tu ļoti bieži trāpi naglai uz galvas un norādi uz dažādiem zemtekstiem, cenzoru neuzmanību utt., tad rezultātā JG publicētie raksti tiek izmantoti kā argumenti, lai zināmus Latvijas rakstniekus viņu vecākie un dogmatiskākie kollēgas varētu nobāzt aizkrāsnē“²⁴⁰. Uz to R.Ekmanis atbildējis: „... manā uzskatā jāapskata visas puses, t.i., Ļūdēns, Peters, Līvena, bet arī Grigulis, Jūlijs Vanags, Andrejs Balodis un Kārlis Krauliņš. Bet, ja mums pastāvīgi jādomā par to, ko teiks Goris, Haralds Priedītis vai kāds cits kultūruzaugs par, teiksim, Vizbuļa Bērces vai Ignāta Muižnieka pelnītu nopelšanu vai pazobošanos JG, bet turpat Egīla Plauža vai Dagnijas Dreikas paslavēšanu, tad jau nav vērts tērēt laiku“²⁴¹.”

239 Ekmanis R. Drukās aizlieguma nebija, tikai ierosinājums. „Jaunā Gaita“ turpina iespiest R. Ekmaņa rakstus. *Ziemeļkalifornijas apskats*, 1980.g. febr.

240 L. Zandbergs vēstulē R.Ekmanim. *Ziemeļkalifornijas apskats*, 1980, febr.

241 Ekmanis R. Drukās aizlieguma nebija, tikai ierosinājums. „Jaunā Gaita“ turpina iespiest R.Ekmaņa rakstus. *Ziemeļkalifornijas apskats*, 1980, febr.

Ja šeit vēl pārrunas par cenzūru un pašcenzūru risinās JG veidotāju internās sarunās, tad 70. gadu otrajā pusē tās tiek risinātas atklātībā. Latviešu politisko aktīvistu demokrātiskā spārna pārstāvju uzskatā JG kļūst konservatīva, tās politiskā ievirze regresīva. Latviešu sociāldemokrātu vadītājs Bruno Kalniņš jautā: „... vai JG redaktori domā, ka pie tagadējiem Rīgas cenzūras apstākļiem vispār ir iespējams izdot romānus, dzejas stāstus ar apslēptu zemtekstu, ko cenzori nebūtu pamanījuši un nostrīpojuši (..) Vai tad mūsu Toronto draugi tiešām domā, ka visi šie padomju cenzori savu amatu neprot? (..) „Brīvība“, kas ik gadus uzskatīja JG par savu sabiedroto cīņā par demokrātijas principiem, nožēlo, ka padomju literatūras jautājumā JG turpmāk uzliek sev nevajadzīgu pašcenzūru un klusēs“²⁴².

Kā raksta R. Ekmanis, „zīmīgi, ka hiperbolizēto baiļu rašanās pamatā gandrīz vienmēr ir patiesajām proporcijām neatbilstoši no Latvijas atvesti nostāsti. Visvaldim Lāmam, piemēram, esot bijis jācieš sakarā ar manu apceri par romānu „Kāpj dūmu stabi“ (1960), kaut arī Lāms nonāk oficiālās kritikas krustugunīs jau pirms raksta JG (1962), visvairāk par stāstu „Baltā ūdensroze“ (1958)“²⁴³.

Padomju ideoloģijai raksturīgu nostāju pret R. Ekmani varam skaidri saskatīt J. Anerauda rakstā „Atskatoties...“, kas veltīts kultūras sakariem, kur J. Anerauds pauž pārliecību, ka antikomunisma psihozes pārņemtie ASV valstsvīri no dažādu tautu vidus izraugās nozaru speciālistus un tos īpaši sagatavo ideoloģiskajām diversijām pret sociālistiskajām valstīm, piemēram, „pāris šādu latviskas izcelsmes profesoru skrupulozi izpēta katru Padomju Latvijā publicētu dzejoli un stāstiņu, rakstu un feļetonu, lai atrastu (kas meklē, tas vienmēr atrod) padomju iekārtu „kritizējošus“ materiālus, „dumpīgas“ domas un buržuāziskās Latvijas „slavinājumus“. Neveikli vai nemākulīgi uzrakstītās rindās tiek atrasti „zemteksti“ un brīvdomības“, kādas pats autors pat sapnī nav redzējis. Šādiem „atklājumiem“ seko apgalvojumi par padomju iekārtas „disidentiem“. Būtībā par saimnieku dolāriem sovjetologi veic visprimitīvākās ideoloģiskās diversijas, cenšas sēt aizdomas, neuzticību un naidu inteliģences jaunajā paaudzē, nepelnīti cildinot otru, ar lišķīgiem glaimiem kūdot vienu paaudzi pret otru“²⁴⁴.

242 Kalniņš B. *Brīvība*, Nr. 3, 1976.

243 Ekmanis R. Jaunās Gaitas vētru un dziņu gadi. *Diena*, 2005, 17. dec.

244 Anerauds Jānis. *Atskatoties...No: Dzimtene – īstenās vērtības mērs*. Rīga: Avots, 1984, 117.lpp.

Trimdas žurnālā *Treji Vārti*²⁴⁵ literatūrai Latvijā netiek atvēlēta būtiska vieta. Taču 1972. gadā *Trejos Vārtos* sadaļā ar virsrakstu „Okupētās Latvijas dzeja”²⁴⁶ publicēti vairāki Latvijas autori, tostarp J. Peters u.c. Jau nākamajā *Treju Vārtu* numurā rakstā ar nosaukumu „Fašistisks dzēliens” aplūkoti daudzie iebildumu pret šādu žurnāla iniciatīvu. Pārpublicēti arī Jāņa Plotnieka izteikumi *Literatūrā un Mākslā*: „Es tāpat kā citi mani biedri, kuru dzejas izmantotas netīrajai politiskajai spēlei, esam sašutuši par šādu nekaunību. Emigrācijas darboņi aizmirsuši to, ka nevienam demokrātiskam, progresīvam latviešu dzejniekam nekad nav darījis godu (..) tāds fakts, ka ar viņa darbiem sevi cenšas izrotāt kāda reakcionāra lapele. Kungi bēguļi, jūs esat sajaukuši adreses; jums Latvijā vairs nav nekā, ko meklēt un atrast; latviešiem, arī latviešu padomju dzejniekiem, nav nekā kopēja ar tādiem vēstures atkritumos aizslaucītiem fašistu bēguļiem. Tādēļ, lūdzu, aizveriet durvis no ārpuses! Un – uz neredzēšanas!”²⁴⁷ Imants Auziņš arī šo *Treju Vārtu* publikāciju nodēvē²⁴⁸ par „provokatoriskiem trikiem”, taču izlīdzinoši cenšas J. Plotnieka apvainojumus nogludināt, novērtēdams dzejoļu pārpublicēšanu trimdas literārajā presē kā ieguldījumu „kultūras sakaru veicināšanā” un pat priecādamies, ka starp „tautiešiem ārzemēs” Latvijas dzejai „ir un rodas jauni draugi”²⁴⁹.

Padomju Latvijā ik gadus tiek uzsvērtā optimistiskā statistika, kas rāda, ka trimdas latvieši labprāt izmanto iespēju apciemot Latviju un piedalīties KKS sarīkojumos. Kā 1973. gadā intervijā liecina Latvijas kultūras sakaru komitejas prezidija priekšsēdētājs Imants Lešinskis, 1972. gadā „ļoti kupls skaits dzimtenes apmeklētāju ar lielu atsaucību piedalījās svinīgajā vakarā, ko rīkojām par godu 32. gadskārtai, kopš padomju varas atjaunošanas Latvijā un tās iestāšanās PSR Savienībā. Minētie un daudzi citi fakti liecina, ka ārzemēs dzīvojošo latviešu domāšanā notikušas un notiek nopietnas izmaiņas, kas pamatojas apziņā, ka ir bezjēdzīgi, kā to joprojām dara emigrācijas pretpadomju elementi, mēģināt pretstatīt jēdzienus „latvisks” un „padomju”, Latvijas intereses visas Padomju Savienības interesēm, latviešu nacionālās kultūras attīstību padomju sociālistiskajai

245 Žurnāls „Literatūrai, mākslai, zinātnei, Baltijas kultūrai, jaunatnei un nākotnei” (1967 -1998).

246 *Treji Vārti*, Nr.35, 1972, 32.lpp.

247 Plotnieks J. Atbilde bēguļiem. *Literatūra un Māksla*, 1972, 2. sept.

248 Auziņš I. Saruna redakcijā ar dzejnieku Imantu Auziņu. Interv. H.Hiršs. *Literatūra un Māksla*, 1972, 9. sept.

249 Turpat.

iekārtai, kuras apstākļos šī kultūra iemantojusi patiešām neierobežota uzplaukuma iespējas, bagātinādamās un gūdama jaunus, plašus apvāršņus padomju tautu kultūru mijiedarbes gaitā²⁵⁰.

1976 – 1979

1976. gadā Veltai Tomai piešķir Zinaīdas Lazdas fonda balvu. Drīz vien laikrakstā „Laiks“ parādās Modra Lorberga raksts „Nievājums Zinaīdai Lazdai“, kurā autors vispirms citē Z.Lazdas dzejoli „Mātes vēsts“, uzskatot, ka noticis nepatīkams pārpratums, jo žūrijas locekļi nav pārzinājuši Veltas Tomas nacionālo stāju un Z.Lazdas literārā mantojuma pamatvērtības, tomēr, „ja nu pārpratums tomēr nebūtu noticis, tad ieteicu mainīt fonda vārdu un balvas nosaukumu. Līdzīgiem apbalvojumiem līdzekļus ieteicu pieprasīt no Latvijas okupācijas varas Maskavā, vai arī izmantot šeit propagandas filmās ieņemtos²⁶¹. Reakcija uz šo vēstuli ir Jura Mazuša vēstule laikrakstam „Laiks“, kurā autors izsaka cerību, ka Z. Lazdas fonda žūrija pienācīgi atbildēs uz apvainojumiem. Piebilstot, ka, „ja Lorbergam rūp Tomas nacionālā stāja (un ir vienmēr aizkustinoši, ka nenogurstam ar to publiski nodarboties), tad lai man atļauts citēt dzejoli „Dzimtene“:

*Dažs tevi līdzina
ar svešumu
un smejas-
nabagāka tu.
Man tevi līdzināt
ar sapņotu
un mosties-
īstenāka tu.
Ar bites naskumu
pēc negaisa
tu spārnos-
lai spietotu.
Es mīlu tavu
klusu lepnumu
uz Tu*

(Velta Toma: Pēc uguns. 1975)²⁶².

Baiļu, aizdomu motīvi, jo īpaši ļaudīm, kas paši cietuši no komunisma varas, parādās gan literatūrā, gan atsevišķu rakstnieku attieksmē pret trimdas sabiedrībā

250 Uz drošiem, principiāliem pamatiem. Intervija ar I.Lešinski. *Dzimtenes Balss*, 1973, 22. martā.

251 Lorbergs M. Nievājums Zinaīdai Lazdai. *Laiks*, 1978, 17. nov.

252 Mazutis J. Vēstule laikrakstam. *Laiks*, 1978, 28. nov.

notiekošo. Ja Gunša Zariņa biogrāfijas fakts par apcietinājumu padomju cietumā Baigajā gadā un izglābšanos no nāves viņam nebija šķērslis meklēt kontaktus ar Latvijas literātiem un padomju latviešu literatūru, tad gluži pretēja aina paveras, uzklusot Kanādā mītošo trimdas dzejnieku Modri Lorbergu. M. Lorberga rūgtuma pilnā un naidīgā attieksme pret tiem, kuri izmantoja „kultūras sakaru“ doto iespēju viesoties Latvijā, lasāma viņa daudzajos avīžrakstos gadu garumā. Vissakāpinātākā attieksme vērojama pret turpat Kanādā, Toronto, mītošo dzejnieci Veltu Tomu, piemēram, iebildumi par V. Tomas apbalvošanu ar Zinaīdas Lazdas balvu, savukārt jau pēc V. Tomas nāves rakstītā vēstule Latvijas prezidentei, bijušajai Kanādas latvietei, Vaira Vīķei-Freibergai, uzstājot, ka V. Vīķes-Freibergas nekrologs V. Tomai bijis tendenciozs.

Trimdas rakstnieku viesošanās Latvijā turpinās. 1976. gadā Latviju apciemo Gunars un Jautrīte Saliņi. Gunars Saliņš pēc viesošanās Rīgā savas izjūtas, novērojumus iekļāvis dzejoļu ciklā „Gar sirdi nomutuļo Baltijas jūra“ krājumā „Satikšanās“. Īpašs ir dzejolis „Piedzīvojums Rīgā. Kāda trimdas dzejnieka stāsts“, kas ir kā sapnis, mistērija un satikšanās ar Latvijas dzejnieci, kas simbolizē senu mīlestību, režīma pārinodarījumus un ideoloģisko pakļautību. Šajā dzejolī ietverti vairāki vērojumi, kas raksturīgi trimdas cilvēku asredzīgajam skatījumam, viesojoties Latvijā, piemēram, krievu valoda, trimdinieku kā tūristu statuss:

*„Iesītās ausīs
krievu mēle, bet mēs
it kā neticējām: tas nevar būt, šīs ir mājas –
MŪSU VIENĪGĀS!*

*Tiesa, Daugavmalā zivju sievas
Zvīņainām rokām bikstīja cita citai pie sāniem:
„Skat, ekskursanti no Amerikas? – kā šiem te patīk!“²⁵³*

1977. gada „Karoga“ 2. numurā publicēts Gunara Saliņa dzejas cikls „It kā mākoņos tava balss“. Jānis Peters ievadslejšā min svarīgākos G. Saliņa biogrāfiskos faktus un raksturo, ka „Gunars Saliņš ir viens no tiem latviešu dzejniekiem svešumā, kura jaunrade sakņojas latviešu demokrātiskās dzejas tradīcijās, aug kopsajūtā ar Latvijas zemi un tieši tādēļ spēj uzziedēt un nest augļus arī svešā pusē. Gunars Saliņš to spēj tāpēc, ka ir

253 Saliņš G. *Satikšanās*. Grāmatu Draugs, 1979.

augstas kultūras un dziļa prasīguma cilvēks. Viņa mājās Amerikā ir solīda pasaules un arī padomju Latvijas literatūras bibliotēka. Viņš darbojas literatūrkritikā un ir publicējis amerikāņu presē recenzijas par Imanta Ziedoņa „Epifānijām”²⁵⁴. Dzejoļu cikls ir prasmīgi sastādīts (nav norādes, vai dzejoļus atlasījis pats Gunars Saliņš vai Jānis Peters, vai *Karoga* redaktors) un atsedz G. Saliņa stila īpatnības, ir gan Narcisa, gan Ievas un Ādama motīvs. Pirmais dzejolis „Gregoriāņu dziesmās klausoties” iezīmīgs un rezonansi sabiedrībā un presē radījis ar to, ka vārdi „Tas Kungs” padomju periodikā publicēti ar lielo sākumburtu:

*„kamēr mūsu vec-vec-vec-vec-vecmāmiņas Vecpiebalgā
govis slauca, velējās, dārzus ravēja,
tikmēr citur vienā mierā
citas Tam Kungam augudien laiku kavēja,
rožkroņus skaitīja, gavēja
un tad uz balsīm viņu teica un slavēja.”*²⁵⁵

Šis fakts arī pieminēts kādā Anšlava Eglīša vēstulē, kur tas interpretēts kā G. Saliņa varonība pārliecināt, pierunāt *Karoga* redaktoru Andri Vējānu rakstīt vārdu Dievs ar lielo burtu.

1976. gadā, pēc vairāku gadu pārtraukuma (kopš 1972. gada, kad uz ASV devās A. Grigulis) uz Ameriku dodas rakstniecības pārstāvis Jānis Peters un KKS sekretārs Jānis Anerauds. J. Anerauds *Dzimtenes Balsī* vēstī, ka braucienam pamatā bija interese iepazīties ar ASV, pašiem savām acīm vērot un vērtēt šo lielo un interesanto valsti, par kuru tik daudz lasīts un dzirdēts, taču „nenoliedzami, mani kā Kultūras sakaru komitejas darbinieku interesēja arī, kā dzīvo, ko domā un dara ASV dzīvojošie latvieši”²⁵⁶. No šī raksta arī uzzinām, ka ierobežotā laika (nepilns mēnesis) dēļ Latvijas viesi bijuši spiesti atteikt vairākus laipnus piedāvājumus uzstāties vai piedalīties sarīkojumos, bet ceļojuma laikā notikuši pavisam deviņi literāri sarīkojumi un tikšanās. J. Anerauds apgalvo, ka ceļojuma laikā iepazinuši daudz jaunu draugu un cilvēku, kuri patiesi vēlas nodibināt un uzturēt kontaktus ar savu vai arī savu vecāku dzimteni. Taču tūlīt pat padomju ideoloģijas manierē bilst, ka daudziem „no vēsturisko notikumu likumsakarīgas virzības atpalikušajiem derdzās mūsu tikšanās ar tik daudziem latviešiem, un viņi, bez

254 Peters J. Ievads G.Saliņa dzejoļu ciklam. *Karogs*, 1977, Nr. 2, 110.lpp.

255 Saliņš G. Gregoriāņu dziesmās klausoties. *Karogs*, 1977, Nr. 2, 111.lpp.

256 Anerauds J. Tikšanās ar tautiešiem amerikā. *Dzimtenes Balss*, 1976, 23. dec.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

visfantastiskākajām baumām, kādas izplatīja par mūsu ceļojuma mērķiem un nolūkiem, centās pat traucēt kādu sarīkojumu, lai gan visa šī „iejaukšanās“ atstāja nožēlojamu un traģikomisku iespaidu. Visā kailumā atsedza to nesamierināmo uzskatu un viedokļu atšķirību, kāda valda starp dažādu grupējumu latviešiem ASV²⁵⁷.

Trimdas presē notiek asa polemika pēc tam, kad laikrakstā laiks tiek publicēts anonīms ziņu raksts „Amerikā viesojas dzejnieks Peters ģenerālsekretāra Anerauda uzraudzībā²⁵⁸ ar apakšvirsrakstu „Kalamazū jaunatnes sarīkojumā viņiem jādzied *Dievs, svētī Latviju*“. Minētajā rakstā, ievērojot trimdas „stingrās stājas“ ieoloģijas nostādnes, akcentēta atbraucēju piederība komunistu partijai, tiek ironizēts par tikšanās rīkotājiem – Latviešu Jaunatnes pulciņu un viesmīlīgajiem mājās uzņēmējiem (Valdi un Lalitu Muižniekiem).

Tātad: 1) trimdas ideoloģijas „oficiālais” viedoklis parādījās laikrakstā *Laiks*, piemēram; 2) šiem rakstiem presē parādījās iepriekšējā viedokļa kritika, tika iesūtīti raksti (daļa netika publicēti), piemēram, T. Ķiķaukas raksts; 3) daļa materiāla par šo notikumu palika npublicēta, piemēram, Skudru Jura feļetons, un apkopota, piemēram, Studiju grupas biļetenā (pateicoties Aivaram Ruņģim); 4) vēl viens informācijas slānis veidojās vēstulēs un atmiņās, kur daļa balstās uz personiskā saskarē gūtiem iespaidiem.

Tāļivaldis Ķiķauka raksta vēstuli²⁵⁹ laikraksta *Laiks* redaktoram J. Vītolam ar iebildumiem par 30.oktobrī ievietotā raksta „Amerikā viesojas dzejnieks Peters ģenerālsekretāra Anerauda uzraudzībā“ tendenciozitāti, minot piemērus: „Piemēri: „Anerauds bija spiests piecelties...“ (kā rakstītājs to zina, ka viņu spieda?), „akreditēts par „tulku““ (kāds tad ir „tulks“ – „pēdiņās“). Tad tālāk: kāpēc kāds A. Lielzuika novietoja karodziņus uz pultes? Vai tad tiešām nolūks bija tīši izprovocēt dzejnieku? Kur tad ir teikts, ka dzejas jālasa pie karodziņiem? (..) Tāpat ir ļoti netaktiski lietāt apzīmējumu „atbraukušie komunisti“, jo vismaz viens no abiem bija dzejnieks. Vai kādam patiktu, ja tā ierašanos Latvijā tūlīt dēvētu par „iebraukušā fašista“ apciemojumu?²⁶⁰ Tā ir ilustrācija abpus griezīgajai ideoloģiskajai cīņai, ar mērķi

257 Anerauds J. Tikšanās ar tautiešiem amerikā. *Dzimtenes Balss*, 1976, 23. dec.

258 Amerikā viesojas dzejnieks Peters ģenerālsekretāra Anerauda uzraudzībā. *Laiks* 1976, 30.okt.

259 Ar piebildi, ka vēstules kopijas ir „Veltai Tomai, Gunāram Saliņam, V.Muižniekam, Olafam Stumbram, Dr.V. Muižniekam u.c. prominentām personām“

260 T. Ķiķaukas vēstule J.Vītolam 1976. g. 5. nov.; G. un A. Liepiņu privātais arhīvs.

atgādināt, ka avīzes primārais nolūks ir informēt lasītājus pēc iespējas skaidrākā veidā, lai ļautu viņiem pašiem spriest par notikušo. Nereti trimdas presē parādās šis jautājums, ko retoriski uzdevis T. Ķiķauka: vai trimdas latvieši, saucot atbraukušos Latvijas tautiešus par komunistiem, vēlētos saņemt apzīmējumu „fašisti”, ierodoties Latvijā. T. Ķiķaukas vēstule netika publicēta.

Skudru Juris pat sacerējis feļetonu „Ordeņi“, kur ironizē par Jāņa Anerauda attiecībām ar priekšniecību un iztapību. Sižeta pamatā ir KKS sapulce, kurā jaunieceltajam komitejas priekšsēdim Albertam Liepam atskaitās nupat no Amerikas pārbraukušais Jānis Anerauds, kurš apraksta savas pielietotās metodes saskarē ar trimdas latviešiem, komentē turienes situāciju un iesaka pāris labvēlīgi noskaņotajiem trimdas cilvēkiem piešķirt Ļeņina ordeni. Taču laikraksts *Laiks* atteicies iespiest šo feļetonu.

Teodors Zeltiņš raksta V. Pelēcim: „Nupat izlasīju „Literatūrā un Mākslā“ Petera Amerikas ceļojuma piezīmes. Būtu gudrāk darījis, ja nebūtu vilcis bez vajadzības atkal laukā Majakovska jau sen novazāto lietu un nekaitinājis šejeniešus, nosaukdams ziedotājus „patiesības fondam“ par latviešu tautas nīdējiem. Gunārs arī brīnījās – sarunās nekam tādām neesot pieskārušies – un domā, ka Peteram stāvējis kāds aiz muguras un licis tā kaut ko darīt. Kā redzams, tad tautiešiem viņā pusē ir tikpat īss prātiņš. Ja jau – kā avīzes ziņo – viņi tur plāno „kultsakarību“ izvērst plašumā, sūtot šurp vēl vairāk mākslinieku, tad bez vajadzības nevajaga šejeniešus pret tādiem „sūtņiem“ noskaņot²⁶¹.”

Savukārt 1977. gadā Z. Skujiņš kopā ar savu meitu Ingu (bez jebkādiem citiem pavadoņiem) devās ciemos pie G. Janovska Anglijā. Kā atceras G. Janovskis, Z. Skujiņš nemēģināja „iespaidot manu domāšanu, manu nostāju. Kaut gan varēja manīt, ka tāds bija bijis viņa brauciena oficiālais mērķis, viņš prata to smalki apiet. Īstais pamats, kāpēc mēs kļuvām draugi, bija tas, ka mēs lasījām viens otra domas, tās neizsakot. Es zināju, kāpēc viņš ir, viņam nebija jārunā. Man nekas viņam nebija jāatbild, jo viņš zināja, ko es domāju²⁶². Vairāk par šo viesošanos var lasīt Z. Skujiņa atmiņās rakstā „Caurums žogā. Gunars Janovskis”²⁶³.

261 T. Zeltiņš vēstulē V. Pelēcim 1977. g. 18. jūn.; RTMM inv. nr. 564573.

262 Es rakstīju tiem, kas nāks pēc manis. Bet. Gunara Janovska saruna ar Māri Čaklo. *Literatūra un Māksla Latvijā*, 1999, 23. sept.

263 Skujiņš Z. Caurums žogā. Gunars Janovskis. *No: Raksti*. 1.sēj. Rīga: Mansards, 2005.

1977. gada nogalē Imants Ziedonis trīs nedēļas ceļoja pa Ziemeļameriku kopā ar 18 sabiedriskajiem, kultūras un mākslas darbiniekiem no citām PSRS republikām. Vairāku trimdinieku atsauksmes liecina, ka I. Ziedonis šajā braucienā spējis pārsteigt latviešu sarīkojumu auditorijas kā dziļš latviskās zemnieku kultūras vērtību vārdotājs un reizē moderns, izaicinošs logosa kultūras nesējs. Pirmo Imanta Ziedoņa literāro vakaru 13. oktobrī Toronto atklājis žurnāla *Jaunā Gaita* redaktors Laimonis Zandbergs, uzsverot, ka mūsu dzejnieki visos laikos ir kalpojuši savai tautai un turpinot to darīt arī tagad²⁶⁴. Dzejniece Velta Toma, iepazīstinot klātesošos ar Imantu Ziedoni, teikusi, ka viņš ir reizē “zeme, tauta un reģis”, jo „Pie vienas rokas tam dainas, pie otras – kibernetika, un tikšanās mude ir “dots pret nedotu” (no I. Ziedoņa esejas par Raiņa “Spēlēju, dancoju”)²⁶⁵. Saviem klausītājiem Imants Ziedonis lasījis “Poēmu par pienu”. Tālivaldis Ķiķauka par šo vakaru raksta: “Nav šaubu, ka Imants Ziedonis bija svaigākais vējš, kāds reiz iešalcis šī krasta latviskajā dzejā²⁶⁶, nodēvējot viņu par “dzejnieku ar antennām, kas nāk no sirds un uztver raidījumus gan no laukiem, gan pilsētām, no tīrumiem, no aplokiem, no vecām lauku mājām, no visiem gadalaikiem, no visiem gadiem, un, jauno skatīdams, viņš piemin veco: viņš mūsu saknes apmet ar svaigu zemi un vēl, lai aug!”²⁶⁷. I. Ziedoņa skaidrā balss, kas “mudina, iesaka, sajūsmina, pakaitina²⁶⁸, klausītājus ir apbūrusi. Imants Ziedonis runājis ar Veltu Tomu tā, it kā tikai vakar būtu redzējušies pēdējo reizi, rādījis savus līdzpaņemtos diapozitīvus par Latviju, neglorificējot savu zemi. Sevišķu ieinteresētību par I. Ziedoņa dzeju un personību izrādījusi jaunā paaudze. Tā I. Ziedonis apraksta kādu vakaru Čikāgā, ko pavadījis tikai ar jauniešiem kādas mājas pagrabīnā: “Tētiņam un māmiņai – mājas saimniekiem tik vien šonakt atļauts, kā apskatīties slīdītes un sasveicināties, šoreiz es pieredu tikai jaunajiem. (..) Vispār jāsaka, ka mani diezgan izolēja no jaunatnes vai otrādi – jaunatni no manis. Tā bija Toronto, tā

²⁶⁴ Ķiķauka T. Ziedonis rudenī. *Jaunā Gaita*, Nr.116, 1977, 146.lpp.

²⁶⁵ Ķiķauka T. Ziedonis rudenī. *Jaunā Gaita*, Nr.116, 1977, 146.lpp.

²⁶⁶ Turpat.

²⁶⁷ Turpat.

²⁶⁸ Turpat.

Sanfrancisko, tā šeit Čikāgā. Varbūt tā nebija tīša izolācija, bet tikai paaudžu barjera? Vai tikai labās audzināšanas sekas – lai jaunie sāk runāt tikai tad, kad veči beidz!²⁶⁹”

Par Imanta Ziedoņa autorvakaru ASV, Sanfrancisko piepilsētā Bērklījā, kuru rīko Zinaīdas Lazdas piemiņas fonda Ziemeļkalifornijas nodaļa 28. oktobrī un kurā atkal lasīta “Poēma par pienu”, profesionāli piesaistoša atsauksme lasāma Skaidrītes Rubenes²⁷⁰ rakstā “Ieskats Imanta Ziedoņa dzejā, ko dzirdējām šoruden Berkeleijā²⁷¹”. S. Rubene runā par dzejas īpatnībām: I. Ziedoņa sardonisko humoru, simboliem, tautasdziesmu motīviem, savdabīgo pesimismu. Konstatē, ka “tomēr Imants Ziedonis ir tas izteiktākais vienpatis – sava ceļa gājējs – kāds mūsu literatūrā pēdējo 30 gadu laikā parādījies”²⁷². Olafs Stumbrs oponē S. Rubenei, kura uzskata, ka jaukā sarīkojuma iemesls bijis pats Imants Ziedonis, kurš savas aristokrātiskās ārienes dēļ ar respektu tiktu uzņemts jebkurā Vakareuropas sabiedrībā. O. Stumbrs iebilst, apgalvodams, ka interesantā pasākuma iemesls ir dzejnieka garadarbi, jo pieredze rādot, ka cilvēks, “lai cik kalsns, matains, aristokrātisks un atturīgs, var nogarlaikot mani tumši zilu kā negaisa mākoņi pastkartītē”²⁷³.

Teodora Zeltiņa vēstule V. Pelēcim ar komentāru par I. Ziedoņa viesošanos: “Varu Tev ziņot, ka Ziedonis Ņujorkā uzņemts godam. Lasījis dzejoļus par govju pupiem un pienu. Pēc tam savas jaunās dzejoļu grāmatas manuskripta norakstu atstājis Gunaram Saliņam. Bijuši daudz autogrāfu tīkotāju, kas dzejnieku aplenkuši ar viņa grāmatām. Kolumbijas universitātes krodziņā rīkotajā “pieņemšanā” Ziedonis gan neko stiprāku par ūdeni neesot dzēris. Turējies pie ūdens glāzes arī Mudītes Austrīņas mājās viesodamies. (..) Par spīti skaidrajai galvai bijis ļoti sirsnīgs un asprātīgs runātājs. Protams, politikai neviens neesot pieskāries²⁷⁴.”

Tas, ka publikācijas par Imanta Ziedoņa viesošanos trimdas presē neparādās jau nākamajā dienā, devis iemeslu kritiskam komentāram. KKS laikrakstā *Dzimtenes Balss* I.

269 Ziedonis I. Tas ir to vērts. 1.variants. No: *Kļavas lapa sniegā, debesskrāpji mākoņos. Ceļojumu piezīmes, apraksti, dzeja, fotoattēli*. Rīga: Avots, 1983, 65.lpp.

270 Skaidrīte Rubene – literatūrkritiķe. Rakstījusi par latv.kult.dzīves norisēm ASV, salīdzinājusi latv.lit. parādības un pas.lit.procesus, recenzējusi teātra izrādes un grāmatas.

271 Bērklīja (Berkeley).

272 Rubene S. Ieskats I.Ziedoņa dzejā, ko dzirdējām šoruden Berkeleijā. *LaRas Lapa*, Nr.10/11, 1977/78, 17.lpp.

273 Stumbrs O. Pāris piezīmju. *LaRas lapa*, Nr. 10./11., 1977/78, 25.lpp.

274 T.Zeltiņa vēstule V.Pelēcim 1977. g. 16. nov.; RTMM inv. nr. 564576.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

Ziedoņa līdzbraucējs un uzraudzītājs Anatols Baranovskis²⁷⁵ nekavējas padomju propagandista manierē iedzelt: “Kā redzams, populārākā latviešu tautas dzejnieka sarīkojumi, kurus apmeklējuši daudzi simti šejienes latviešu, nav izpelnījušies žurnālistu ievērību, bet varbūt viņi vienkārši demonstrē mums savu brīvību nerakstīt par to. Tā taču ir “brīvās pasaules” “brīvā prese”²⁷⁶.”

Gan J. Peters, gan I. Ziedonis, atzīst, ka šī viesošanās īstenībā bijusi kā smags darbs. Trimdas cilvēki viesi ielūdz ciemos uz savām mājām, un sarunas, diskusijas ieilgst līdz vēlai nakts stundai. Garīgajai piepūlei ir vairāki cēloņi. Dzeja jālasa vairākas stundas, pēc tam jāatbild uz neskaitāmiem no sirds nākušiem, uz nostalgiskām atmiņām vai ideoloģiskiem izaicinājumiem balstītiem jautājumiem. Daudzi trimdas latvieši vēlējušies izrādīt savu labvēlību un viesmīlību. Kāds Latvijas viesim kaut ko iedāvinājis, piemēram, kāda sirma latviešu māmuļa I. Ziedonim atnesusi zemenes, ko izaudzējusi uz balkona. Daudzi ielūguši pie sevis ciemos, bet daļai nācies atteikt laika trūkuma dēļ.

1979. gadā Andris Vējāns viesojas Amerikā. Savus iespaidus viņš aprakstījis gan laikrakstā *Literatūra un Māksla*, gan grāmatā, kurai dots virsraksts no A. Vējāna raksta *Kļavas lapa sniegā, debesskrāpji mākoņos*. Kā raksta Anšlavs Eglītis: „Pēc gastrolēšanas Sanfrancisko Los Andželosā ievējoja Tautas Redaktors Vējāns. Viņu sagaidīja sakargribīgu jaunavu delegācija (pēc gadiem iederīgas jaunajā literatūras maiņā) un gandrīz pierunāja uzstāties vietējo interesentu sanāksmē. Bet kā par nelaimi ieminējušās, ka būšot arī Eriks Stumbrs (kas ciemojas pie Olafa) un tūdaļ Vējāns kļuvis nevaļīgs un mukdams aizmucis. Savādā kārtā padomju lielpersonāži vairās no personālsatiksmes²⁷⁷.” Anšlava Eglīša vēstules, kas atklāj kādas nezināmas, bet grūti pārbaudāmas un pierādāmas nianšes, seko katrai Latvijas rakstnieka vizītei ASV vai Kanādā. Savdabīgi, bet varbūt diezgan precīzi, raksturojot viņa nostāju, ka A. Eglītim svarīga šī informācija, citu iespaidi par Latvijas viesiem, taču pats A. Eglītis līdz pat 80. gadu otrai pusei tā arī netikās ar kādu no dzimtenes rakstniekiem.

Kopumā šie braucieni sacēla lielu ažiotažu un trimdas sabiedrībā iezīmējās it kā divas nometnes, ar atšķirīgiem uzskatiem un rīcību pret Latvijas viesiem. J. Petera, I.

275 Anatols Baranovskis – Padomju Latvijas žurnālists.

276 Baranovskis A. Tālu no dzimtenes. *Dzimtenes Balss*, Nr.52, 1977, 7.lpp.

277 Anšl. Eglītis vēstulē G.Saliņam 1979. g. 13. nov.; RTMM inv. nr. 482272.

Ziedoņa atpazīstamība un J. Anerauda ietekmīgais amats KKS bija kā izaicinājums trimdas sabiedrībai: parādīt savu attieksmi, konfrontēt atšķirīgi domājošos, uzrādīt tos trimdas cilvēkus, kas gatavi laipni uzņemt Latvijas viesus.

Šādu braucienu galvenās funkcijas var aplūkot no vairākiem redzesleņķiem:

- 1) no VDK un KKS vadības viedokļa galvenā funkcija bija izzināt trimdas sabiedrību un panākt šķelšanos, veicināt konfliktu starp paaudzēm, papildināt datu bāzi ar jaunu informāciju un tās devējiem, tāpat arī demonstrēt LPSR kultūras sasniegumus;
- 2) tāda pati šo braucienu funkcija bija no to trimdas latviešu viedokļa, kuri bija pret Latvijas KKS viesu uzņemšanu, sarīkojumu organizēšanu un apmeklēšanu;
- 3) no to trimdas latviešu viedokļa, kas apmeklēja un organizēja sarīkojumus un aicināja rakstniekus pie sevis, tā tika uzskatīta par iespēju samērot savus priekšstatus par Latviju, tās kultūru un literatūru ar augsta līmeņa Latvijas rakstnieka priekšnesumu, uzskatiem. Jauniešiem, kuriem nepietika ar vecāku un vecvecāku stāstiem par ideālo, zaudēto dzimteni, tā bija iespēja satikt radošas personības no reālās Latvijas;
- 4) no pašu padomju Latvijas rakstnieku viedokļa tā bija nepieciešama iepazīšanās un tuvināšanās ar latviešu sabiedrību un intelektuāļiem trimdā, Latvijā nepieejamās un neatļautās informācijas apgūšana par nacionālo kultūrvēsturi, par moderno pasauli, uzstāšanās neikdienišķai latviešu auditorijai, kā arī pabūšana ārzemēs.
- 5) vēl pieminama arī grupa trimdas personību, kas paši tieši neiesaistījās kontaktos un sarīkojumus neapmeklēja, taču nenostājās arī krasā „pret” pozīcijā, bet dzīvi interesējās par kultūras sakariem un tos izvērtēja savās vēstulēs (piemēram, Anšlavs Eglītis, daļēji Uldis Ģērmanis).

Trimdas presē turpinās apmaiņa ar atšķirīgiem viedokļiem par KKS problemātiku. Laikrakstā „Brīvība” parādās Agņa Baloža raksts „Vai „bezsaules noriets” čekas apkampienos?”, kur autors vērsas pret JG redaktoru L. Zandberga un A. Ezergaiļa taktiku attiecībā uz sakariem ar Latviju, t.i., „kā maza aktīvistu grupa manipulē Jauno Gaitu un

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

mēģina sadarboties ar Rīgas KGB²⁷⁸. Kā skarbi secina A. Balodis, „iedomāties, ka šādā veidā tiks radīta „vienota latviešu kultūra“, ir nepiedodama naivitāte. Bīstamākais pie tam ir tas, ka vienā daļā šo kultūras sadarbību izveidojušies dīvaina solidaritāte pret Kultūras sakaru komitejas čekistiem. Iemesls tam taču nebūs meklējams rūpēs par latviešu tautu vai kultūru, bet gan patīkamajā sajūtā piederēt Rīgā pie „izredzētajiem“, kuriem ar Kultūras sakaru komitejas „draugu“ palīdzību atveras daudzas durvis. Kā uz to visu skatās lielākā daļa kultūras darbinieku Latvijā, to trāpīgi raksturojis Imants Lešinskis „Kalpības gados“: „Kopš tiem laikiem Latviju apmeklējuši daudzi trimdā pazīstami rakstnieki un dzejnieki. Domāju, ka dažs labs no viņiem Latvijas garadarbinieku mutē čekas ieliktos pretīgi salkanos glaimus uzskatīja par „tīru valūtu“. Latviešu dzejniekiem un rakstniekiem dzimtenē čekas ārzemju viesu uzņemšana vienmēr bijusi un paliek ārkārtīgi netīkams un pazemojošs okupācijas režīma uzdevums“.²⁷⁹

Imanta Lešinska ASV pavalstniecības pieprasījums 1978. gada septembrī gan Latvijas, gan trimdas sabiedrībai ir liela sensācija un tiek dēvētā par atklātu nostāšanos uz „Dzimtenes un partijas nodevības ceļu“. Kā atzīst Atis Lejiņš, kura grāmatai „Gorkija iela 11a“ I. Lešinskis uzrakstīja ievadu, „trimdā viņš mums radīja problēmas. Mēs meklējām ceļu atpakaļ uz Latviju, viņš savukārt pavēstīja, ka Latvija ir kļuvusi par komunistu valsti un tur nedrīkst atgriezties. I. Lešinska propagandas dēļ trimdas sabiedrība sadalījies divās daļās – vieni teica, ka Latvijā jāatgriežas, otri iebilda, ka komunisma ideoloģijas pārņemtā zemē mums vairs nav ko darīt“²⁸⁰.

Par spīti vispārējam samulsumam, pēc I. Lešinska pārbēgšanas, KKS turpina darbu, vairāk iezīmējas kompromisu meklēšana, labvēlības paušana pret tiem trimdas latviešiem, kas saistījās ar KKS. I. Lešinska sniegtās intervijas un lekcijas, publikācijas presē par savu darbību KKS un VDK ir atsevišķa blakusparādība, kas abu literatūru saskarsmes kontekstā vērtējama kā margināla, jo abas puses tik un tā turpina kontaktēties iepriekšējā veidā un intensitātē, mēģinot sasniegt savus mērķus.

1979. gadā *Dzimtenes Balsī* publicēta saruna ar Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs prezidija priekšsēdētāja vietas izpildītāju Helmutu

278 Balodis A. Vai „bezsaules noriets“ čekas apkampienos? *Brīvība*, Nr.10, 1979, 10.lpp.

279 Balodis A. Vai „bezsaules noriets“ čekas apkampienos? *Brīvība*, Nr.10, 1979, 10.lpp.

280 Nagle G. Rūdīts ideālists. *Diena*, 2002, 26. janv., 18.lpp.

Kreicbergu „Savstarpēja uzticība, saprašanās un sadarbība“, kur *Dzimtenes Balss* vēlas iegūt apliecinājumu tam, ka „svešatnes latviešu kultūras dzīves zelta graudi, īstas literatūras, mākslas un zinātnes personības taču atradušas iespējas sevi apliecināt arī Latvijā?“. H. Kreicberga atbilde ir apstiprinoša: „Jau minēju par gaidāmo 1980. gadā Veltas Tomas dzejas izlases izdošanu, kura radusies dzejnieces un mūsu pazīstamo literātu A. Griguļa, I. Ziedoņa, O. Lisovskas, M. Čaklā un citu sadarbības rezultātā. Aizvien ciešāki kļūst vēsturnieku kontakti, aktīvi turpinās sadarbība ar Sanfrancisko Mazo teātri. Tie nebūt nav vienīgie piemēri. Latvijas kultūras sakaru komiteja vienmēr bijusi atsaucīga tautiešu priekšlikumiem kultūras sakaru jomā, ja tie atbilst Helsinku sanāksmes Noslēguma akta garam. Runājot par tautiešu iespējām iepazīstināt ar savu radošo darbību Latvijas iedzīvotājus, tad par mērauklu tāpat kā līdz šim tiek uzskatīts viens vienīgais noteikums – profesionālais līmenis. Šinī gadījumā jāatzīmē, ka atrautība no Latvijas, izkļiedētība un tiešais maizes darbs lielum lielajam vairumam svešatnes latviešu neļauj pilnībā nodoties savām interesēm, kas savukārt veicina diletantismu un savu spēju pārvērtēšanu²⁸¹.”

Tiešie kontakti, kas bija iespējami, viesojoties vai nu Latvijā, vai trimdas zemēs, pavēra ceļu jaunam attiecību modelim: klātienes pārrunas, savu vai cita autora dzejas vai prozas klātienes lasījumi, pārspridumi lielākās vai mazākās, oficiālās vai neformālākās tikšanās reizēs satuvināja daļu trimdas un Latvijas literātu vai vismaz radīja iespaidu, ka kopābūšana ir iespējama un abpusēji patīkama. Klātbūtnes, dzīva sarunas biedra efekts 60., 70. gados bija svarīgs nosacījums vēlāko gadu attiecībām, draudzībai Atmodas un pēcatmodas periodā.

1980 - 1987

Arī 80. gados turpinās atsevišķu viedokļu paušana presē par konkrētiem Latvijā tapušiem daiļdarbiem. Piemēram, 1981. gada 17. oktobrī laikrakstā *Latvija Amerikā* sadaļā *Lasītāju vēstules* ir Egila Kalmes vēstule „Divkauja“, kur teikts, ka „dzejnieks Jānis Peters bija nosaucis latviešu leģionārus par bauru cūkām“, un vēl E. Kalme lepnī

281 Savstarpēja uzticība, saprašanās un sadarbība. Saruna ar H.Kreicbergu. *Dzimtenes Balss*, 1979, 20.-26.apr.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

raksta: „Es šo cimdu pacēlu un divkaujā pamatīgi nomērķēju ar savām Brīvības ēnām²⁸². Bet dažiem latviešiem ir līdzcietīga sirds – viņi labāk uzaicina savās sanāksmēs spokoties zaudētāju, nevis uzklausīt uzvarētāju²⁸³. Pieminētais J. Petera dzejolis „Atriebība“ ir no krājuma *Ceturtais grāmata*²⁸⁴. 1981.gada 22. oktobrī Guntis Liepiņš sūtījis vēstuli laikrakstam, kurā pauž savu uzskatu, ka „rakstītāji Jāņa Petera dzeju nav lasījuši vai arī dzejas simboliku nepazīst un nesaprot“ un lūdz ievietot arī dzejoli laikrakstā. Tas nenotiek. 1982. gadā *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 8. numurā publicēts tendenciozi izstrādāts K. Drozdovska un J. Pikuļa apskats „Nostādņu evolūcija emigrantu publikācijās par latviešu padomju literatūru“, kura pamatmērķis ir parādīt, ka „dažādos emigrācijas slāņos konkrētos laika posmos attieksme pret latviešu padomju literatūru ir visai atšķirīga²⁸⁵. Autori izdala trīs galvenās nostādnes: „Pirmā nostādne noliedz principā, ka latviešu padomju autori rada darbus ar literāru vērtību. Otrā – ar viltojumu palīdzību cenšas radīt aplamu priekšstatu par latviešu padomju literatūras idejisko saturu, daiļrades metodi un estētiskajām kvalitātēm; tā meklē iespējas, kā šo literatūru – kuras izplatīšanos emigrantu sabiedrībā novērst nav iespējams, pielāgot buržuāziskās ideoloģijas vajadzībām. Šie centieni un ar tiem saistītie viltojumi tiek maskēti ar vērtējuma, analīzes un kritikas izkārti. Trešā nostādne atspoguļo patiesu interesi un patriotiskus centienus popularizēt latviešu literatūru ārzemēs²⁸⁶.” Izvirzītās nostādnes gan pamatotas ar piemēriem, taču šim ideoloģiski atmaskojošajam precedentam nav būtiska loma Latvijas un trimdas saskarsmes virzībā.

Žurnālā *Ceļa Zīmes* 1982. gadā 62. numurā ievietots Jāņa Andrupa raksts „Asni zem ledus“, kur par „asniem“ dēvēta tā Latvijas dzejnieku paaudze, kas dzimusi 20. gs. 20. gadu beigās, 30. gados: Vizma Belševica, Imants Ziedonis, Ojārs Vācietis, Zigmunds Skujiņš, Regīna Ezera, Visvaldis Lāms u.c. Par jaunā posma sākuma darbu J. Andrups uzskata O. Vācieša atmiņu tēlojumu „Tās dienas acīm“, vēlākos O. Vācieša, I. Ziedoņa un V. Belševicas dzejoļus dēvēdams par jaunā stila dzeju, kas turpina romānā aizsākto

282 Kalme E. *Brīvības ēnā*. Vēsturisks romāns, 1985 (sākotnēji izdots angļu val. *In the shadow of freedom*. Ņujorka, 1979, 223 lpp.).

283 Kalme E. Divkauja. *Latvija Amerikā*, 1981, 17. okt.

284 Peters J. *Ceturtais grāmata*. Rīga, 1975. 125., 126.lpp.

285 Drozdovskis K., Prikulis J. Nostādņu evolūcija emigrantu publikācijās par latviešu padomju literatūru. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1982, Nr.8, 64.lpp.

286 Turpat, 64.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

kritisko dzīves skatījumu²⁸⁷. Šis apzīmējums „asni zem ledus“ (*Ceļa Zīmes*) sasauca ar G. Gravas un JG dzejas sadaļu „starp papēdi un zemi“, paužot diezgan vienotu attieksmi pret Latvijas populāro dzeju: mēģinājumu savienot „dzejnieka radošā gara dabisko dinamiku un partijas birokrātijas kultūras darba specifisko priekšnosacījumu neizpratēju dogmu“²⁸⁸.

Savukārt 1982. gada septembrī laikrakstā *Latvija Amerikā* publicēts Haralda Biezā raksts „Vai Jaunās Gaitas saturu nosaka Rīgas čeka?“, kur ievietota H. Biezā „Atklāta vēstule dzejniekam Imantam Ziedonim“ ar komentāriem pirms un pēc tās. Raksta ievadā H. Biezais informē, ka nosūtījis *Jaunajai Gaitai* iepriekšminēto rakstu „Atklāta vēstule...“ ar jautājumu, vai tā to vēlas iespiest, atbilde bijusi apstiprinoša, ar solījumu iespiest to nākamajā numurā. Taču tas nenotika. Raksta nobeigumā H. Biezais informē, ka gandrīz pēc pusgada saņēmis paziņojumu, ka *Jaunā Gaita* „gribējusi gan iespiest manu rakstu, tādēļ to sūtījusi uz Rīgu. Bet „saņēmām ziņu“, ka viņam (t.i., Ziedonim) nav iespējams atbildēt uz Jaunajā Gaitā publicētām „atklātām vēstulēm“. Formāli redakcija tad aizbildinājās, ka tā nevar publicēt rakstu, uz kuru I. Ziedonis neatbild, bet tā liedzās atklāt, no kā „saņēma ziņas“. (...) JG redakcija, sūtīdama manu vēstuli uz Rīgu, paziņoja čekai, ko es domāju (tas labi!), bet tā liedzās ar tām pašām domām iepazīstināt latviešu sabiedrību. Redakcijas nodoms patiesi ir bijis rakstu iespiest, jo bijis pat salikums gatavs, bet tad nāca aizliegums („saņēmām ziņu“). Mēs tagad zinām, kas nosaka to, ko JG drīkst un nedrīkst iespiest“²⁸⁹.

Latvijas rakstnieku situāciju centies izskaidrot Franks Gordons²⁹⁰, balstoties uz saviem vērojumiem ASV un Kanādā 1981. gadā: „Un nevajag aizmirst, ka okupētajā Latvijā, kur autoriem tik drausmīgi grūti pārvarēt varen modro „kultūrčekistu“ aizspustus, tomēr laiku pa laikam nāk klajā un iepriecina tautu tādas grāmatas kā Vizmas Belševicas *Gadu gredzeni* vai Imanta Ziedoņa *Kurzemīte*. Kaut vai šīs vienas grāmatas dēļ Ziedonis, manuprāt, pelnījis kaut kripatiņu atzinības arī trimdā. Pamēģiniet jūs, kas brīvi un netraucēti, svabadi un nesodīti varat klāstīt savas domas *Laika* un *Jaunās Gaitas*,

287 Andrupis J. Asni zem ledus. *Ceļa Zīmes*, Nr.62, 1982, 74.lpp.

288 Grava G. Novators, kam apvāršņi par tuvu. *Jaunā Gaita*, Nr.57, 1966, 27.lpp.

289 Biezais H. Vai Jaunās Gaitas saturu nosaka Rīgas čeka? *Latvija Amerikā*, 1982, 25. sept.

290 Franks Gordons – publicists, žurnālists, Latvijā dzīvoja līdz 1972.gadam, sradājis LETA, *Rīgas Balsī*, tad izceļojis uz Izraēlu.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

Treju Vārtu un *DV Mēnešraksta* slejās, ne tikai uzrakstīt, bet arī publicēt „kaut ko tādu“ okupētajā Latvijā! (..) Un mēs varam tikai iedomāties, cik bezmiega nakšu autoram bija jāizcieš, kamēr izdevniecības literārie redaktori „vispusīgi“ pētīja viņa manuskriptu, par cik gadiem īsāks kļuva paredzamais autora mūžs tajās nedaudzajās dienās, kurās viņa grāmatas „signāleksemplārs“ atradās uz Latvijas KP CK Kultūras nodaļas vadītāja rakstāmgalda... Arī par to es runāju, tiekoties ar Ziemeļamerikas latviešiem, jo viņi, kas visus pēckara gadus dzīvo brīvajā pasaulē, nespēj konkrēti aptvert padomju cilvēka – arī padomju literāta – *ikdienu*²⁹¹.” F. Gordona skatījumu, nenoliedzami, ietekmē Latvijā gūtā pieredze, personīga pazīšanās ar Latvijas kultūras eliti un kritiska attieksme pret padomju režīmu. Viņa demokrātiskie uzskati sabalsojās ar trimdas latviešu uzskatiem, tātad tika respektēti un ziņkāri uzklausi.

1981. gada novembrī un decembra sākumā Latvijā viesojas Velta Toma, tiek rīkoti viņas 1980. gadā izdotās grāmatas „Maize no mājām” atvēršanas svētki. Tas ir pirmreizīgs notikums literatūras vēsturē, jo iepriekš izdotās R. Dambīša un M. Zariņas (KKS paspārnē) dzejoļu grāmatas nepiedzīvoja (tas nemaz nebija plānots) oficiālus atvēršanas svētkus ar autoru klātbūtni. Imants Ziedonis 4.decembrī uzrakstījis īsu apceri „Par Veltu Tomu šeit un tagad“, kurā uzsver, ka „viņa ir visdrosmīgākā dzejniece, kādu no latviešiem es zinu esam uz sajauktās pasaules. **Ciemos** no kuģīša uz kuģīti šajās politiskajās bangotnēs nav viegli. Ciemos – vēl varbūt nav tik bīstami. Mēs zinām simtiem tūristu, kas paciemojas, pafotografē, apmainās dāvanām un aizbrauc. **Draudzēties** ir bīstami. Saskaņu uzturēt ir bīstami. Jo draudzēties – tā ir attieksme”²⁹². Šī Imanta Ziedoņa atziņa skaidri pauž Latvijas dzejnieka viedokli par pozitīvajām vērtībām, ko ienesusi KKS.

1983. gadā KKS svin savu 20 gadu jubileju. Alberts Liepa žurnālā *Māksla* raksta: „...atrodas cilvēki, kas mēģina iegalvot, ka mēs Padomju Latvijas kultūras sasniegumus svešumā rādām, lai „grautu emigrācijas vienotību“. Tas ir absurds apgalvojums, jo mums – kultūras sakaru darba darītājiem – nav iespējams graut to, kā vispār nav. Kultūras sakaru pretinieki ir sevi izolējuši no tādu sakaru piekritējiem. Protams, šāda pašizolācija zināmai emigrācijas daļai nav devusi nekādu labumu. Neviens taču par labumu negribēs

291 No Franka Gordona vērojumiem ASV un Kanādā. *Laiks*, 1981, 19. aug.

292 Ziedonis I. *Raksti*. 13.sēj. 316.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

uzskatīt nedz strauji progresējušo asimilācijas procesu, nedz arī trulu sačervēlēšanos vismaz piecdesmit gadu vecās atziņās²⁹³.”

1984. gadā Valdis Krāslavietis atkārtoti viesojas Latvijā. *Dzimtenes Balss* reportāža par to:

„Dzīvas Krāslavieša dzejas skanēja Draudzības namā, klātesot Rīgas dzejniecēm un dzejniekiem, aktrisēm un aktieriem, mūzikas darbiniekiem, viesu draugiem un paziņām, citiem interesentiem; sarīkojumu ievadot LKSK prezidija priekšsēdētājam Albertam Liepam, un stāstot par ciemiņa dzīves gājumu un literāta darbu LKSK literatūras sekcijas biroja loceklim dramaturgam Jānim Aneraudam. Valdis Krāslavietis runāja vairākus dzejoļus, runāja arī garāku prozas darbu „No putnu dzīves“, visos šais sacerējumos klausītājiem atklādams indevi savu un apkārtējo dzīvi skatīt ironiskā griezumā, skatīt ar veselīgu asredzīgumu. Tāds topēcpusdien bija arī šeit publicējamais dzejolis „Lai nekas nav kopējs“, kur blakus ironijai kā apinis savijies rūgtums par emigrācijas reakcionāro aprindu muļķību un prettautiskumu. Viesis atbildēja arī uz klātesošo jautājumiem²⁹⁴“. Sarīkojumu vainagoja dubultkvarteta „Dardedze“ dziedātā R. Paula kompozīcija „Kurzeme“.

Rakstam pievienots jau pieminētais V. Krāslavieša dzejolis, kas spilgti apliecina tendenciozitāti dzejoļu atlasē, par primāro izvirzot vēlamo – autora ironiju pret trimdas īpatnībām.

*Mīļās dāmas, cēlie kungi,
tālāk tas vairs nevar iet:
ir jāizmet no sabiedrības
tie, kas Pūtvējiņi dzied!*

*Nometnes un mūsu skolas –
tas viss jāklapē ir ciet:
mums ir ienākušās ziņas,
ka tur Pūtvējiņi dzied.
Tas nekas, ka pašu bērni –
smalki sijā trimdas siets! –
iespējams, ka jau slepus
viņi Pūtvējiņi dzied.*

293 Liepa A. Kultūra – sakari – godīgums. *Māksla*, 1983, Nr.3, 3.lpp.

294 A.K. No sava kausa. *Dzimtenes Balss*, Nr. 19, 1984, 8.lpp.

*Tie jābāž sakarnieku maisā
un rūpīgi gals jāsiens ciet.
Kā lai uzticamies tādiem,
kas jau Pūtvējiņi dzied?*

*Taisiet augšā sarakstus
un sauciet visus vārdā
tos, kas, dziedot Pūtvējiņi,
vienotību ārda.*

*Citādi var nākt uz domām –
un lai Dievs pasargā no tā! –
ka mums vēl ir kaut kas kopējs
ar tautu Latvijā.*

(dz. Lai nav nekas kopējs)

Pārmaiņas attieksmē pret trimdas sabiedrību un tās radītajām kultūras u.c.vērtībām parādās 1984. gada septembra numura *Karogā*. Jānis Anerauds savā rakstā „Otru desmitgadi noslēdzot“ raksta: „Viss interesantākais un vērtīgākais, ko radījuši vai vēl radīs ārzemju latvieši, agrāk vai vēlāk ieplūdīs tautas kultūras pūrā²⁹⁵.” Šis konstatējums, no vienas puses, ir it kā ilggadēja kultūras sakaru oficiosa medains solījums, no otras puses, tajā var arī saskatīt, bet, kā 1986. gadā atzīst V. Ruņģe, „nedrīstētu ieprojectēt kādu vēlmju domāšanu, ka Anerauds būtu cerējis uz politiskām maiņām Latvijas nākotnē Latvijas teritorijā. (..) Tāpat nav svarīgi, ka Anerauda formula ietver kādu atlases principu (pēdējais tiesnesis vienmēr būs laiks). Svarīgi pašreiz ir tas, ka šis formulējums atšķiras no Andreja Upīša 1960-tajos gados pareģotā trimdas gara dzīves Bezsaules norieta, ka ir saskatītas vērtības, ko pasaulē esošie latvieši spēj radīt un ka tās būtu nepieciešamas visai latviešu kultūrai²⁹⁶.

1985. gadā kārtējā KKS plēnumā, kas plaši atspoguļots *Dzimtenes Balsī* tapis anonīms (vai kolektīvs) „Aicinājums tautiešiem svešumā“, kura pamatmērķis ir uzsvērt, cik humāna ir PSRS, kā pirmā atsakoties no kodolieroču lietošanas un uzmundrinot „tautietes un tautiešus svešuma takās“ veidot pretkara sabiedrisko domu, stāstot objektīvi par dzīvi sociālistiskajā Latvijā. Vēl šajā aicinājumā pausta visus šos gadus tik ierastā atziņa, ka „tikai stiprinot saikni ar dzimteni, iespējama latviešu kultūras un mākslas

295 Anerauds J. Otru desmitgadi noslēdzot. *Karogs*, 1984, Nr.9, 183.-194.lpp.

296 Ruņģe V. Trimdas gara dzīve: fainomens „par sevi“ vai daļa visas latviešu tautas kultūras? *Jaunā Gaita*, Nr.158, 1986.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

vērtību pastāvīga atjaunošana un reāla spodrināšana. Otrais pasaules karš varmācīgi atšķēla vienu zaru no mūsu tautas mūžam zaļā ozola un izkaisīja pa visiem kontinentiem. Atrautība no dzimtenes nekļūs par lāstu, ja vien būs objektīva izpratne par vēstures neapturamo ritumu. Ja veidosies un saglabāsies savstarpēja uzticēšanās kā obligāts priekšnoteikums draudzīgu sakaru uzturēšanai ar Latviju²⁹⁷.

Intensīvo kultūras sakaru taktika 80. gadu vidū piedzīvo atslābumu, jo birstošās sabiedriskās un politiskās pārmaiņas liecina, ka KKS mērķu sasniegšanai paredzētās aktivitātes, konkrēti Literatūras sekcijā, vairāk kalpojušas atskaitēm nekā reālai kaitēšanai vai būtiskai informācijas iegūšanai trimdas sabiedrībā.

Pārbūves un Atmosferas laiks (1987-1991)

No 20. gs. 80. gadu vidus sākās PSRS vadītāja PSKP CK ģenerālsēkretāra Mihaila Gorbačova jaunās politikas laiks, ko raksturo vārdi „perestroika“ (kas nozīmēja valsts iekārtas politisku, ekonomisku un ideoloģisku pārbūvi demokrātijas virzienā) un „glasnostj“ (kas nozīmēja atklātību, vārda un preses brīvību, politiskās un ideoloģiskās cenzūras atcelšanu). Iesākumā tas izpaudās kā staļinisma noziegumu atmākošanas atjaunošana, ko intensīvi veica valsts propagandas aparāts „pārbūves arhitekta“ Aleksandra Jakovļeva tiešā vadībā. M. Gorbačova jaunā ārpolitika izpaudās kā tuvināšanās ar ASV, kopīgi īstenojot vērienīgu bruņojuma samazināšanu un paplašinot padomju cilvēkiem pieejamo informācijas telpu.

1986. gada septembrī Jūrmalā notika viens no pārbūves un atklātuma eksperimentiem, proti, PSRS un ASV pārstāvju tikšanās – Čatokvas konference, kurā notika nepieredzēti atklāta padomju – amerikāņu diskusija televīzijas un preses klātbūtnē. Šis notikums pievērsa LPSR sabiedrības uzmanību ASV pārstāvju viedoklim, ka ASV *de iure* neatzīst Baltijas valstis par likumīgu PSRS sastāvdaļu. Izmantojot jauno vārda brīvību, disidentiskā grupa *Helsinki-86* atklātās akcijās pieprasīja okupācijas izbeigšanu. LPSR VDK un propagandas aparāts vajāja, nomelnoja un šķēla disidentisko kustību. 1987. gada 14. jūnijā sabiedrības un preses uzmanību piesaistīja disidentisko aprindu

297 Aicinājums tautiešiem svešumā. *Dzimtenes Balss*, 1985, 9. maijā, 5.lpp.

veiktā akcija – ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa, pieminot 1941. gada 14. jūnija masu deportāciju upurus. Laikrakstā *Cīņa* tika publicēts Jāņa Petera dzejolis „Jūnija balāde“, kas radies šī ziedu nolikšanas notikuma iespaidā. Ar šā dzejoļa ievietošanu oficiālā laikrakstā tā autors – LKP CK loceklis centās psiholoģiski legalizēt ziedu likšanu pie Brīvības pieminekļa. b Liberalizāciju sociālajā dzīvē sekmēja tautas kampaņas, kas bija vērstas pret Daugavpils HES celtniecību, Rīgas metro būvi, lai nepieļautu, ka Latvijā iepludina jaunu svešautiešu migrācijas vilni. 1987. gadu Latvijā var uzskatīt par lūzuma gadu nacionālajā kustībā pret okupācijas režīmu²⁹⁸.

1988. gada 1. jūnijā notika Radošo savienību plēnums, kur latviešu inteliģence izvirzīja padomju okupācijas varai prasības, kuras faktiski sakrita ar *Helsinki-86* prasībām. Pēc Jāņa Petera scenārija, plēnuma prezidijā bija nosēdināti LPSR un LKP nomenklatūras vadītāji, kuri bija spiesti nesagatavoti TV kameru priekšā paciest intelektuālu pazemojumu, noklausoties, piemēram, kādreizējā nacionālkomunistu līdera Eduarda Berklava atmaskojošo runu par Latvijas okupāciju 1940. gadā un Mavrika Vulfsona norādes par Molotova-Rībentropa pakta slepeno vienošanos. Plēnuma ietekmē 1988. gadā Latvijas bibliotēkās atgriezās aizliegtās grāmatas.

1987. gada rudenī notika kārtējais KKS plēnums, un pirms šī plēnuma komitejas priekšsēdētājs Dainis Goldberģis intervijā laikrakstā „Cīņa“ apgalvo, ka jaunā politiskā domāšana jau paspējusi ienest jaunas vēsmas arī KKS darbā, tāpēc līdzšinējā Kultūras sakaru komitejas vizītkarte kļuvusi vecmodīga. Uzsverot, ka komitejas pastāvēšanas un darbības jēga (tāpat kā līdz šim) būs humāna – ar kultūras sakaru starpniecību tuvināt Latviju ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem²⁹⁹ un ka pārkārtošanās laikā kritika ir labākais palīgs, D. Goldberģis min piemēru: „... mūs sāk kritizēt, sak, arī pie mums ārzemēs ir rakstnieki, gleznotāji, pianisti, diriģenti, viņiem arī ir ko rādīt un stāstīt tautai Latvijā. Jāatzīst, ka mēs šo kritiku uzņēmām diezgan augstprātīgi, viņu radīto kultūras vērtību mērojām ar to pašu olekti, ko lietojam pie mums, un izdarījām Zālamana spriedumu: „Tur nav vajadzīgā līmeņa. (..) Pamazām viņi sāk pārvarēt savu mazvērtības kompleksu un

298 *Latvija likteņa gaitās 1918-1991*. Pārskats, kā dzīve ritēja Latvijā kopš neatkarības pasludināšanas 1918.gadā līdz šodienai. [autoru kolektīvs]. Rīga: Preses Nams, 2006.

299 Ar jaunu vērienu un domāšanu. Ar KKS priekšsēdētāju D.Golberģi sarunājas „Cīņas“ ārzemju informācijas nodaļas vadītājs Edvīns Berķis. *Cīņa*, 1987, 23. okt., 4.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

mēs – savu augstprātību³⁰⁰.” Kā ironizē Dr. Ulafs Jāņsons, „Goldberģis aicināja savus darbiniekus elastīgi pārkārtoties, neiztēlojot lojālos patriotus tūlīt par padomju varas apoloģētiem, bet, pacietīgi strādājot, panākt, lai ārzemju latvieši saprastu, ka pastāvošo iekārtu Latvijā nespēj uzveikt ne Helsinku’86 grupa, ne arī spekulācijas ap 14. jūniju, 23. augustu vai 18. novembri³⁰¹. Savukārt 1988. gadā *Literatūrā un Mākslā* Ilgonis Bērsons mudinājis izbeigt feļetonisko emigrantu kritizēšanu, mēģinot saskatīt, ka latvieši ārzemēs atstājuši kultūras vērtības.

1988. gada oktobrī tika dibināta Latvijas Tautas fronte (turpmāk – LTF), tā savu darbību uzsāka laikā, kad strauji pieauga tautas pašapziņa. Šis process ieguva latviešu tautas „trešās atmodas“ apzīmējumu. LTF avīze *Atmoda* drīz kļuva par vispopulārāko preses izdevumu Latvijā. 1988. gada 15. decembrī Kinonama zālē Rīgā sanāca KKS 4. konference, un par konferences ievadījumu *Dzimtenes Balsī* teikts, ka jaunatnes koris „Sindi puķu dārzs“, konferences dalībniekiem svinīgi kājās stāvot, dziedāja „Dievs, svētī Latviju!“. Konference nolēma Latvijas Komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs saukt par „Tēvzemi“, „tādējādi aptverot visus, kuriem Latvija paaudžu paaudzēs bijusi un ir mājas“³⁰². Šī pārbūve nav sevišķi oriģināla, jo lietuvieši jau agrāk bija pasteigušies savu KKS pārdēvēt par „Tēvišķe“. „Tēvzemes“ prezidijā ievēlēti – M. Čaklais, D. Goldberģis, Nellija Janaus, A. Klotiņš, Dž. Skulme, J. Stradiņš u.c.

Savā ziņojumā Dainis Goldberģis paškritiski atzinis, ka ilgus gadus Latvijā ārzemju latviešus ignorējuši kā latviešu tautai piederīgus, atsevišķu cilvēku grēku dēļ saukājuši gandrīz viņus visus kā kopīgu masu par fašistiem, nacistiem, reakcionāriem un klaidoņiem. Visi izlikušies nezinām, ka pie trimdas latviešiem attīstās latviska kultūra, kuras labākā daļa ir pieņemama tautai Latvijā. Un tikai pavisam nesen kultūras vērtību apmaiņai pavērts arī otrs virziens – no svešatnes uz Latviju. Nobeigumā D. Goldberģis apliecina: „Šodien mums ir pilnīgi skaidrs, ka sadarbība ar ārzemju latviešiem veidojama uz pilnīgas līdztiesības pamatiem vispārcilvēcisko principu augsnē³⁰³.” Lai arī D. Goldberģa paustās idejas ir pielāgotas vispārējai tautas noskaņai, tomēr jūtams, ka gadu gaitā izkoptās frāzes un kultūras sakaru stereotipi saglabājušies iepriekšējie.

300 Ar jaunu vērienu un domāšanu. Ar D.Golberģi sarunājas E.Berķis. *Cīņa*, 1987, 23. okt.

301 Jāņsons U. Kultkomam jauna izkārtne. *Brīvība*, Nr. 1, 1989, 2.lpp.

302 Goldberģis D. Par līdztiesību un atsaucību labos darbos. *Dzimtenes Balss*, Nr. 51, 1988, 4.lpp.

303 Turpat, 5.lpp.

Šajā Latvijas Kultūras sakaru komitejas 4. konferencē tiek atzīts, ka strauji paplašinās kontakti pa nozarēm: rakstnieki ar rakstniekiem, kinoļaudis ar saviem domubiedriem, tāpat arī zinātnieki, ārsti un skolotāji meklē kontaktus. Kultūras sakari jau paspējuši tā sazaroties pa dažādām Latvijas organizācijām, radošajām savienībām un iestādēm, ka savstarpēji sāk traucēt cits citam. Literātu sekcijas sanāksmē par to runājis arī Māris Čaklais. Kopīgā doma nobriedusi tāda, ka ir jāizveido koordinējošs centrs, kur būtu iegūstama informācija par visu, ko iecerējušas tuvākā vai tālākā nākotnē ārējo kultūras sakaru jomā mūsu radošās savienības, organizācijas, iestādes³⁰⁴.

Nožēla un labas gribas apliecinājumi nāk arī no trimdas puses. 1988. gadā laikrakstā *Laiks* Ilgvars Spilners raksta, ka līdz šim trimdas organizācijas Latvijā par izciliem latviešiem ir atzinušas tikai tos, kas iet nacionālo mocekļu ceļu, bet ne tos, kas okupācijas apstākļos mēģina darīt ikdienas latvieša darbu, lai tautas gars un kultūra dzīvotu. Secinot, ka pieeja jautājumiem par Latviju bijusi aizspriedumaina un dogmatiska, jo trimdinieki lielākoties neievēroja, ka tauta Latvijā balsoja par rakstniekiem un dzejniekiem, stāvot rindās pie grāmatu veikaliem un izķerot viņu jaunās publikācijas stundu laikā, I. Spilners ar prieku atzīst: „Paldies Dievam, ar laiku šeit, trimdā, sabiedrisko namu un dievnamu durvis atveras arī mūsu labākajiem cilvēkiem no Latvijas, jo – vai drīkst tikai aizlūgt par tautu okupētajā dzimtenē, bet, kad tauta pie durvīm, tad tās turēt aizslēgtas³⁰⁵.”

Jānis Peters savā runā LKP CK plēnumā 1989. gada 5. janvārī uzsver: „...sarunās ar cilvēkiem Rietumos galvenais vadmotīvs ir – nepazudiniet perestroiku, esiet droši, bet uzmanīgi! Pazudinot perestroiku, jūs izdarīsiet daudz ļauna ne tikai sev, bet visai pasaulei. Perestroikas bojāeja var nopietni apdraudēt cilvēci. (..) Savu sadarbību piesola latviešu izcelsmes biznesmeņi ASV, Kanādā, Lielbritānijā, VFR, Skandināvijā. Vai mēs esam gatavi sadarboties, vai mēs esam gatavi atzīt, ka latviešu emigrantu vai trimdinieku pozīcija ir mainījusies tieši proporcionāli atdzimšanas procesiem Latvijā? Un tikai stagnatie spēki abās pusēs joprojām baidās zaudēt tradicionālo ienaidnieka tēlu, kurš, visu zemju konservatoriem savienojoties, viņiem nodrošina maizi un darbu³⁰⁶.”

304 Goldberģis D. Par līdztiesību un atsaucību labos darbos. *Dzimtenes Balss*, Nr. 51, 1988, 5.lpp.

305 Spilners I. Ceļā no ideoloģiskas stājas uz praktisku nacionālu darbu. *Laiks*, 1988, 28. dec.

306 Peters J. Iesim droši, bet uzmanīgi! *Literatūra un Māksla*, 1989, 7. janv., 2.lpp.

Tieši tajā pašā dienā, kad publicēta J. Petera runa, 1989. gada 7. janvārī Anšlavs Eglītis vīlies raksta Valentīnam Pelēcim, ka „no mīļās dzimtenes nekādas labās ziņas vis nenāk. Krievus stūķējot iekšā tieši pastiprināti. Brīvo runāšanu Peters sauc par politisku kosmētiku un trimdiniekus par „kraļiem“. Pats grib stingri turēties pie Maskavas un saviem amatiem un veikalu apmeklēšanas kartēm – kādas tagad izdala labākiem cilvēkiem, jo bodes esot tukšākas nekā jelkad. Totiesu viņš stingri pieprasa, lai trimdas kraļi ziedo dzimtenei. Pirmo devu, kas domāta trūcīgiem bērniem, gan esot paņēmuši krievi, lai nodotu tur „kur vajag“³⁰⁷.

1989. gada noskaņojumu Latvijā precīzi raksturojis Dr. Ulafs Jāņsons: „Pašlaik modē ārzemju latvieši“³⁰⁸. To apliecina gan J.Petera jau iepriekšpieminētā runa LKP CK plēnumā, tāpat bijušais diplomāts un KKS priekšsēdis Alberts Liepa kritizējis līdzšinējo pārcensonīgo padomju robežu apsardzību un dokumentu kontroli un sakāpināto aizdomīgumu pret iebraucējiem un izbraucējiem. Vajagot mēģināt labāk iepazīt ārzemju latviešu koptēlu, meklējot atbildi agrāk noklusētiem vai piesardzīgi apietiem jautājumiem³⁰⁹.

1989. gadā Imants Ziedonis ir sarakstījis scenāriju filmai par latviešiem ārzemēs („Es, latvietis“), ko veido Ansis Epnars. Par šo filmu I. Ziedonis paskaidro: „Svešatnes latviešu gaišākie prāti mums ir ļoti vajadzīgi – viņiem ir ne tikai latviskā dzīves ziņa, latviskā darba prasme, inteliģence, bet arī pasaules izglītības potenciāls, pasaules sakarību liela izpratne. Mani interesē tā svešatnes latviešu daļa– ar savu izcilību, ar mūsu nacionālo izcilību, ar to, kā viņi pārstāv mūsu tautu kādā izcilā spējā. Varbūt šī būs pirmā filma, kas slavēs latviešus. Mēs visu laiku nihilistiski un bikli esam attiekušies pret savām vērtībām. Esmu vienmēr pārsteigts, ka latviešiem piedēvē aprobežotu nacionālismu. Manuprāt, latvieši ir izcili internacionāla tauta, tāpēc viņi vienmēr ir mocījušies, cietuši mazspējīgākā vidē, kas līdz internacionālei nav izaugusi. Ja kāds šodien latviešiem pārmet nacionālismu, tad tas ir muļķis vai draņķīgs, bezkaunīgs cilvēks, kas, nezinot kontekstu, atļaujas ņemt šādus vārdus mutē“³¹⁰.

307 Anšl. Eglītis vēstule V.Pelēcim 1989. g. 7. janv.; RTMM inv. nr. 554978.

308 Jāņsons U. Pašlaik modē ārzemju latvieši. *Brīvā Latvija*, 1989, 39. janv., 3.lpp.

309 Liepa A. Svešā zemē, svešu tautu vidū. *Padomju Jaunatne*, 1988, 28. dec., 2.lpp.

310 Visi vienā varavīksnē. G.Zvirbule intervē I.Ziedoni un A.Epneru. *Literatūra un Māksla*, Nr. 1, 1989, 15.lpp.

1989. gada sākumā Imants Ziedonis kā dzejnieks un arī kā Latvijas Kultūras fonda vadītājs kopā ar dēlu Rimantu Ziedoni, dziedātāju solisti Ievu Akurateri un fotogrāfu Gunāru Janaiti pabijis ASV, piedalījies vairākos sarīkojumos³¹¹ deviņās pilsētās (Ņujorka, Bostona, Filadelfija, Čikāga, Kalamazu, Mineapole, Klīvlenda, Sanfrancisko, Losandželosa), kur abi dzejnieki uzstājušies gan ar dzeju, gan stāstot par Kultūras fondu un atbildot uz jautājumiem. Birutas Sūrmanes rakstā par šo sarīkojumu „Lai neviens mūs nesalauž!“ Imants Ziedonis dēvēts par labieti, nelokāmu latvieti, kas „jau vairākus desmitus gadu savu intelekta un talanta sveci dedzina ne tikai no abiem galiem, bet arī no paša vidus, no „dziļām siržu rētiņām“³¹². Imants Ziedonis centies kļiedēt izskanējušo neizpratni, skaidrojot, ka Latvijas Kultūras fonds nekonkurē ar Latvijas Tautas fronti savā starpā un, lai arī LKF tika nodibināts agrāk, tas pilnīgi iekļaujas TF darbībā un mērķos, tās ietvaros darbojoties kultūras jautājumos. Uz jautājumu, ko LKF sagaida no trimdas latviešiem, „Imanta Ziedoņa atbilde ir skarba un lepna – naudu ubagot LKF nav nācis, ar atpirkšanos naudā vien nav līdzēts“³¹³.

Par Atmosdas laikam raksturīgajiem lūgumiem trimdas latviešiem pēc finansiālas palīdzības savu viedokli pauž arī Anšlavs Eglītis: „Vēl atrakstījis kriminālrakstnieks Kolbergs, kas kļuvis par atjaunotās Latviešu Biedrības priekšnieku. Biedrība laikam dabūšot atpakaļ arī savu slaveno Merķeļa ielas namu, kur šobrīd ietaisījies sarkanarmijas virsnieku klubs. Viņš arī cerē uz trimdas ziedotājiem un saka, kurmet no ziedoņiem Ziedoņa fondam un Tautas fronteī jāmaksājot nodevas krieviem, Latbiedrība esot privātiestāde un visa nauda un mantas tikšot pašiem. Viņš visvairāk raizēšoties par jaunatni un vispirms lūdz pēc elektriska vai motorzāģa, ko darbināt jauniešu nometnēs. Kolbergs, pēc romāniem spriežot, ir praktisks cilvēks un viņa mērķi man likās jēdzīgāki nekā Ziedoņa priekšlikums pret mērenu samaksu apkopt trimdas tuvinieku kapu kopiņas un nofotografēt sirdij mīļas dzimtenes vietas, un celt Dņepras augštecē Spīdolai pieminekli par zīmi, ka tur gājis Dzintara ceļš uz Romu³¹⁴.”

311 Sk. atsaukmes rakstos Austriņa M. *Laiks*, Nr. 21, 1988, Dinberga Ilga. Latvijas kultūras atspoguļojums Bostonā. *Laiks*, 1989, 1. febr., 4.lpp.

312 Sūrmane B. Lai neviens mūs nesalauž! *Laiks*, 1989, 15. febr., 4.lpp.

313 Turpat.

314 Anšl. Eglītis vēstulē V.Pelēcim 1989. g. 1. apr.; RTMM inv. nr. 554980.

Par viesošanos ASV Imants Ziedonis sniedzis interviju laikrakstam *Dzimtenes Balss*, tās nosaukums – „Sastikšanās“, kas labi atspoguļo Atmosferas laika centienus tuvināt nošķirtās tautas daļas. I.Ziedoņa pamatsecinājums par sadarbības iespējām ir: „... tāpat kā mēs, izrādās, arī viņi strādā tajos pašos virzienos, jo kultūra jau ir tā pati, cilvēki un vēsturiskie notikumi arī tie paši, var runāt vienīgi par izvērtes principiem“, taču „pagaidām viss notiek stihiski un neorganizēti. Nav sistēmiskuma latviskās kultūras savienošanas nolūkos“³¹⁵.

1989. gada vasarā uz Rietumkrasta XI Dziesmu svētku Rakstnieku cēlienu Kalifornijā pirmo reizi ielūgti viesi no Latvijas – rakstnieki Māra Zālīte, Alberts Bels un Māris Čaklais. Māra Zālīte teikusi uzrunu, kur uzsvērusi domu: „Mums vēl ir jāpārvar attālumi, kas radušies pretēji mūsu gribai, mums vēl jāpārvar neuzticība, kas radusies pretēji mūsu gribai, un brūces, kas mums visiem ir cirstas, vēl jāsadziedē“³¹⁶.” 1989. gada žurnālā *Karogs* publicēts ievērojams skaits trimdas autoru.

Iespējams, ka svarīgākais šī dzelzs priekškara beigu posma notikums ir Vispasaules latviešu rakstnieku kongress **SAGAITA**. Pasaules latviešu rakstnieku tikšanās, kas pirmo reizi notiek Stokholmā 1989. gadā, bet vēl kuplākā skaitā Rīgā 1990. gada 26. un 27. decembrī. Kā neatsverama liecība par šī Latvijā notikušā kongresa gaitu, apspriestajiem jautājumiem, viedokļiem ir Latvijas Rakstnieku savienības sagatavotais krājums, kur atšifrētas Sagaitā teiktās runas, ko magnetofona lentē ierakstīja Latvijas Radio darbinieki³¹⁷. Andris Kolbergs iepriekšējo kongresu, kas risinājies Stokholmā 1989. gadā, salīdzina ar Berlīnes mūra nojaukšanu³¹⁸, savukārt Rīgas kongresa, t.i., Sagaitas pamatmērķis, kā runu krājuma ievadā raksta Imants Auziņš, bijis paātrināt trimdas literatūras bagātības atguvi Latvijā, kā arī palīdzēt tālumā dzīvojošajiem kolēģiem labāk saprast Latvijā tapušo literatūru, tautas šodienas situāciju un vēl kopīgi

315 Sastikšanās. Aivara Bērziņa saruna ar Imantu Ziedoni. *Dzimtenes Balss*, Nr. 9, 7.lpp.

316 Zālīte M. Viena mēle, viena dvēsele, viena zeme mūsu!. Uzruna Rietumkrasta XI Dziesmu svētkos 1989.gada 4.jūlijā Longbīčā, Kalifornijā. *No: Kas ticībā sēts. Runas un raksti Latvijas Atmosferai. 1979.-1997.* Rīga: Karogs, 1997. 164.lpp.

317 *Sagaita*. Pasaules latviešu rakstnieku tikšanās 1990.gada 26. un 27.decembrī. Redaktors Alberts Ločmelis. Rīga: Rakstnieks, 1991. 143.lpp.

318 Turpat, 59.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

veicamo, jo „galu galā runa nav tikai par profesiju un aicinājumu, bet par spēku, bez kura nevienas tautas un valodas dzīvīgums nav iedomājams“³¹⁹.

Šis kongress ir svarīgs saskarsmes punkts ar kopīgas valodas un iespēju meklējumiem, līdz ar to spriegs un dažādiem viedokļiem piepildīts, kaut ne izteikti polemisks. Runātāji – gan Latvijas (Imants Auziņš, Viktors Hausmanis, Ilgonis Bērsons, Māra Zālīte, Amanda Aizpuriete, Jānis Ramba, izdevniecības „Zinātne“ direktors Ivars Riekstiņš, Knuts Skujenieks, Harijs Hiršs, Aleksandrs Pelēcis, Viesturs Vecgrāvis, Janīna Kursīte, Jāzeps Osmanis kā izdevniecības „Sprīdītis“ direktors, Lija Brīdaka, tulkotāja Solveiga Elsberga, izdevniecības „Liesma“ vadītājs Uldis Norietis, Misiņa bibliotēkas pārstāve Anna Šmite, Anna Rancāne, Anda Līce, Reinis Ādmīdiņš, Leons Briedis, Jānis Mauliņš u.c.), gan trimdas rakstnieki un grāmatizdevēji (Veronika Strēlerte, Andrejs Irbe, Olafs Stumbrs, Aina Kraujiete, Sarma Muižniece, Aivars Ruņģis, Irēne Avena, Kārlis Zvejnieks). Runu tematika ir daudzveidīga, brīžam pārāk saraibināta un specifiska, jo kāds runātājs centies aptvert šīs Sagaitas emocionālo, cits racionālo jēgu, ir filoloģiskas konkrētu tekstu analīzes (piemēram, Irēne Avena analizē I. Šķipsnas „Aiz septītā tilta“), tiek runāts par katras atsevišķās literatūras īpatnībām, ieskicēta latgaliešu literatūras nozīmība. Taču galvenā ievirze - risināt grāmatzidošanas problēmas, panākt intensīvāku trimdas grāmatu un periodikas ieplūšanu Latvijas bibliotēkās (piemēram, Nacionālā bibliotēka ir uzrakstījuši aicinājumu LaRAs biedriem un citiem trimdas latviešiem dāvināt savas grāmatas Nacionālajai bibliotēkai}, apzināta nepieciešamība rakstīt jaunu literatūras vēsturi (Valters Nollendorfs, Viktors Hausmanis), savukārt Harijs Hiršs rosina uzrakstīt divus pētījumus – vienu par Latvijas, otru par trimdas literatūru, kur kāds Latvijas literatūrzinātnieks izvērtētu trimdā 45 gados radīto, bet trimdas zinātnieks – Latvijas literāros procesus padomju gados.

Latvijas literatūrzinātnieku izjūtas šajā jaunajā situācijā Viesturs Vecgrāvis skarbi raksturo kā „atrašanos diezgan idiotiskā stāvoklī“: „Jo ko gan dod divarpus gadi, kopš mēs esam ieguvuši atļauju sākt, es uzsveru, atļauju sākt lasīt trimdas literatūru, ja mēs esam šo literatūru tik tā aptaustījuši. Es pats lasu gan lekcijas universitātē, gan arī cenšos periodikā publicēt trimdas autoru darbus. Taču mums visiem ir gaužām fragmentārs

319 *Sagaita*. Pasaules latviešu rakstnieku tikšanās 1990.gada 26. un 27.decembrī. Redaktors Alberts Ločmelis. Rīga: Rakstnieks, 1991. 4.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

ieskats trimdas literatūrā kopumā. Un es nevaru pašpārliecināti paziņot, ka mēs šeit gan Zinātņu akadēmijā, gan Rakstnieku savienībā, gan izdevniecībā redzētu tā frontāli to visu, kas ir 45 gados radīts³²⁰.” Šī apjaušana „dzelzs priekškara norieta periodā spilgti raksturo atšķirīgās politiskās telpas: trimdas literatūrzinātnieki visus šos gadus bija sekojuši literatūras procesiem Latvijā, tos apcerējuši, savukārt jaunākā literatūrzinātnieku paaudze Latvijā atklāj sev jaunu latviešu literatūras daļu, ar kuru iepriekšējos gados nācies sastapties minimāli un fragmentāri, bet kas sevī ietver kvantitatīvi un kvalitatīvi bagātu informāciju un vēstījumu par laikmetu.

Atsauksmes par kongresu lasāmas arī vēstulēs, piemēram, Anšlavs Eglītis apsauca V. Pelēci: „Vai Tu negavilē mūsu dūžiem L. [Latvijā – E.E.K.] balsis par strauju? Viņi ir lieli līkmuguras. Rakstnieku kongresā bēga no trimdiniekiem kā spitālīgiem. Ka tikai ko nepiesien, ka nepazaudē dāčas un valsts algas. Cik nesen Ziedonis vēl dziedāja, ka Ļeņins ir pasaules sirds? Un dziedās atkal, ja vajadzēs. Peterim ir kantoris Maskavā un laba alga – tas tikai brīdina: „Atšķirties no Krievijas būtu drausmīga kļūda.“ Cik vēl nesen Čaklā lit.avīze rakstīja, ka pie Brīvības pieminekļa pulcējušies huligāni? Nav jau viegli dzīvot despotijā. Kādu laiku visi rādījuši drusku dūšu, bet – ko gavilēt arī tur nav³²¹.”

1990. gada janvārī *Dzimtenes Balss* pārtapa par *Tēvzemes Avīzi*, kuras pēdējais numurs iznāca 1992. gada 23. oktobrī ar prezidenta Jāņa Čakstes attēlu uz pirmā vāka un līdzstrādnieka Valda Krāslavieša dzejoli „Tavs prāts lai notiek!“. Avīzes redaktors Voldemārs Hermanis savā uzrunā teicis: „Tēvzemes Avīzes“ 1. numurs iznāca 1990. gada janvārī. Līdz tam bija „Dzimtenes Balss“. Bija tendencioza pieeja visām norisēm Latvijā un tās slejās „bezsaules norieta“ sludināšanai trimdai, bija latviešu tautas skaldīšanas negods. Bet, atmodas laikiem sākoties, šī pati „Tēvzemes Avīzes“ priekšgājēja vēl pirms „Atmodas“ iznākšanas atklāti vēstīja par dziļajām pārmaiņām ceļā uz nacionālo atdzimšanu.³²² Kā raksta Uldis Ģērmanis rakstā „Atvadu vārdi kādai nelietībai“, „mūsu preses vēsturē nekad nav bijis tik neķītra, nodevīga un latviešu tautas eksistencei kaitnieciska izdevuma kā šis okupantu rupors“³²³.

320 *Sagaīta*. Pasaules latviešu rakstnieku tikšanās 1990.gada 26. un 27.decembrī. Redaktors A. Ločmelis. Rīga: Rakstnieks, 1991. 84.lpp.

321 Anšl. Eglītis vēstulē V.Pelēcim 1990, 10. febr.; RTMM inv. nr. 554988.

322 Hermanis V. *Tēvzemes Avīze* 1990. Nr.1

323 Jāņsons U. Atvadu vārdi kādai nelietībai. *Latvija Amerikā*, 1993, 16. janv., 6.lpp.

Lai veicinātu izpratni par trimdas literatūras attīstību, šodienīgumu, tiek pārpublicēti raksti, piemēram, žurnālā *Avots*³²⁴ Valijas Ruņģes „Literatūra trimdā, modernās trimdas literatūras: definīcijas, piemēri, analīze“ (no JG 1988, Nr.2), *Literatūra un Mākslā* – V. Ruņģes apcere „Uz tilta, ceļā vai stacijā: trimdas piedzīvojuma atspoguļojums 20.gadsimta literatūrā“³²⁵, arī Ilgvara Spilnera pētījums „Latviešu trimdas preses pārskats“.

80. gadu nogalē sākas strauja pirmās brīvvalsts laika un trimdas literatūras pārpublicēšana. Piemēram, apgāds „Artava“ par vienu no saviem mēķiem bija izvirzījis trimdas literatūras izdošanu – ne antoloģiju un izlašu veidā, bet gan kā atsevišķas grāmatas. Trimdas literatūras sēriju aizsāka Andreja Eglīša dzeju krājums „Svešais cirvis cērt un cērt“ (1990), seko Eduarda Freimaņa īsromāns „Dieva joks“ (1990), Anšlava Eglīša novele „Ģīmetne“ (1991), Andreja Gunāra Irbes dzeja „ – tad kādu patiesību?“ (1991), Veltas Sniķeres dzejas izlase „Lietu mutēs“ (1991), Valdas Dreimanes dzejoļu krājums „Tam neaizsargātam namam, kas sirds“ (1993) u.c. Kā pamatīgāks ieskats atsevišķā žanrā (jau kopš 80. gadu vidus kārtota) 1990. gadā iznāk 2 sējumu trimdas prozas antoloģija „Pasaules spogulī“³²⁶, ko sastādījis, komentējis un bibliogrāfiskās ziņas apkopojis Jānis Anerauds. Šajā laika posmā Latvijas teātri ar panākumiem uzved trimdas autoru lugas. Piemēram, Dailes teātris - M.Zīverta lugas „Kāds, kura nav“ (1988) un „Čūska“ (1989), Anšl.Eglīša komēdiju „Kazanovas mētelis“ (1989). Īpaša teātra veiksmē un notikums visas sabiedrības dzīvē bija trimdas dramaturga Raimonda Staprāna lugas „Četras dienas jūnijā“ pirmizrāde 1989.gada 14.jūnijā – tieši 49 gadus pēc lugā aprakstītajām Latvijas Republikas pēdējām četrām dienām. Uzvedumu spēlēja Rīgas pilī, bijušajā Valsts prezidenta kabinetā³²⁷.

Šajā laikposmā braucieni uz ārzemēm pie trimdas latviešiem vairs neizraisa tādu ažiotažu kā pirms 10 gadiem, jo aizbraukt ir arvien vienkāršāk, jau vairākus gadus

324 Ruņģe V. Literatūra trimdā, modernās trimdas literatūras: definīcijas, piemēri, analīze. *Avots*, 1989, Nr. 7, 22.-27.lpp.

325 *Literatūra un Māksla*, 1991, 26. jūl., 8.-9.lpp. (tas pats arī *Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1992, Nr.1, 11.-18.lpp.)

326 *Pasaules spogulī* [ārzemju latviešu rakstnieku īsās] prozas antoloģija 2 sējumi. Sast., koment. un bibliogr. sarakst. J.Anerauds. Rīga: Liesma, 1990.

327 Tišheizere E. Dailes teātris. *No: Latvijas teātris 80.gadi.* (aut.: S.Radzobe, E.Tišheizere, S.Radzobe). Rīga: Preses nams, 1995. 242.lpp.

braucieni ir nevis kādas PSRS tūristu grupas ietvaros, bet gan uz personīgu izsaukumu pamata. KKS loma mazinās. Daudzi rakstnieki aktīvi iesaistās sabiedriskajos un politiskajos procesos, tos virzot, kopumā ļoti politizēts laiks, vēstulēs un publikācijās presē literatūras vietā tiek apspriesta Latvijas rakstnieku iesaistīšanās Tautas frontē, Latvijas Kultūras fonda darbībā. Galvenā tendence KKS darbībā ir iztēlot, ka noticis nelāgs pārpratums, kura dēļ trimdas literatūra tik maz ienākusi Latvijā kopš 2.Pasaules kara beigām, tiek uzsvērts, ka tieši šajā pārbūves un Atmodas laikā ir īstais brīdis strauji iepazīstināt ar labāko, kas radies šajos gados ārpus Latvijas.

Literatūras recepcija trimdā un Latvijā

Vēsturiskā un sociālā perspektīva ļauj paraudzīties uz „kultūras sakariem“ izvērtējošāk, pilnīgāk un analītiskāk, ja tiek ņemts vērā politiskais un sociālais konteksts. Šis konteksts svarīgs, arī ieskicējot tendences, spilgtākos paraugus abu pušu literatūru recepcijā, t.i., padomju Latvijas literatūras recepcijā trimdā un trimdas literatūras recepcijas nosacītībā Latvijā. Tā kā šajā nodaļā ir aplūkotas spilgtākās un zīmīgākās tendences abu pušu literatūru recepcijā, tad nodaļai ir apkopojošs raksturs, analizēti vien atsevišķi raksti un apceres.

Latviešu padomju literatūras recepcija trimdā

Par rakstniecību Latvijā viedokli izteikuši daudzi trimdas literatūras un kultūras pārstāvji (būtiskas atziņas rakstos pauž Jānis Rudzītis, Valters Nollendorfs, Rolfs Ekmanis, Gunars Andrejs Irbe, Valda Dreimane, Astrīde Ivaska, Gunars Saliņš u.c.). Līdzās publiskajai tribīnei, par ko uzlūkojami žurnāli *Jaunā Gaita*, *Tilts*, laikraksti *LaRAs Lapa*, *Latvija* u.c., nozīmīgas atziņas lasāmas arī trimdas literātu sarakstē (Velta Toma, Valentīns Pelēcis, Guntis Zariņš, Ervīns Grīns u.c.)

Savās apcerēs, kritikās un vēstulēs, aplūkojot literatūru Latvijā, trimdas vērtētāji izvirza vairākas tēzes. Piemēram: rakstnieka darbs Latvijā nav vērtējams atrauti no politiskās situācijas. Tā viens no kompetentākajiem padomju Latvijas literatūras situācijas pārzinātājiem, literatūrzinātnieks Rolfs Ekmanis savā apcerē „Tas 1970. gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē”³²⁸ secina, ka „ņemot vērā apstākļus, kādos norisinās mākslas procesi Padomju Savienībā, būtu gluži aplami apcerēt dzeju kā neatkarīgu aistētisku kategoriju, neņemot vērā aktuālos dzīves jautājumus, sociālās problēmas un kompartijas politiku. Būtu gaužām vienpusīgi pievērsties tikai tam, kā”, atstājot novārtā „ko” un „par ko”. Protams, tikpat kļūdaini būtu visu dzejisko darbību pāradresēt, tā sakot, politiskā plāksnē”³²⁹.

328 Ekmanis R. Tas 1970.gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē. *Jaunā Gaita*, Nr. 85, 1971, 7.lpp.

329 Ekmanis R. Tas 1970.gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē. *Jaunā Gaita*, Nr. 85, 1971, 7.lpp.

Literatūras specifika pieļauj šādu atšķirīgu uztveri atkarībā no lasītāju, arī literatūras kritiķu subjektīvās attieksmes, kas savukārt cieši saistīta ar dzīves pieredzi, zināšanām, interesēm un mērķiem. Svarīgākais iemesls šai daudzveidībai ir receptīvais uzstādījums, tā ir jau iepriekšēja noskaņošanās uz uztveri, kas darbojas visa mākslinieciskā procesa gaitā. Piemēram, savu receptīvo uzstādījumu Anšlavs Eglītis raksturo šādi: „Es jau sen nevērtēju dzeju no augstiem kritērijiem, bet tikai no personīgas ietekmes – vai tā saista interesi, vai ne. Daudzu cildinātu un formāli izvirtuožu autoru grāmatas man nereti aiz garlaika šļūk iz rokām³³⁰.” Literatūras kritiķis Mārtiņš Lasmanis par O. Vācieša dzeju izteicis domu, kas pilnībā attiecināma uz padomju Latvijas literatūras vērtēšanu kopumā: „Noderīgu citātu meklētājiem vienā un otrā pusē Vācieša darbos viegli atrast piemērus kā brīvdomībai, tā partejiskai un principiālai nostājai³³¹.” Savukārt Valentīns Pelēcis ir gandrīz vienīgais, kas sarakstē ar Ojāru Vācieti regulāri analizē O. Vācieša dzeju, lielākoties gan tikai dzejas ideoloģisko satvaru. V. Pelēcis pat centies definēt savu kā kritiķa metodiku: „Tavas dzejas lasot, cenšos vienmēr „iedzimt“ Tavā laikmetā, pārliecībā un izcelsmes kategoriskajos apstākļos. Tā Tu man tieci tuvāks, saprotams, izjūtams. Varbūt nav pārāk aplam, ja arī attiecībā uz manu pasauli, (cik greiza tā arī nebūtu) Tu mēģinātu līdzīgu pieeju³³².”

Lai arī paši trimdas literāti un literatūras kritiķi apzinājās: ”Šeit Rietumos mēs pārāk bieži pūlamies saskatīt jaunas brīvības izpausmi mūsu turienes dzejnieku izpausmē vai domā³³³, viņu recenziju pamatā ir jautājums, kāda daļa autora darbā ir mesli padomju diktatūrai, kāda – latviskās identitātes un pat brīvības idejas paušana ar vairāk vai mazāk izzīmētu zemtekstu palīdzību. Tas varēja rezultēties arī pārspīlētos spriedumos, tendenciozos secinājumos, konteksta ignorēšanā un pārāk optimistiskā vai pesimistiskā skatījumā uz literatūru Latvijā. Anšlavs Eglītis 60. gadu beigās pamatoti norāda, ka „pēc trimdas žurnālos pārspiestajām izlasēm var rasties iespaids, ka dzimtenē dzeja jau pilnīgi atbrīvojusies. Tik skaisti laiki vēl nav pienākuši³³⁴. Galvenie padomju Latvijas dzejas pārpublicētāji bija žurnāli *Jaunā Gaita*, *Tilts*, *Treji Vārti*, *Ceļa Zīmes*, kuru izvēlētie teksti

330 Anš. Eglītis vēstulē V.Pelēcim 1976. g. 24. aug.; RTMM 554898.

331 Lasmanis M. Tumšais minors un ķeizarkronis. *Jaunā Gaita*, Nr.150, 21.lpp.

332 V.Pelēcis vēstulē O.Vācietim 1966. g. 28. martā; Ojāra Vācieša Memoriālais muzejs inv.nr. K:130.

333 Melngaile V. V.Belševicas un I.Ziedoņa dzeja: ceļi uz patiesību. *Jaunā Gaita*, Nr. 84., 4.lpp.

334 Anšlavs Eglītis runā. *Tilts*, Nr. 94/95, 1968, 11.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

lielākoties centās atspoguļot brīvākās, modernākās izpausmes Latvijas dzejā vai prozā, retāk ilustrējot literatūras kanonizāciju.

Padomju Latvijas literatūras vērtētāji iedalāmi vairākās grupās: a) tie, kas savas apceres rakstīja, ievērojot politisko realitāti, b) tie, kas literatūru vienādoja ar ideoloģiju, nemēģinot skatīt mākslinieciskās kvalitātes, c) tie, kas pat šķietami politizētajā spēja saskatīt būtisko, patiešām iekonturējot Latvijas dzejniekus reālajā laikā un dažkārt pat saistot ar rietumu dzejas pieredzi. Kā skaidrojis J. Andrups, viena no tendencēm bija dzeju iedalīt darbos, kas ir komunistiski, bet kam nav dzejas vērtību, un darbos, kam ir dzejas vērtība, kur nav nekā komunistiska³³⁵. Retāk tiek atzīts, ka var būt izcila arī ar patiesām jūtām rakstīta komunistiskā dzeja.

Latvijas 50., 60. gadu nozīmīgākie dzejnieki trimdas periodikā ienāk līdz ar Ojāra Vācieša dzejas publikāciju *Jaunajā Gaitā* 1957. gadā. Gunāra Gravas komentārā pie šīs publikācijas O. Vācietis pieteikts kā jaunais Latvijas dzejnieks, par kura politisko pārliecību pagaidām vēl nekas nav zināms, bet kura dzejolī ir uzburta aina, kas trimdiniekiem jau piemirsusies – Rīga, lielpilsēta, bulvāru ugunis. „Mēs, protams, pasakām, ka komunistisko diktatūru neatzīstam un neatzīsim nevienā no tās dažādiem izpausmes veidiem. Bet individuā, cilvēkā mēs meklējam viņa cilvēcīgo es, kas ir un stāv pāri kolektīvam un ar to saistītām dogmām. Un mēs priecājamies, ja kaut kur šo „es“ esam ieraudzījuši“³³⁶. Kaut arī publicētais dzejolis ir pilnībā neitrāls, Latvijas dzejnieka publicēšanai meklēts jaungaitnieku manifesti par dzejas un cilvēcības pārkumu par komunistisko diktātu.

Līdzīgi ASV mītošais dzejnieks, „ellesķēķinieks” G. Saliņš, kurš savos vērtējumos pieder pie trešā tipa kritiķiem, 1959. gadā prognozē: „Padomju lolotajam un talantīgajam Ojaram Vācietim ir izredzes attīstīties par spēcīgu sarkano dzejnieku. Apstākļiem grozoties, var iznākt vai nu tikai boļševiks, vai arī dzejnieks ar Pasternaka likteni”³³⁷. 1958. gadā Rīgā tiek izdots O. Vācieša dzejoļu krājums „Ugunīs”. Dzejnieka G. Saliņa recenzija par šo O. Vācieša otro dzejoļu krājumu, kas publicēta žurnālā *Tilts* ar virsrakstu „Padomju lolots Rīgas dzejnieks”, izceļas ar distancētu skatījumu un vieglumu,

335 Andrups J. Viena latviešu kultūra. *Ceļa Zīmes*, Nr. 44, 1970, 52.lpp.

336 Grava G. Komentārs pie O. Vācieša dzejoļa. *Jaunā Gaita*, Nr. 9, 1957, 89.lpp.

337 Saliņš G. Padomju lolots Rīgas dzejnieks. *Tilts*, Nr. 31, 1959, 39.lpp.

kāds iespējams brīvā sabiedrībā. G. Saliņš, arī no šodienas redzespunkta raugoties, trāpīgi uzzīmē „atkušņa” laika O. Vācieša sociālo un radošo portretu. No G. Saliņa raksta trimdas lasītājs uzzina, ka „Ojārs jau pamatskolā bijis komjaunatnes pirmorganizācijas sekretārs, vēlāk – studiju gados – kā jaunākais Latvijas delegāts vadāts pa Maskavas dekādēm (dekādes albuma uzņēmumos smaidīgs daļa autogrāfus)”. To Gunars Saliņš izlasījis par Vācieti „Latviešu dzejas antoloģijā”(R., 1954). Tāds ir O. Vācieša publiskais tēls 50. gados un 60. gadu sākumā. Iezīmējis valdošajai iekārtai lojālas nostājas iemeslus O. Vācieša biogrāfijā, G. Saliņš redzīgi novērtē, ka ”ar sociālpolītisku iejau krājumā izrūgušas ļoti personīgas rindas”. Viņš norāda uz Ungārijas revolūcijai veltītajā ciklā „Grūtā stunda” definēto jaunā padomju dzejnieka ilūziju, ka uzticamam partijas cīnītājam ir brīvi runāt par visu ko, un paredz, ka „kamēr Chruščovs pratīs šo ilūziju uzturēt”³³⁸, O. Vācieša talants godīgi kalpos komunistu varai. G.Saliņš arī pievērš uzmanību tam, ka „atkušņa” laikmetā laba dzejošana tiek veicināta, atļaujot dzejniekiem tādas romantiskas „pastaigas brīvsolī”, kādas nebija atļautas Ždanova kultūrpolitikas laikā. Kā piemēru tam G. Saliņš citē O. Vācieti (“Pēc ilgas šķiršanās”):

*“...Lapa pēc lapas no koka šķetinās,
Un man noskūpstīt gribas ļoti
Pirmo meiteni, kura pretī nāks,
Un pēc tam - vienalga, kas notiks.”*

Žurnāla *Tilts* 1959. gada 32/33. numurā ievietota Knuta Lesiņa apcere „Kāda dzejnieka riets” par Jāņa Sudrabkalna 1958. gadā Latvijas Valsts izdevniecībā iznākušo *Kopoto Rakstu* 1. sējumu. Arī K. Lesiņa izteiksme ir līdzīga G. Saliņam – saredzot padomju Latvijā mītošā dzejnieka nodevas režīmam, uzsvars tiek likts uz mākslinieciski augstvērtīgo. K. Lesiņš J. Sudrabkalnu redz kā upuri, jo „komunisma politika ir saistīt cilvēkus ar viņu kļūdām tā – lai viņiem vairs nebūtu citas izejas, saistot cilvēka dzīvību kā „lielāko kļūdu”. Ja lepojames, ka pazīstam šo iekārtu, nevajadzētu mētāties vieglprātīgi ar „nodevēju” saukļiem. Cilvēki ir spiesti rēķināties ar to vidi, kurā viņiem ir „iespējams dzīvot” un jādzīvo”³³⁹. Vērā tiek ņemts arī cilvēciskais faktors, tāpēc tik lojāli

338 Saliņš G. Padomju lolots Rīgas dzejnieks. *Tilts*, Nr. 31, 1959, 39.lpp.

339 Lesiņš K. Kāda dzejnieka riets. *Tilts*, Nr.32./33., 1959, 98.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

un smalkjūtīgi izskan pēdējais teikums K. Lesiņa apcerējumā: „Sudrabkalns ir bijis ļoti smalks un interesants dzejnieks; kurp viņš iet tagad – nav ne mūsu daļā, ne varēšanā. Katram sava rietēšana³⁴⁰.”

Trīs trimdas literatūrzinātnieki, proti, Jānis Andrupis, Jānis Rudzītis (rakstu sērijā „Literatūra padomju žņaugos”) un Rolfs Ekmanis (apcerē „Tas 1970. gads. utt.”), pauduši viedokli, ka Latvijā sešdesmitajos gados ir izaugusi dzejnieku plejāde, kurus, Ekmaņa vārdiem, „ar pilnām tiesībām var dēvēt par savas tautas nacionāliem dzejniekiem”³⁴¹. Piemēram, Jāni Andrupu 70. gadu otrajā pusē gandarī tas, ka „tiklab trimdā, kā Latvijā vēl arvien dominē pirms 20 gadiem ienākušā paauze. Gunars Saliņš tai ir devis četros vārdos izteiktu programmu: „Mēs nākam atjaunot ticību”, un tā ir bijusi noderīga abām mūsu divās daļās sašķeltās dzejas pusēm. Dzejas pēkšņā atdzimšana dzimtenē pēc 15 tuksnesīga tukšuma pēckaņa gadiem bija viena no priecīgākām šā laika zīmēm, kas lika cerēt, ka ne tikai dzejai, bet arī tautai ir iespēja pārdzīvot, jo dzeja parasti ir tautas iekšējā klimata barometrs. Zināmā mērā tas pats sakāms arī par trimdas dzeju.”³⁴²

1971. gadā JG parādās R. Ekmaņa apcere par 1970. gada literatūras aktualitātēm Latvijā. Iespējams, ka taisnība, ka Māris Čaklais četras reizes atteicies sacerēt pretrastu šim rakstam un tieši tādēļ zaudējis darbu „Liesmas“ redakcijā, lai gan, kā pareizi aizrāda R. Ekmanis, pats Māris Čaklais savā atmiņu grāmatā „Laiks iegravē sejas“ min citus aiziešanas iemeslus. Šo pasūtījuma rakstu galu galā uzrakstījis Ilgonis Bērsons, un ar nosaukumu „Izkropļošanas brīvība“ tas parādījās *Literatūrā un Mākslā* 1972. gadā.³⁴³

Rolfs Ekmanis, kurš ar savu monumentālo pētījumu „Latvian Literature under the Soviets” devis izcilu pienesumu padomju Latvijas literatūras procesa pētniecībā un padarījis to starptautiski pieejamu zinātniskai analīzei, latviešu trimdas periodikā pazīstams ar meistarīgu publicistiku, kuras galvenie plusi ir distancēts, objektīvs, analītisks skatījums un aizraujoša valoda. Pētījums „Tas 1972. gads. Iezīmes Latvijas literārajā dzīvē”³⁴⁴ noder par paraugu akadēmiskai, erudītai pētniecībai un faktoloģiskam

340 Lesiņš K. Kāda dzejnieka riets. *Tilts*, Nr.32./33., 1959, 98.lpp.

341 Ekmanis R. Tas 1970.gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē. *Jaunā Gaita*, Nr.85, 1971, 7.lpp.

342 Andrupis J. Ticības atjaunošana (par G.Saliņa dzejoļu krajumu „Satikšanās”). *Jaunā Gaita*, Nr. 133, 1981.

343 Bērsons I. Izkropļošanas brīvība. *Literatūra un Māksla*, 1972, 23. sept.

344 Ekmanis R. Tas 1972.gads. Iezīmes Latvijas literārajā dzīvē. *Jaunā Gaita*, Nr. 97, 1973.

darbam ar padomju literatūru. Izsekojot norisēm Latvijas literatūrā un literatūrzinātnē, R. Ekmanis dod niansētu apskatu gan par literārajiem procesiem, gan atsevišķiem daiļdarbiem.

Kā uzskata Jānis Andrupis, „sešdesmitajos gados, kaut partijas spaidi pēc īsā atkušņa perioda atkal pieauga, Latvijā iezīmējās jauna stila attīstības līnija, aistētisko vērtību pieaugums un nozīmīgs uzplaukums, jo sevišķi lirikā, kas izskaidrojams ar jaunas paaudzes ienākšanu. Interesanti, ka tai pat laikā jauna autoru paaudze atjauno un iezīmē literatūras uzplaukumu arī trimdā, kas rāda, ka iekšējie literatūras attīstības faktori (paaudžu maiņa, tautas un valodas raksturs) ir dažkārt spēcīgāki par ārējiem apstākļiem”³⁴⁵. J. Andrupis arī saskata, ka jaunā paaudze, kas trimdā un Latvijā 60. gados atjauno lirikas tradīciju, par savu paraugu uzskata A. Čaku. Literatūrzinātnieks Jānis Rudzītis 1964. gadā apgalvo, ka „latviešu padomju literatūrā ir jau virkne vārdā saucamu dumpinieku – Jēzups Laganovskis, Laimonis Purs, Visvaldis Eglons, Harijs Heislers, Ēvalds Vilks, Vizma Belševica, Ojārs Vācietis. Vecumā apmēram starp 30 - 40 gadiem, viņi ir komjaunieši vai komunisti, bet grib būt arī latvieši, atteikties no meliem un izcīnīt neatkarīga mākslinieka tiesības”³⁴⁶. J. Rudzītis spriež, ka minēto „latviešu dumpinieku skati spraukušies cauri dzelzs aizkaram, lai ieraudzītu, kas notiek Rietumu literatūrā un gara dzīvē vispār. (..) Pirms uzrakstījis 260 rindas garu poēmu „Eiņšteiniana”, Ojārs Vācietis esot cita starpā izlasījis kādas 400 lappuses biezu sējumu par Einšteinu. Tāpat jūtams, ka savā formā Vācietis mācījies no Rietumu modernās dzejas – vai nu tieši vai ar dumpīgo krievu starpniecību”³⁴⁷. J. Rudzīša viedoklis trimdas sabiedrībā nebūt nav īpaši populārs, jo reti kurš kritiķis meklē rietumu poētikas atblāzmas padomju dzejā.

Vairāku trimdas literātu un literatūrzinātnieku vērtējumā literatūras kvalitāte dzimtenē pēc kara līdz 60. gadu sākumam, ir kopumā pasliktinājusies, taču tostarp tiek izcelti talantīgi autori. Tā 1964. gadā J. Rudzītis uzsver: „Ja neskaita dažus spilgtus izņēmumus, vispirms jau Ojāru Vācieti, tad sabrukumu piedzīvojusi lirika, tā latviešu literatūras nozare, kas vienmēr bijusi visaugstākajā līmenī”³⁴⁸.” Savukārt Anšlavs Eglītis vēstulē G. Saliņam: „Dzimteņnieki jau ir cerīgi, dumpīgi, latviski (ja arī ne visai

345 Andrupis J. Literatūra Latvijā. *Ceļa Zīmes*, Nr. 58, 1976.

346 Rudzītis J. Literatūra padomju žņaugos. *Latvija*, 1964, 22. febr., 4.lpp.

347 Turpat.

348 Rudzītis J. Literatūra padomju žņaugos. *Latvija*, 1964, 22. febr., 4.lpp.

nacionāli), bet nivelācijas iespaids smagi manāms. Parādīju Aīdai Niedrai „Dzejas dienu”³⁴⁹, un viņa pavisam izsamisa, ka no brīvvalstī attīstītās dzejas kultūras neesot palicis nekas. Proza vēl daudz pelēkāka (daļēji izņemot Belu)³⁵⁰.”

Savukārt tie trimdas literāti, kuri atšķirībā no Anšl. Eglīša un J. Rudzīša savus spriedumus balsta uz personīgāku attieksmi pret Latvijas dzejniekiem, kas veidojusies sarakstes un tiešu kontaktu rezultātā, dažkārt ir neiecietīgāki pret trimdas centieniem un pozitīvāk noskaņoti pret dzimtenes dzeju. Tā vēstulēs I. Ziedonim Irma Grebзде raksta ar neviltotu apbrīnu: “Kā Jūs esat spējuši tur izaugt tik lieli?”³⁵¹, Valentīns Pelēcis ar skeptisku nolemtību: ”Mēs jau te pamazām ar saviem plakātiem un papīra lozungiem izčūkstēsim. Jaunie, no simta viens, varbūt miesīgi un garīgi jutīs, ka ir kāda jēga, kāda reizē skaista un traģiska nepieciešamība būt latvietim, lai mūsu tautiņa nekļūtu par brīvdabas muzeja “relikviju”³⁵².” Anšlavs Eglītis gan ir pārliecināts: „Lai olafisti, grebzdisti, zandbergīsti, tomisti, pelēcisti³⁵³ utt. izstiepjās vai saraujas, latviešu literatūras zaļā galotne pagaidām atrodas trimdā un Rīgā tikai daža pazare³⁵⁴.” Salīdzinādams literatūru trimdā un Latvijā, Anšl. Eglītis Gunaram Saliņam raksta: „Man patīk trimdas modernistu dzeju krājumu nosaukumi: „Melnā saule”, „Daudz laimes un tā tālāk”, „Kā kauli grab” – daudz asprātīgāki nekā padlatviešiem, kurus vajā zināms vientiesīgums, kas īpatnējs visām priekšā teiktās domāšanas sistēmām. Pat Imants Ziedonis, kas gan visādi izlokās ar savām Epifānijām un Perpendikulārajām karotēm, netiek no tā vaļā. Jauki! Garīga primitivizēšanās varbūt izrādīsies par lielāko postu, ko latviešiem nodarījusi krievu okupācija. Literatūrvēsturē un kritikā tā ir totāla, prozā valdoša, arī dzejā nospiedoša, ja neskaita dažu retu uzliesmojumu, varbūt pa pusei neapzinīgu, tik neapzinīgu, ka tas paslīd garām arī cenzoriem”³⁵⁵. Un citā vēstulē: „Sirds sažņaudzas, ka viņiem jāstaigā tādu kā tautas atmodas laiku didaktikas ceļi. Retu reizi, parasti karjeru sākumos, iezibas brīvāks dzejojums, bet ātri vien apslāpējas. Tāpat bija ar Jevtušenko, kas tagad kļuvis par uzticamu „establishmenta” pīlāru. Ziedonis mani gan ne pārāk

349 Ikgadējais izdevums *Dzejas diena* (šajā gadījumā, 1968.gada)

350 Anšl. Eglītis vēstulē G.Saliņam 1969. g. 22. maijā; RTMM inv. nr. 482264 .

351 I.Grebзде vēstulē I.Ziedonim 1971. g. (?) 1. maijā. No: *I.Ziedonis. Raksti*. 3.sēj. 1995., 319.lpp.

352 V. Pelēcis vēstulē I.Ziedonim 1975. g. 4. jūn. No: *I.Ziedonis. Raksti*. 2.sēj. 1995., 445.lpp.

353 Olafs Stumbrs, Irma Grebзде, Laimonis Zandbergs, Velta Toma, Valentīns Pelēcis.

354 Anšl. Eglītis vēstulē G.Saliņam 1969.g. 22. maijā; RTMM inv. nr. 482264.

355 Anšl. Eglītis vēstulē G.Saliņam 1974. g. 5. okt.; RTMM inv. nr. 482273.

iesildīja arī ar pirmo uznācienu. Viņa joņošana ar motociklu pretim tiem „apvāršņiem“ likās brangi vien panaiva, zēniska³⁵⁶.”

Taču, spriežot pēc to trimdas lasītāju intereses, kuri sekoja dzejai dzimtenē, trimdā bija populāri tieši tie paši dzejnieki, kuri bija populāri Latvijā – Vizma Belševica, Imants Ziedonis, Māris Čaklais, Jānis Peters, Māra Zālīte, Ojārs Vācietis. Velta Toma vēstulē ārstam un rakstniekam Jānim Liepiņam tēlaini pauž savu skatījumu uz Latvijas dzejnieku „hierarhiju“: „... ja Karalis Dzejā, tad Ojārs. Ja Zintnieks, Burtnieks, Virsaitis, jā, pat Princis, tad Imants Ziedonis. Reiz man bij saruna ar Imantu par to pašu pirmo vietu, viņš vai Ojārs – man bij sarunā minējuši jaunie. I. Ziedoņa atbilde pacēla manī spriedumu par viņu kā cēlu cilvēku augstu, i šodien viņš man ētiski estētiskā galotne. Ne jau, ka viņš nespētu, lai būtu Karalis, bet viņš spēj, var, prot citādi, tik ļoti savi, tik aizmūžīgi dziļi, tik aiznākotnīgi tālu. Ojārs ir liels šodien un tūlīt, i ikdienišķā lielā lieluma dzirksti šķilt, varēt, spēt – kas par spēku, drosmi, ticību, tiesībām! Abi lieli, abi mīlami un apbrīnojami, katrs citādi, un nav jau nekā skaistāka, kā šī dažādība³⁵⁷.” Imants Ziedonis komentē: „Emigrācija mūs pretstatīja, kaut gan es esmu čekas sarakstos. Pasaules latvieši Ojāru uzskatīja par sarkano. Bet viņš jau nekur nebrouca, nekur negāja. Kaut gan Kultūras sakaru komitejas komisijās vai komitejās viņa vārds formāli figurē. Bet viņš nekur aktīvi negāja un netikās, izņemot ar atsevišķiem zēniem, talantīgiem³⁵⁸.” Kā domā I. Ziedonis, iespējams, ka tieši pārāk „pareizās“ (komunistiskās) biogrāfijas dēļ un darba „Tās dienas acīm“ trimda O. Vācieti īsti nepieņēma, varbūt arī Ungārijas notikumu inspirētais dzejolis par lielo un mazo dzimteni ieguvis nelabvēlīgu interpretāciju. Knuts Skujenieks arī atzīst, ka O. Vācietis nav saprotams trimdas latviešiem, bet I. Ziedonis ir, to skaidrojot: „Ojārs bija hepeningu cilvēks. To var redzēt dzejoļos. Ne jau vienmēr sociālās drosmes paraugi bija labākā literatūra. (..) Ojārs ir visai īpatna poētiskā temperamenta cilvēks. Latviešu dzejā netipisks. Šerpi izsakoties – drīzāk krievisks temperaments. Te ir jautājums par literārajām skolām³⁵⁹.”

Arī par prozu Latvijā sniegti regulāri pārskati trimdas presē, kā arī tā pārspriesta sarakstē. Viens no spilgtākajiem piemēriem ir Anšlava Eglīša komentāri par Zigmunda

356 Eglītis Anšl. vēstulē G.Saliņam 1969.g. 29. jūn.; RTMM inv. nr. 482261.

357 Toma V. vēstulē J.Liepiņam 1976. g. 31. maijā Toronto; RTMM inv. nr. 513308.

358 Ziedonis I. par O.Vācieti. *No: Repše G. Brālis. Ojārs Vācietis*. Rīga: Pētergailis, 2005, 118.lpp.

359 Skujenieks K. par O.Vācieti. *No: Repše G. Brālis. Ojārs Vācietis*. Rīga: Pētergailis, 2005, 151.lpp.

Skujiņa rakstniecību: „Stumbru Olups stāsta, ka drošākais veids kā nokaitināt Zigmundu Skujiņu esot, pārņemt aizguvumus no manis. Saprotams, tikai privātās sarunās, jo oficiāli tāda lieta, ka padrakstnieks ko aizgūtu no buržuja ir vispār neiedomājama un neiespējama. Es uz šo lietu skatījos diezgan skeptiski, kamēr man neparādīja viņa stāstu „Čingischana zirgs“, kas nu gan ir pilnīgs „spoguļa attēls“ no „Čingischana gala“. Taču kā stāsts man tas gluži labi patika. Viņš bija ārkārtīgi pameklējies pa mongoļu vēsturi pēc saistīgām detaļām. Bet viņam ir arī citi vēsturiski stāsti, viens par grieķiem antīkajā Tesālījā, kas savukārt dikti atsita Miku Valtari. Arī labi stāsti iz mīļās dzimtenes pagājības, piem., kā Neikenu piemeklē trieka, karstā laikā ejot uz Lēdurgas baznīcu u.c. Kolumba mantiniekos un Fornarīnā ir dažs labs teicams tēlojums, bet pārliecīgā pakļaušanās partijas priekšrakstiem atstāj smagi nospiedošu iespaidu. „Sudrabetos mākoņos“ 1967. gadā viņš notēlo Zviedrijas letiņus kā posta un izmisuma pārņemtus, pavisam partijas pretvanagu brošūru garā. Manuprāt, viņa labākais romāns ir „Kailums“ par meiteņu sadzīvi Valmieras rūpnīcu kopmītnēs, strādnieču barakās un taml., darbojas diezgan interesanti filozofējoši tipi u.c. Oficiāli tiek gaužām cildināts viņa VEFA romāns „Vīrietis labākajos gados“, kurā viņš demonstrē „elegantu“ tehniku apmēram kā Normans Mailers, kad rakstīja „lielo amerikāņu romānu“ (American Dream), bet iestieg ērnotā, galīgi sīkpilsoniskā moralizēšanā. Arī rūpnīcas inženiera „nesavtīgie“ cīņi par vispārības labu kaut kā vientiesīgi. Bet ir teicams tēls izbijusī veco laiku operdziedone (M.Brehmane-Štengele). Tā notēlota jauki un zīmīgi, tās dēļ vien var lasīt visu garo „pļerzu“. Bet Skujiņš ir viens no viņu labākajiem prozistiem, blakām Belam, Marģ. Zariņam, Mauliņam („Kājāmgājējs“), Ziedonim (īsie gabali). Tās Indrānes, Ezeras, Dineres man liekas drusku tādas kā ūdensnesējas – ja lietojam kāda Indrānes romāna titulu, lai gan raksta it paveikli. Bet viņiem tagad ļoti jauks komediju rakstnieks. Pauls Putniņš, dzimis 1937. g., ja tik vien viņu nabagu nenoveiks partija ar savām „virsvērtībām“³⁶⁰.

Velta Toma par to pašu: „Tā kā Skujiņš aug, veidojas uz augšu savā rakstīšanā, reti kāds autors spējis – apbrīnojami jūt i darba nopietnību, i stila smalkumu, i vielas pārdzīvojumu. Viņa cilvēkam ir asinis, to vīrišķīgā ziedēšana. Belam ir roboti – lelles – maskas – viepli, veikli darināti, labi izdomāti, bet ne izdarības, ne jūtas nespēj pārliecināt,

360 Eglītis Anšl. vēstulē A.Šķipsnam 1976.g. 25. sept.; RTMM inv. nr. 503192.

ka tie ir dzīvi cilvēki, tu vai es vai viņi. Un jo tālāk, jo vairāk šādi. Mauliņa „Kājāmgājējs“ man deva daudz, tik kā Karogā apstāsts par Lāčplēša kolhoza tapšanu – t.i. laikmetīgi, informatīvi, dziļi cilvēcīgi, patiesi tēlojot. Simpātisks autors. Ar Lāmu „draudzējos“ jau sen, ētiski cēls, jā, bet ligatūras arī vēl pulka, kaut mana dārgu rūdu, tomēr jāattīra. Viņam nav valodas dzirdes, kāda ir apskaužami laba Skujiņam. Ak, ja mēs varētu apsēsties uz Rīgas kapu sola un runāt, runāt par dzeju un prozu dzimtenē, cildinot arī dažu labu autori – sievieti!³⁶¹»

Dažkārt parādās mēģinājumi līdzās skatīt Latvijas un trimdas dzejniekus, piemēram, vismaz divreiz O.Vācieša dzeja vērtēta salīdzinājumā ar trimdas lirikiem. Dzejnieks un tulkotājs Paulis Birznieks apcerē „Saules dzeja un ikdienas nedzeja” JG 62. numurā 1967. gadā salīdzina O. Vācieša dzeju krājumā „Elpa” ar Austrālijā dzīvojošā trimdas latviešu dzejnieka K.Ābeles dzeju krājumā „Saule vien” un atzīst, ka abi ir „īsti dzejnieki, kas cīnās ar valodu un mēģina pat dot mesianiskas vērtības, lai gan abiem, liekas, ir zināmas grūtības pārvarēt savas dzejas tēvus vai krusttēvus – Ābelem Raini un Vācietim Chruščovu”, jo „Vācietis sprediķo kā kādreiz Chruščovs strādniekiem, ceļot Maskavas pazemes dzelzceļu – nost ar glēvājiem un remdenajiem!”. Abu dzejnieku labākās vērtības, kā formas, tā satura ziņā slēpjoties atsevišķās vietās, bet „jāpacieš daža laba rindiņa nedzejas, vairāk O.V.” Salīdzinošo metodi izvēlēties arī Jānis Andrupis, salīdzinot O. Vācieša un Astrīdes Ivaskas dzeju. A. Ivaskas dzeju viņš raksturo kā modernā cilvēka dvēseles pasaules atklājēju, turpretim O. Vācieša daiļradi nodēvē par plakātisku. Pamatoti izceļot A. Ivaskas dzejas kvalitāti, J. Andrupis raksta: „Ideoloģiju, mudinājumu un plakātu laiks dzejā ir beidzies. Palicis vientuļais, skepsē atskurbušais cilvēks ar savu niecīguma apziņu. (..) Tāpēc anahroniska šķiet tagad ekspresionistu tehnikas mantinieku padomu un plakātu dzeja, ieskaitot Jevtušenko un O. Vācieti”³⁶², J. Andrupis arī nenoliedz, ka Latvijā dzejnieks ir apspiests un viņam nākas runāt zemtekstos. Iespējams, ka, J. Andrupa raksta iedvesmota, arī pati Astrīde Ivaska izteikusi savas domas par O. Vācieti rakstā „Dzejas perspektīvas dzimtenē”³⁶³, īpaši izceļot

361 Toma V. vēstulē J.Liepiņam 1976.g. 31. maijā Toronto; RTMM inv. nr. 513308.

362 Andrupis J. Jaunā dzeja. *Ceļa Zīmes*, Nr. 44, 1970, 66.lpp.

363 Ivaska A. Dzejas perspektīvas dzimtenē. *Ceļa Zīmes*, Nr. 50, 1972, 29.lpp.

„Einšteiniānu“, kā arī uzsverot savu vērojumu, ka „nevar tomēr noliegt viņa dzejas īstumu – viņš ir dzejnieks, kam sāt“, turpat trāpīgi citējot pašu O. Vācieti:

Ko lai daru, ka man

*Katra dziesma sākas ar pušumu*³⁶⁴.

Literatūras kritiķa Mārtiņa Lasmaņa³⁶⁵ ieviestā metafora “vēsa distance kā caur stikla sienu” ir vēlamais trimdas literatūrkritiķu skatupunkts uz Latvijā sarakstīto. Latvijas literatūras vērtētāji trimdā atzīst, ka šāda distance ir vērtīga un, iespējams, paver objektīvāku ainu nekā padomju Latvijas kritiķu apceres. Trimdas kultūras darbinieki, kuri recenzē Latvijas dzejnieku dzeju trimdas presē, analizē un apcer kompozīciju, izteiksmi, biogrāfijas ietekmi uz dzeju, politiskās propagandas valodu, kritisko prātu un intelektu, prasīgumu pēc patiesīguma, literārās un sabiedriskās ietekmes uz stilu, formu, tēliem, saturu. Lielākoties dzeja uzlūkota un vērtēta bez eksaltētām emocijām un pārspīlēti pozitīvas vai negatīvas attieksmes, lai arī kritiķi pārsvarā neiztiek bez dzejas vērtēšanas no politiskā viedokļa. „Ir neparasti dzirdēt padomju Latvijas dzeju, ko rakstījuši dzejnieki, kuri izpelnījušies esošās sistēmas uzticamību”³⁶⁶, raksta literatūrpētnieks V. Nollendorfs, „dzeja, kuru vieni trimdas komentētāji apzīmogojuši kā komunistisku, otri kā nacionālistisku” un „tas vairāk atkarīgs no dzejnieka ideoloģiskās klasifikācijas, nevis no paša dzejnieka”.

V. Nollendorfa minētā paradoksa viens no spilgtākajiem piemēriem ir 1969. gadā notikušais strīds sakarā ar 4. Rietumu Dziesmu svētku Losandželosā rīkotāju centieniem iekļaut kopkora repertuārā padomju Latvijas komponista Valtera Kaminska dziesmu ar Ojāra Vācieša dzeju „Mana dziesma“. Fakts, ka sākotnēji izplatītajā Dziesmu svētku programmā šī dziesma bijusi ierakstīta, liecina, ka rīkotāji ir tie, kuri šo O. Vācieša dzeju uztver kā ļoti nacionālu. Taču drīz vien Ņujorkas avīze „Laiks“ publicē vairākus rakstus, kuru autori minēto dzejoli uztver kā „sarkanu“, komunistisku un ir šokēti par rīkotāju nostāju. To komentējot, savu vēstuli „Laikam“ aizraksta arī politologs Jānis Peniķis, kurš

364 O.Vācieša rindas no dzejoļu krājuma “Aiz simtās slēpes”.

365 Mārtiņš Lasmanis (1930) – literatūras kritiķis. Kopš 1945.g. dzīvo Stokholmā. Kopš 70.g. nogales publicējis recenzijas emigrācijas latviešu periodikā. M.Lasmaņa recenzijām raksturīga autoru poētikas smalkjūtīga izpratne un novatorisko aspektu precīza atklāsme.

366 Nollendorfs V. Riga in the Lyric Poetry of the Postwar Latvian Generation. *Journal of Baltic Studies*, vol. V, Nr. 2, Summer 1974, p. 107.

ironizē: „Uz Losandželosas dziesmu svētkiem nebroukšu, jo esmu ar mieru braukt tikai uz īsti latviskiem dziesmu svētkiem, tas ir tādiem, kuru programmā nav ievazāts nekas no Latvijas.” Viņš arī citē pilnu Ojāra Vācieša dzejoļa „Mana dziesma“ tekstu:

*Mozdamās uz dzīvību,
Palu straumes san.
Kamēr mostas Latvija,
Tikmēr mosties man.
Druvu smarža briedīgā
Lai pār zemi tvan.
Kamēr zaļo Latvija,
Tikmēr zaļot man.
Preī rītam austošam
Drošu soli likt
Un ar savu Dzimteni
Saules kalnā tikt.
Dzīves dziesma diženā
Man pa vēnām skan.
Kamēr mostas Latvija,
Kamēr zaļo Latvija,
Kamēr dzīvo Latvija,
Tikmēr dzīvot man.*

Šo dzejoli komentēdams, J. Peniķis norāda: „... kā katrs pats var redzēt, te taču komunistu propaganda pilēt pil no katras O. Vācieša dzejoļu rindas! Tāpat, neesmu gan mūzikas speciālists, bet nevajag jau nekādas zināšanas, lai saprastu, ka komponista V. Kaminska mūzika ir piesātināta ar komunistiskām notīm.” Savā vēstulē J. Peniķis aizrāda, ka *Laika* sašutušo protestētāju nostāja ļoti līdzinās okupētās Latvijas varas aparāta metodēm. Skeptiski piebilzdams, ka „šādā veidā mēs patiesi varam tuvoties savai tautai Latvijā un izprast viņas stāvokli, jo tur, okupētajā Latvijā nekad nav bijusi atļauta tādu idejisko sēnalu ievazāšana, kā, piemēram, trimdas dzejnieku un komponistu darbu atskaņošana. Komunistu pārvaldes aparāts tur nenoguris gādā par latviešu tautas ideoloģisko tīrību, un tagad varam konstatēt, ka latviešu patrioti trimdā arī mācījies no pretinieka šo visai teicamo īpašību”³⁶⁷. Šo vēstuli avīze *Laiks* nepublicēja. Tas ir piemērs, cik konsekventi redakcijas patriotiskā cenzūra sargāja laikraksta lasītājus no domām un argumentiem, kas varētu ierosināt pārvērtēt attieksmi pret dzeju okupētajā dzimtenē.

367 Peniķis Jānis. Vēstule „Laika“ redakcijai 1969. g. 26. nov.; RTMM inv. nr. 554530.

Runājot par padomju Latvijas dzejas recepciju trimdā, jāmin arī vēsturnieks, publicists un analītiķis Uldis Ģērmanis. Rakstot savus publicistiskos darbus, kas ir feļetonisma, enciklopēdisma un kultūrvēstures sintēze, U. Ģērmanis jo bieži izmanto padomju Latvijas dzeju savas domas un uzskatu ilustrācijai, un, lai arī nereti dzejas fragmenti ir izrauti no kopējā dzejoļa konteksta, šie asprātīgie iespraudumi ir viena no U. Ģērmaņa publicistikas veiksmes ķīlām. Piemēram, U. Ģērmanis raksta: „Dzejnieki svešatnē un dzimtenē par spīti visiem šķēršļiem sākuši sasaukties. Jānis Peters raksta: „*Bet vectēva krusts/ deg manos krustos/ un laikam laikmeti/ cits citu krusto.*” Andrejs Eglītis to lietu izsaka tā: „*Jūtu - pašam sīvi iesāpas dvēselē/ un krustos./ Krustīdamies dzīvoju. Dievu lūgdams/ vienmēr krustos*”³⁶⁸

Zviedrijā mītošais rakstnieks un sociologs Gunārs Irbe (vairāk publicējies kā Andrejs Irbe), lai noteiktu un sistematizētu specifiskos literatūras un rakstnieku uzdevumus un mērķus padomju sistēmā, 20. gs. 60. gados veicis pētījumu „Publiskā viedokļa veidošanās padomju Latvijā”³⁶⁹ (publicēts angļu valodā), kurā ekscerpējis laikraksta *Literatūra un Māksla* 1959. gada numurus no janvāra līdz jūnijam, sistemātiski izrakstot un pēcāk saskaitot un klasificējot rakstniekiem izvirzītos uzdevumus. Galarezultātā iedalītas 19 kategorijas, kurās minētie uzdevumi sarindoti pēc pieminēšanas biežuma. Kā pirmais, tātad galvenais uzdevums: cīnīties par, pirmkārt, galīgu komunisma (sociālisma) uzvaru, otrkārt, komunismu, sociālismu, Padomju Savienību, treškārt, progresīvās ideoloģijas uzvaru. Kā pēdējais: konkurēt ar labāko pasaules literatūru. Pa vidu ir rodami arī šādi mērķi: būt saskarsmē ar sava paša laika notikumiem un tā laika garu; vairot darba mīlestību un apsūdzēt slinkumu; atmaskot imperiālismu un kapitālismu utt.

Dzejnieks Māris Čaklais 1991. gadā, intervējot profesoru Rolfu Ekmani, jautāja, vai trimdā Latvijas literatūra netika pārāk politiski tulkota, proti, kā ideoloģijas vienība, uz ko R. Ekmanis atbildēja: „Vai tad tā nebija ideoloģijas vienība? Un tiklīdz nebija,

368 Ģērmanis U. *Tālu tālumā, lielā plašumā. Austrālijas piezīmes*. Grāmatu draugs, 1977, 210.lpp.

369 Irbe G. *The Formation of Public Opinion in Soviet Latvia: An Analysis of the Soviet Latvian Press. Commentationes Balticae*. Bonn, 1964., p.4-55.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

tūdaļ pa galvu! Nekur jaunlaiku vēsturē politika un literatūra un kultūra vispār nav bijušas savā starpā tik cieši saistītas kā padomju impērijā³⁷⁰.”

Jāsecina, ka trimdas literāti un literatūras interesenti skrupulozi un pamatīgi iedziļinājās Latvijas literatūrā, gan to vērtējot atsevišķi, gan salīdzinot ar trimdas literatūru, samērojot ar ideoloģiskajiem nosacījumiem vai skatot mākslinieciskos aspektus, tādējādi sniedzot vairāk vai mazāk profesionālus un objektīvus vērtējumus trimdas periodikā, starptautiskos izdevumos, savstarpējā sarakstē.

Trimdas literatūras recepcija Latvijā

Trimdas literatūras recepcija Latvijā „dzelzs priekškara“ laikmetā bijusi kavēta, novilcināta, nepilnīga un ar ideoloģisku mērauklu ierobežota. Tendenciozas publikācijas parādījās 50. gadu nogalē, ļoti fragmentāri, vairāk informējoši nekā analizējoši raksti iespiesti 60., 70. gados. 70. gadu nogalē, 80. gadu sākumā Latvijas lasītāji par trimdas literatūru un literātiem dzird un var lasīt regulārāk. Pārsvarā tā ir formāla kritika, kas lielākoties publicēta laikrakstā *Dzimtenes Balss* un tā pielikumā *Svešuma Balss*, kas Latvijas iedzīvotājiem nebija pieejama. Pilnīgākie, izvērstākie un kvalitatīvākie trimdas literatūras apskati un izvērtējumi sniegti šaurās, KKS biedru un vadošo kultūrpolitiku apmeklētās apspriedēs. Piemēram, to apliecina sarunās gan J. Anerauds, gan arī ziņas par Ādolfu Talci enciklopēdiskajā izdevumā „Latviešu rakstniecība biogrāfijās“, kur minēts, ka viņš no 1966. līdz mūža beigām, proti, 1983. gadam strādājis KKS – bijis komitejas valdes priekšsēdētājs un padomes vecākais, „Vērtējis ārzemju latviešu rakstnieku (J. Bičola, Anšlava Eglīša, P. Jēgeres-Freimanes, J. Klīdzēja, N. Valtera u.c.) darbus, sacerējis feļtonus par latviešu emigrāciju“³⁷¹.

Tikai pēc Atmodas vairāki rakstnieki dalījušies pārdomās un atmiņās par savu saskari ar trimdas literatūru un tās uztveri tā laika kontekstā. Tomēr kopumā situāciju precīzi raksturo Latvijas literatūrzinātnieka Harija Hirša 1990. gadā Pasaules latviešu rakstnieku kongresā paustais par literatūras sašķeltību „dzelzs priekškara“ laikā: „... un

370 Čaklais M. Kultūra un politika – pirms un pēc bezsaules norieta. Intervija ar Rolfu Ekmani. *Literatūra un Māksla*, 1991, 15. nov., 11.lpp.

371 *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne, 2003. 587.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

sašķelta tā bija galvenokārt no mūsu puses. Jo Rietumu pasaulē tomēr latviešu žurnāls, latviešu avīze, latviešu grāmatas, kas iznāca šeit, ar grūtībām, bet dabūjamas bija, pieejamas bija. Mums turpretim emigrācijā tapusi literatūra bija noslēgta vēl vairāk nekā ar dzelzs priekškaru, vēl vairāk nekā Latvijas laikā izdotā literatūra, kas arī bija specfondos. Pēc emigrācijas literatūras tad bija jāiet, - es nekad neesmu gājis, jo kauns, - uz Centrālo Komiteju atļauju dabūt. Un tad arī tikt varēja ne jau pie visas emigrācijas literatūras, bet tikai pie tās grāmatas, kura tev nu ir atļauta. To tad iedeva, un neskaties, nedomā, ka iedos kādu citu³⁷².”

Pirmais iezīmīgais publiskais recepcijas izklāsts ir 50. gadu nogale, kad ar mērķi – noniecināt, izsmiet – 1958., 1959. gadā Latvijas presē parādās vairāki raksti, kur analizēta trimdas literatūra un literatūrzinātne. Jau izteismīgie rakstu nosaukumi, piemēram, „Literārā mantojuma viltotāji“ (Ēvalda Sokola raksts par Arveda Švābes sastādītajā „Latvju enciklopēdijā“ rodamo Raiņa literārā mantojuma pārvērtējumu), „Bez nākotnes“ (Ingridas Sokolovas raksts par emigrācijas literatūrzinātņi), „Veļi, dženitori un sorriji“ (Ādolfa Talča raksts ar apakšvirsrakstu „Latviešu emigrantu likteņi un to attēlojums viņu literatūrā“) norāda uz autoru galveno uzdevumu: „pilnīgi pietiek salīdzināt latviešu padomju rakstnieku sarakstītos darbus un emigrācijā saražotās grāmatas, lai normālam cilvēkam kļūtu skaidrs, kur ir smagi zelta graudi un kur tukšas sēnalas“³⁷³.

Laimonis Purs savā rakstā „Es atvainojos, mister Sorrij!“³⁷⁴ ironiski nodēvē Anšlavu Eglīti par „emigrantu literatūras pīlāru“ un, apcerējis, cik nožēlojams ir tautiešu liktenis ASV kalpot par sulaiņiem vai strādāt citus pieticīgus darbus, L.Purs secina, ka ar šo romānu Anšlavs Eglītis kā „emigrantu literatūras barvedis pūlas visiem spēkiem, lai atturētu latviešus no atgriešanās dzimtenē“³⁷⁵, kā arī vērtē, ka romāns gan „rakstīts ar zināmu literāru māku, bez tradicionālām amerikāņu „happy end“ beigām, tomēr – bez dziļuma un, kas pats galvenais, bez sāpēm par svešumā iznīcībai pakļauto mūsu tautas daļu“³⁷⁶. Anšlavs Eglītis, vienmēr cītīgi sekojot padomju Latvijas presē rakstītajam, divās

372 *Sagaita*. Pasaules latviešu rakstnieku tikšanās 1990.gada 26. un 27.decembrī. Rīga: Rakstnieks, 1991. 78.lpp.

373 Sokolova I. „Par kalstošu zaru...“. *Literatūra un Māksla*, 1958, 12. apr.

374 Purs L. Es atvainojos, mister Sorrij! *Cīņa*, 1958, 2. martā.

375 Turpat.

376 Turpat.

vēstulēs savam ilggadējam sarakstes draugam Jānim Veselim raksta: „Par Misteru Soriju *Cīņā* sarakstīta pāri par 200 rindu gara recenzija, (to man atsūtīja). Gānās briesmīgā modē, raksta par visu ko, tikai ne – literatūru! Tāds L. Purs forši³⁷⁷, un citā vēstulē piebilst: „Ērnoti lasīt tik totālu un neatlaidīgu sagrozīšanu, citātu tīšu aplamu pielietošanu, zākāšanos. Cilvēks tak pūlās vaiga sviedros³⁷⁸.” Šajā vēstulē Anšlavs Eglītis precīzi raksturo metodes, ar kurām strādāja Latvijas kritiķi, izvērtējot trimdas rakstniecību – gan no konteksta izņemtu citātu interpretācija, gan apmelošana un nozākāšana.

Šodien ir iespēja izlasīt Laimoņa Pura versiju par raksta tapšanu un motivāciju pirms gandrīz 50 gadiem. Kā atminas L.Purs, tolaik viņam radās nepatīkšanas ar romānu „Apsūdzēto sols“, kas 50. gadu beigās pēc vairākkārtējas cenzūras tika publicēts žurnālā *Karogs* un asi kritizēts laikrakstā *Literatūra un Māksla* 1958. gada 5. aprīļa numurā, bet no 1960. līdz 1962. gadam publicēts turpinājumos ASV žurnālā *Tilts*. Redakcijas komentārā 1960. gada 38/39. numurā teikts: „Laimoņa Pura romāns ļoti labi raksturo dzīves apstākļus dzimtenē, it sevišķi spilgti tas parāda jaunatnes audzināšanas problēmas, kādēļ daļu no šī darba publicējam *Tiltā*. Iespējais publicēts bez saīsinājumiem, bet redakcija dara lasītājus uzmanīgus, ka tā nav visos jautājumos vienos ieskatos ar autora izteiktām domām³⁷⁹.” Savukārt ASV iznākošajā laikrakstā *Laiks* literatūrkritiķis Jānis Grīns publicēja rakstu „Kas tie tādi apsūdzētie?“ ar apakšvirsrakstu „Jāņa Grīna raksts par Rīgas romānu, kas apsūdz komūnisma režīmu”. Ievadā J. Grīns uzsver, ka šim romānam uzmanību pievērsis „ne jau tā aprobežotās mākslinieciskās vērtības dēļ, bet tāpēc, ka autors tagadējos Rīgas rakstniekos ir izņēmums – kā baltais zvirbulis: - viņš tēlo īstenību ne kā famozie „sociālistiskie reālisti”, bet kā kritiskā reālisma pārstāvis. Laimonis Purs atsedz un graiza šausmīgo korupciju, jaunatnes pakļīšanu un skolas un vecāku nevarību. (..) pirmais to uzdrošinājies – parādīt zagļus un korumpantus kā tipisku masu parādību. Ar to viņš apsūdz arī pašu komūnistisko sistēmu.”³⁸⁰ Raksta nobeigumā J. Grīns aicina rietumos dzīvojošos palūgt Latvijas draugiem, lai viņiem paciņās atsūta šo romānu. Šādu slavinājumu Rietumos Laimonis Purs nosauc par lielu nelaimi padomju

377 Anšl. Eglītis vēstulē J.Veselim. RTMM J.Ves 603016.

378 Anšl. Eglītis vēstulē J.Veselim. RTMM J.Ves 603018.

379 Žurnāls *Tilts*, Nr. 38./39., 1960, 78.lpp.

³⁸⁰ Grīns J. Kas tie tādi apsūdzētie? *Laiks*, Nr. 57, 1959, 18. jūl., 3.lpp.

Latvijā dzīvojošam rakstniekam. Rakstnieks taisnojas, ka, piemēram, Dagnija Zigmonte vērsusies pret šiem slavinājumiem Maskavas izdotajā laikrakstā *Literaturnaja Gazeta*, savukārt viņš izvēlēties pieklusināt rietumniekus ar apvainojošu, feļetonisku, ironisku publikāciju par Anšlavu Eglīti un nelegāli L. Pura rokās nokļuvušo romānu „Misters Sorrijs“ (Anšlava brālis Vidvuds to nav spējis piedot L. Puram) un stāstu „Hello, Džon!“³⁸¹. Šī Laimoņa Pura šodienas liecība paplašina skatījumu uz konkrēto precedentu, tāpat uz visu saskarsmes ainu kopumā, kur kāds ir upura lomā, bet jau nākamajā brīdī ir gatavs par sevi pastāvēt, apvainot, ironizēt, lai sev un sabiedrībai attaisnotos.

1967. gadā izdevniecība „Liesma“ laiž klajā Andreja Upīša grāmatu *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Par literāru vai literatūrkritisku šo darbu nav iespējams dēvēt, jo sacerējuma pamatā ir familiāra valoda, parupjš publicistisks stils, nesavaldīgas emocijas, apvainojumi un lojalitātes trūkums pret kolēģiem trimdā, kaut A.Upīts ievadā nosolījis „pēc iespējas vienkārši un gaiši notēlot bēdīgās norises gaitu jauki“³⁸². Atsaucoties uz Arvīda Griguļa romānu *Kad lietus un vējisitas logā*, kas, viņaprāt, ievērtības cienīgs „ar bagātīgākiem fakti, notikumi, autentisku protokolu un dzīvu cilvēku stāstījumu materiāliem saturā. (...) Arī tas ļoti noder, lasot tieši par emigrantu literatūru un to šķiru, kas to tādu izaudzēja“³⁸³. Taču A. Grigulis literatūru trimdā, Zviedrijā piemin tikai garāmejot, galvenokārt tikai dažus literātus. Savukārt A. Upīts savu, „latvju padomju kritiķa un vēsturnieka“, uzdevumu saredz kā vairākpakāpju darbu: 1) apvaldīt dabisko sašutumu un īgnumu pret to „spalvasbrāļu formāciju, kas tik dziļi un nepiedodami apkauno latvisku vārdu mākslu, mēģinādami neglīti aptraipīt savu pamesto dzimteni un sejā iesplaut savai mātei – tautai“³⁸⁴; 2) ar reālistiskas izziņas līdzekļiem parādīt, ka „garā pavāju spalvas grafomānu“ pulkam trimdā ir vēsturiski cēloņi; 3) parādīt, ka „emigrantu spalvas kalpiņu pulks ir vairāk nožēlojams, nekā ienīstams“, kam cēloņi meklējami jau šo rakstnieku kalpošanā „pirmskara buržuāzijai“. Tad seko A. Upīša retorisks jautājums, kas atspoguļo gan autora domāšanu, gan izteiksmi, neizvēlīgo leksiku, gan šī apcerējuma pamatproblēmu: „Vai tad brīnums, ka

381 Pūrs L. *Aizejot atskaties*. Rīga, 2006. 232.lpp.

382 Turpat, 10.lpp.

383 Upīts A. *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Rīga: Liesma, 1967. 9.lpp.

384 Turpat, 9.lpp.

aizbēgušais, divkārt atrofējies deģenerātu slānis savās netīrās rokās sakrampētu patura paša sulainisko literātu ansambli – neatlaidīgi vilkdams to līdzī tumstošā bezsaules norietā?³⁸⁵

Desmit nodaļās sadalīts, *Bezsaules noriets* informēja Latvijas iedzīvotājus par „nacionālistiskās” Latvijas laika ļaunumu un slikto iespaidu uz literatūru, par bēgšanu no Latvijas un apmešanos DP nometnēs, piesaucot konkrētus uzvārdus, interpretējot vēstures notikumus, citējot nometņu un trimdas laika periodikā ievietotās vēstules, kur vien paustas pārdomas par trimdas grūtībām, polemika par trimdas politiku vai sabiedriskajām rosībām. Literatūrai veltītas divas nodaļas – „Pēdējie atstari pāri apvārsnim. (No līdzpaņemtās paunas)” un „Rītausma novakaros jeb „melīgas izlūzijas”.”

Pirmajā nodaļā A. Upīts tiecīgs raksturot to literātu likteni un darbību trimdā, kas savu literāro plaukumu un atzinību ieguvuši jau brīvvalsts laikā, piemēram, Alfrēds Dziļums, Anšlavs Eglītis, Irma Grebзде, Valdemārs Kārklīšs, pret kuru rakstniecību A.Upīts izjutis simpātijas jau pirms kara, taču tagad ar nožēlu konstatē šo autoru „vienpusīgo”, trimdas politikas „samaitāto” domāšanu. A. Upīts vērienīgi izseko Anšlava Eglīša talanta attīstībai, neskopodamies ar uzslavām, pārstāstīdams pirmo trimdas romānu sižetus, taču A.Upīša iecietīgais tonis beidzas pie 1958. gadā izdotā A. Eglīša romāna „Omatija kundze”. A. Upīts izsaka savu vilšanos: „Emigrācijas marasma kveldē iemircis līdzīgi visu kontinentu tinteskūlijiem, viņš jau savam Klaivam³⁸⁶ liek gaudot tikai par krieviem kā visas pasaules posta cēlājiem, it sevišķi Latvijā. Dīpīšu pasaule ir tiktāl deģenerējusies un sažulgusi, ka Anšlavs Eglītis, ne acis nepamirkšķinājis, nekaunas izlikties neko nezinām, cik ilgi, ar kādiem pārdabīgiem spēkiem un ciešanām latvju darba tauta izcīnījā savu brīvību³⁸⁷.”

Otrajā nodaļā A. Upīts raksturo trimdas grāmatniecību, literatūrkritikas situāciju (kritiski un nožēlojoši aprakstīdams sīkāk Jāņa Rudzīša, Andreja Johansona, Arveda Švābes un Zentas Mauriņas darbību), uzmanību pievērš prozas rakstniekiem – Pēterim Ērmanim, Pāvīlam Kovaļevskim, Aīdai Niedrai, Jonasam Miesniekam, Jānim Veselim,

385 Upīts A. *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Rīga: Liesma, 1967., 10. lpp

386 Klaivs Omartijs (Klāvs Saliņš) – personāžs A.Eglīša romānā „Omatija kundze”.

387 Upīts A. *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Rīga: Liesma, 1967. 166.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

izceļot romānu „Divas mākslas“ (1958), kurš ir viens no tiem retajiem, „ko dīpīši var lasīt neizspiestiem deguniem“³⁸⁸. No dzejas pasaules A. Upīts min Rūtu Skujiņu. Zentu Liepu, Andreju Eglīti (ar sarkastisku izsmieklu), kopumā secinādams, ka „neitrālā, pašpersonīgās skumjas un bezcerību tēlojošā dzeja ir tukšs vēja zieds, Latvju literatūras vēsture to tikai kā nosaukumu reģistrēs, vārdā pieminēdama varbūt 2-3 dzejniekus“³⁸⁹.

Nodaļā „Nosaluši bērzi“ Andreja Upīša mērķis bijis atspoguļot to, kā pazīstami, talantīgi rakstnieki emigrācijā (Valdemārs Kārklīšs, Aīda Niedra, Jānis Klīdzējs, Alfrēds Dziļums, Anšlavs Eglītis) „sagroza“ vēsturi un apmelojot izmanto „safabricētus“ padomju čekistu tēlus savos romānos, kur izgāž savu „nāvīgo naidu pret privātīpašnieciskās paradīzes apgāzējiem lepnā līgotājā Latvijā“³⁹⁰. Nodaļu noslēdzot, A. Upītis veltī skarbus pārmetumus Anšlavam Eglītim, viņa neieinteresētībai par „patieso“ padomju latviešu dzīvi, uzticēšanos vien emigrantu „melīgajai“ presei. Kā pēdējais ir A. Upīša ironisks izsauciens: „Kāds spējīgs rakstnieks aizgājis bojā!“³⁹¹

Trimdas literatūras recepcija padomju literātu skatījumā publicēta žurnāla *Tilts* numuros 1960. gadu beigās³⁹². Latvijas dzejnieks Bruno Saulītis 1968. gadā publicētajā rakstā „Vēss prāts un krietna iecietība“ dalās pārdomās par trimdas dzeju, par avotu saviem secinājumiem ņemot Amerikā izdoto trimdas dzejas antoloģiju „Dzejas un sejas“³⁹³. Uzsverot, ka daudzi antoloģijā pārstāvētie autori pazīstami vai nu personīgi, vai kā skolas obligātā literatūra (B. Saulītis dzimis 1922. gadā), dzejnieks secina, ka būtiski jaunu iezīmju trimdas dzejā nesaskata. No savas paaudzes dzejniekiem viņš vairāk pakavējas pie Dzintara Soduma (ģimnāzijas biedrs) un Jāņa Krēsliņa dzejas, par galveno to kvalitāti uzskatot patiesīgumu, Ingrīdas Vīksnas dzejā saskata savdabīgu latviskumu. Pārējo dzeju B. Saulītis raksturo ar vārdiem „pelēcības un nomācošas viduvējības“. Viņš arī norāda, ka literatūras kritika trimdā ir pamirusi, un retoriski jautā, „vai tad patiešām

388 Upīts A. *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Rīga: Liesma, 1967., 198.lpp.

389 Turpat, 211.lpp.

390 Upīts A. *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Rīga: Liesma, 1967. 166. 225.lpp.

391 Turpat, 226.lpp.

392 Imants Lešinskis savās atmiņās *Kalpības gadi* žurnālu *Tilts* raksturo kā viegli manipulējamu padomju ideoloģijas ruporu: „citāts

393 *Dzejas un sejas*. Latviešu dzeja svešumā. Sakārt. Teodors Zeltiņš; red. V.Kalve u.c., Bruklina: Grāmatu Draugs, 1962. 478 lpp.

vajadzētu apmierināties ar pazobošanos par latviešu padomju literatūru dzimtenē un nekādi nebūtu atlicināms laiks trimdas literatūras pārskatīšanai un analīzei?³⁹⁴.

B. Saulītis kā pozitīvu min faktu, ka latviešu literatūras darbinieki trimdā saglabājuši pareizu latviešu valodu un dzejā ieskanas dzimtenes motīvi, taču reizē arī pauž problēmjautājumu: cik ilgi radošs cilvēks var iztikt ar sentimentālām atmiņām. B. Saulītis nobeidz ar kvintesenci: „Neapšaubāmi, ka trimdā atrodas daudzi talantīgi un godīgi latviešu rakstnieki. Vai viņu talants tur var attīstīties un uzplaukt; vai arī pamazām iegrimst zināmā sastingumā, par to lai spriež viņi paši. Es neesmu ceļojumu biroja aģents un nezinu, vai ar ekskursijām uz dzimteni te daudz kas līdzams, taču kaut kādi ceļi ir jāmeklē, jo grūti būs dzīvot un radīt šķirti no tiem diviem miljoniem tautiešu, kas dzīvo un strādā Baltijas krastos. Vismaz jācenšas izzināt patiesību, kā viņi dzīvo un strādā³⁹⁵. Ne Andra Vējāna, ne Māra Čaklā un vismazāk Imanta Ziedoņa raksti *Tiltā* nav tik tieši un problēmas izvirzoši.

Tā kā laikraksts *Dzimtenes Balss* ar saviem pielikumiem regulāri tika piegādāts katra trimdas latvieša pastkastē, *Svešuma Balsī* publicētos pārspridumus par emigrācijas literatūru lasīja arī tie, kuri bija izvērtējuma krustugunīs. Kā spriež Anšlavs Eglītis: „Svešuma Balsī uz 2 lappusēm bija recenzija par „Lielo mēmo³⁹⁶. Izcītēti, atkārtoti daudzi mani dikti negatīvi izteikumi par krieviem – pieminot gan cik tie aplami! Bet galvenais jau, ka tie atkārtoti. To pareizība jau acīm redzama. Svešuma Balsis Rīgā gan dabūjot tikai reti, t.i. teoretiski. Tas nu žēl³⁹⁷.”

Trimdas literatūras receprijai jeb drīzāk pieminēšanai vai izzobošanai 1972. gada Latvijas presē izsekojis Rolfs Ekmanis un *Jaunajā Gaitā* rakstā „Tas 1972. gads. Iezīmes Latvijas literārajā dzīvē“ nodaļā „Svešatnes literatūra³⁹⁸ secina, ka šajā gadā „infantilisms attieksmē pret polītemigrācijas rakstniecību, šķiet, pārsniedzis iepriekšējo gadu līmeni. Latvijas literārajā presē nepārpublicē nevienu vienīgu svešatnē sacerētu daiļdarbu³⁹⁹. 70. gadu sākumā Latvijā kā jauns pagrieziena jāmīn kaujinieciska vēršanās

394 Bruno Saulītis stāsta. *Tilts*, Nr. 92./93., 1968, 10.lpp.

395 Bruno Saulītis stāsta. *Tilts*, Nr. 92./93., 1968, 10.lpp.

396 Eglītis Anšl. *Lielais mēmais*. Filmu žurnālista piezīmes. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1972.

397 Anšl. Eglītis vēstulē V.Pelēcim 1974.g. 29. maijā; RTMM.

398 Ekmanis R. Tas 1972.gads. Iezīmes Latvijas literārajā dzīvē. *Jaunā Gaita*, Nr.97, 1973.

399 Turpat.

pret vairākiem trimdas literāriem publicējumiem. Piemēram, dzejnieks un prozaiķis Jānis Plotnieks uzbrucis žurnālam *Treji Vārti* par Latvijas dzejnieku vārsmu pārpublicēšanu 1972. gada marta-aprīļa burtņīcā (nr. 32) ar virsrakstu „Okupētās Latvijas dzejnieku dzejoļi”.

70. gadu sākumā tapuši arī vairāki dzejoļi ar svešatnes motīvu. Piemēram, jaunā dzejniece Elza Sudmale emigrantiem adresē veselu ciklu „Kaut kur tāda pasaule ir”, kas ievietots viņas dzejoļu krājumā *Paļāvība*⁴⁰⁰.

*„Manas liepas nelapo,
Gundegas neuzzied svešuma akmeņos.”*
(No latviešu emigranta dzejas)

*Zemes dzirkstošās krāsas
dāvina man
plaukstošais rudzu lauks
un gundegas zālē.
Bet pāri tālēm
kaut kur pasaule ir,
kur cilvēki staigā
ar svešuma akmeņiem sirdī,
ar izdegušām zemēm sirdī.
Ja pāri šai pasaulei
pārmest varētu
mūsu zāles zaļumu,
vai tad savu akmeņaino zemi
viņi pāriet spētu?
Vai tad dzimtenes pļavu gaismu
viņi saredzētu?*
(dz. Ar svešuma akmeņiem sirdī)

*Svešās zemēs brīvprātīgā trimdā
Dzīvo kāda savāda latviešu cilts
Un sapņo par dzimtā krasta
Dzintara smiltīm.
Bet viņu bērni
Latviski runāt baidās.
Tie bikli šļupst mātes dāvētos vārdus.
Un es minu un nevaru uzminēt,
Kas tā par dīvainu valodu tādu:
Ne zviedriska, ne latviska.
Laikam starpvaloda kāda*

⁴⁰⁰ Sudmale E. *Paļāvība*. R., Liesma, 1972

*Ceļā uz svešautības cilti.
Kas nesapņos vairs
Par dzintara smiltīm.
Iedzintarojiet mātes valodu,
Brīvprātīgie trimdinieki!
Lai kā knislītis sens
Tā tumsas dziļumos jums neizdēd,
Kad savu bērnu mutēs
To vairs nedzirdēsit.*
(dz. Iedzintarojiet mātes valodu)

Šie Elzas Sudmales dzejoļi sasauca ar Arvīda Griguļa dzejoļu ciklu „Marginālijas“, kas radies pēc trimdas latviešu apciemojuma ASV 1972. gadā. Atšķirīgais gan ir tas, ka A. Grigulis savas pārdomas izteic pēc personīgas pabūšanas trimdas sabiedrībā, savukārt E. Sudmale savas izjūtas balsta uz medijos gūtu informāciju, iespējams, arī personīgu saraksti. Līdzīgie motīvi: 1) trimdas latviešu valoda ir apdraudēta; 2) trimda kā brīvprātīgs stāvoklis; 3) šaubas, vai trimdas latvieši vairs spētu novērtēt savu dzimteni. E. Sudmales romantizētā un it kā patiesi sāpinātā izteiksme un A. Griguļa ironiskais tonis ir spilgts paraugs toreizējam Latvijas sabiedrībai uzspiestajam viedoklim par trimdas latviešiem kā neizprotamiem, diezgan nožēlojamiem, nedaudz žēlojamiem, taču kopumā gana nevēlamiem „svešuma tautiešiem“.

70. gadu otrajā pusē un 80. gados, kad žurnālā *Karogs* ik pa laikam tiek publicēti trimdas dzejnieki (Velta Toma, Olafs Stumbrs, Valdis Krāslavietis, Baiba Bičole u.c.), taču par izvērstu recepciju nav iespējams runāt, pie dzejkopu publikācijām pievienoti vien īsi ievadvārdi ar trimdas autora svarīgākajiem biogrāfiskajiem datiem un ieskicēta dzejas tematika. Plašākais un kvalitatīvākais izvērsums par kādu vienu trimdas autoru ir Māra Čaklā priekšvārds 1980. gadā Latvijā izdotajam Veltas Tomas dzejoļu krājuma „Maize no mājām“⁴⁰¹ ar mākslinieka Kurta Fridrihsona ilustrācijām.

Pirmie būtiskie, netendenciozie, plašākam lasītāju lokam pieejamie Latvijas literatūrzinātnieku vai pašu literātu pētījumi vai apceres par trimdas literatūru parādās līdz ar Atmodu, piemēram, LPSR Rakstnieku savienības dzejas sekcijas rīkotā ārzemēs dzīvojošo latviešu izcelsmes dzejnieku dzejas analīzei veltīta sanāksme 1988. gada

401 Toma V. *Maize no mājām*. Rīga: Liesma, 1980 [16 000eks.].

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

pavasārī, tāpat arī literatūrzinātnieka Viestura Vecgrāvja raksti un komentāri pie trimdas dzejas pārpublicējumiem 1988. gadā laikrakstā *Literatūra un Māksla*⁴⁰² un žurnālā *Avots*.

402 Vecgrāvis V. Latvija Ivarā Lindbergā. *Literatūra un Māksla*, 1988, 2. dec., 13.lpp.; komentāri Arveda Švābes dzejai. *Literatūra un Māksla*, 1988, 16. sep., 7.lpp., V.Vecgrāvja ievads V.Strēlertes dzejoļu publikācijai. *Avots*, Nr. 12, 1988, 14.-15.lpp.

Rakstniecības, politikas un sabiedrības attiecību problēmas

Aukstā kara laikā dažādu latviešu sabiedrības grupu attieksme pret sava laika latviešu literatūru un rakstniekiem, viņu iesaistīšanos vai neiesaistīšanos kultūras sakaros bija šo grupu politisko paradigmu spoguļattēls. Savukārt rakstnieki, izvēloties vienu vai otru nostāju trimdas un Latvijas saskarsmes jautājumā, tika iesaistīti ideoloģiju sadursmēs, kas ietekmēja arī viņu darbības vērtējumu un radošo likteni.

Līdzīgas tendences šajā ziņā vērojamas gan trimdā, gan Latvijā. Šajā nodaļā piedāvāts situācijas vispārināts izvērtējums, galvenokārt izceļot atšķirīgos attieksmju tipus abās dzelzs priekškara pusēs.

Trimdas sabiedrības attieksme pret kultūras sakariem ar Padomju Latviju

Viedokļi par kultūras sakaru draudiem vai iespējām, ieguvumiem vai ilūzijām bija dominējošais strīda priekšmets starp trimdinieku grupām, kurām bija atšķirīgas izpratnes par to, kāda ir pareiza stratēģija un taktika cīņā par latviešu tautas un kultūras saglabāšanu un Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu.

Trimdas sabiedrības vairākums stingri deklarē uzskatu, ka cīņā par mērķi – Latvijas valsts atjaunošanu – pareiza taktika un stratēģija nepieļauj citas attiecības starp trimdu un Latvijas PSR kā vienīgi konfrontāciju. Trimdas politiskā vadība līdz pat Atmodai nepieļāva, ka minētā mērķa sasniegšanai varētu noderēt arī kontakti un sadarbība starp trimdu un padomju Latviju. Atzina tikai kontaktus ar politiskiem disidentiem. Latviešu politiešlodziņos, kas nokļuva Rietumos, trimdas saime laipni uzņēma par savas sabiedrības locekļiem.

Aktīva trimdas jaunās paaudzes daļa no 1950. gadiem sāka aizstāvēt un praktizēt citu stratēģiju un taktiku, kas paredz sadarbību un kontaktus ar dzimtenes rakstniekiem, māksliniekiem, kuri nebija disidenti, bet kuriem bija autoritāte tautā. Šo stratēģiju pieteica žurnāls *Jaunā Gaita*. To pamatojot, jaungaitnieki, pirmkārt, balstījās uz apsvērumu, ka panākt Latvijas atbrīvošanu atomkarā nav izredžu ne tuvā, ne tālā nākotnē. Otrkārt, nav izredžu panākt Latvijas atbrīvošanu ar sacelšanos. Abos gadījumos notiktu tautas iznīcināšana. Treškārt, jaungaitnieki konstatēja, ka tauta Latvijā ir dzīva, bet ir

apdraudēta tās pastāvēšana ilgtermiņā. Sakarā ar šiem apsvērumiem jaungaitnieki atteicās sekmēt Latvijas militāru atbrīvošanu, bet tā vietā izvirzīja jaunu mērķi – tautas saglabāšanos ilgtermiņā padomju režīma apstākļos. Šī mērķa sasniegšanai bija nepieciešams, lai pastāvētu latviešu kultūra – literatūra, māksla, teātris, dziesmu svētki utt. Tādēļ trimdai nepieciešams sadarboties ar latviešu radošo inteligenci, garīgo eliti Latvijā, lai kopīgiem spēkiem saglabātu latviešu kultūru un tautu Latvijā.

„Kas vairāk veicinājis Latvijas neatkarības atgūšanu –,stingrā stāja“ vai „sakari“, disidentisms vai darbība legalitātes robežās?“⁴⁰³ Šādu jautājumu žurnāla *Karogs* redakcija retrospektīvi izvirza 1996. gadā, ievadot Nikolaja Bulmaņa rakstu par Kanādas latviešu organizāciju *Dardedze*, un izsaka pieņēmumu: „Gan viens, gan otrs.“

Vērtējot to, kādas sekas trimdas sabiedrībā izraisīja KKS darbība, jāatzīmē divi būtiski rezultāti. Pirmais – notika dziļa šķelšanās visos trimdas sabiedrības līmeņos – ģimenēs, baznīcu draudzēs, latviešu organizācijās pilsētas vai štata līmenī, latviešu globālajās jumta organizācijās utt. Tātad, no vienas puses, it kā sasniegts VDK izvirzītais mērķis – „sašķelt trimdu“, bet, no otras puses, trimdas organizācijas un indivīdi guva impulsus aktīvākai darbībai, domu apmaiņai. Šis trimdas šķelšanās process trāpīgi un koncentrēti raksturots disidentes, bijušās politieslodzītās Helēnas Celmiņas atmiņās par ierašanos ASV pēc izceļošanas no PSRS 1978. gadā: „Tieši šajā laikā kultūras sakaru vulkāna izvirdumi sniedzās līdz maksimālajam. Sašķēlās draugi, ģimenes, paziņas. Milzīgs naidis radīja plaisu, kura tā arī nesadzija. Draugs draugam roku nesniedza, ja uzzināja, ka otrs ir noklausījies kādu tautasdziesmu Latvijas kora vai ansambļa izpildījumā. Visdziļākā plaisa izveidojās strap divām paaudzēm⁴⁰⁴.”

KKS darbībai ir otrs ļoti būtisks rezultāts – Latvijas un trimdas rakstnieku, mākslinieku un kultūras darbinieku tieši kontakti. Kaut arī tie notika apstākļos, kādus diktēja PSRS VDK noteiktā kārtība, trimdas kultūrai radās ietekme uz kultūras procesu Latvijā. Šis rezultāts tādējādi bija pretējs padomju ideoloģijas izvirzītajiem mērķiem.

Vērtējot asās, joprojām līdz galam neatšķetinātās kolīzijas trimdas sabiedrībā, kuras izraisīja KKS darbība, jākonstatē, ka pastāv intelektuālā atsvešinātība starp politisko domāšanu un „kultūras, mākslas“ domāšanu. Trimdas situācijā raksturīgs: 1) ir

403 Žurnāla *Karogs* redakcijas priekšvārds rakstam: Bulmanis Nikolajs. *Dardedze*. *Karogs*, 1996, Nr. 8, 185.lpp.

404 Celmiņa H. *Tuvumā un tālumā*. Rīga, 2004. 85.lpp.

politisko cīnītāju tips, kuri vairāk tic VDK varenībai un profesionalitātei un mazāk – padomju sistēmā radītas mākslas, kultūras spējai būt pārākai un ietekmīgākai par specdienestu manipulācijām ar sabiedrību. Šīs domāšanas stingrākie pārstāvji noliedz iespēju, ka dzimtenes rakstnieki, kurus VDK sūta tikties ar Rietumu tautiešiem, varētu nebūt tautas nodevēji un trimdas ienaidnieki. Savukārt šī domāšanas tipa elastīgākie pārstāvji reālāk vērtē situāciju un motivāciju daudzveidību (Uldis Ģērmanis, Atis Lejiņš); 2) ir „kultūras cilvēku“ tips, kuri uzskata, ka pastāv viena latviešu kultūra, kas ir augstāka par politiku un dzelzs priekškaru. Šī domāšanas tipa krasākie pārstāvji nepievērš politikai uzmanību vismaz ārēji un atsakās redzēt politiskas manipulācijas (Velta Toma, Valdis Krāslavietis). Vairums šī tipa kultūras cilvēku trimdā reāli apzinās politikas un specdienestu klātbūtni kultūras sakaros, taču saredz dzimtenes rakstnieku un kultūras darbinieku vidū sabiedrotos vai vismaz ar atzīstamu radošo potenciālu un kvalitāti apveltītas personības.

Veltas Tomas vēstules citiem trimdas rakstniekiem liecina, ka viņas „nepolitiskais“ tonis saskarsmē ar Latviju ir tikai smalka taktika un dzejniece nav padomju režīma labvēle. Piemēram, raizēdamās par to, ka, publicējot *Jaunajā Gaitā* Rolfā Ekmaņa apceri par latviešu literatūras situāciju 1970. gadā, LPSR cenzūra un LKP ideoloģiskie uzraugi varētu sagādāt nepatikšanas dzejniekiem, kurus R. Ekmanis slavē par latvisku patriotismu un nepaklausību partijas prasībām, V. Toma raksta Valentīnam Pelēcim: „Ralfs Ekmanis esot uzrakstījis eseju par dzeju Latvijā, smalki iztīrījis zemtekstus, pasvītījis patriotismu, nemieru, etc., un JG to grib drukāt. Un es zinu, ka tiem tur tas kaitēs kā nāve. Un sākām debates, ar mani bij arī Rīgā bijusī Nonita Priedīte, jaungaitnieka sieva, O.Stumbra draudzene, kas piekrita man, biju ņēmusi viņu līdzī apciemojot kolēģus. Mēs abas tikai saskatījāmies un raustījām plecus par salona patriotismu, kas mīt JG saimē. L. Zandbergs man piekrita, tomēr sakot: nu, visus 73 dzejniekus jau viņi uz Sibīriju neizsūtīs! - Padomā, Valentīn, kas par nejēgu, it kā viena izsūtīšana jau nebūtu traģiska diezgan! Un Knuts Skujenieks ir tikko atgriezies Rīgā, pēc 7 gadiem tur... Pat O.V. ir apdraudēts... L.Z. tad man solīja to Ekmaņa rakstu iedot, lai lasu pati. Laikam būs man jāraksta tam „profesoram”, jāved pie jēgas⁴⁰⁵.”

405 V. Toma vēstulē V.Pelēcim 1969.g. 8. jūl.; RTMM V.Pel 54/5.

Pirmā domāšanas tipa pārstāvji – antikomunistiskie politiskie cīnītāji – bija toņa noteicēji trimdā un ieņēma vadošos amatus lielākajās latviešu organizācijās, noteica un paši veidoja lielāko latviešu laikrakstu redakciju politiku. Tie bija vairāki vecākās paaudzes bijušie Latvijas valstsvīri un partiju politiķi, piemēram, Pauls Lejiņš, Alfrēds Bērziņš, Ādolfs Klīve, Ādolfs Bļodnieks, militāristi, piemēram, Vilis Hāzners, Aleksandrs Plensners, garīdznieki, piemēram, arhibīskaps Arnolds Lūsis, kā arī jaunāka gadagājuma trimdas politiķi: Oļģerts Pavlovskis, Tālivaldis Kronbergs u.c. Šie politiķi pārstāvēja un noteica trimdas latviešu vairākuma viedokli. Lielo latviešu organizāciju vadībā ļoti reti sastopami līderi, kuri atklāti atzīst vai pieļauj domu, ka tādi Latvijas dzejnieki kā I. Ziedonis, J. Peters, M. Čaklais ar savu darbu pamatā kalpo latviešu tautas interesēm. Tāds ir, piemēram, jaunākas paaudzes trimdas politiķis Ilgvars Spilners.

Viens rets piemērs liecina, ka arī *Daugavas Vanagu* vecākajā paaudzē bija atšķirīgi viedokļi par padomju Latvijas dzejnieku „sarkanumu“ un KKS vienpusīgo nozīmi. 1976. gadā J. Petera dzejas vakarā ASV Kalamazū *Daugavas Vanagu* apvienības priekšnieks Alfrēds Minka publiski saka šādus vārdus: „Bet – vienu es dzirdēju jūsu dzejā, kas man ļoti patika – bija: „Mans svētākais vārds ir Latvija“. Ja tas tā paliek, tad mēs dzīvosim kā draugi vēl – kamēr varbūt būs savādāki laiki, kad mums nebūs jānervozē vienam pret otru – man personīgi nav. Ja tas tā ir, es jums sniedzu roku⁴⁰⁶.” Lielākajā Amerikas latviešu avīzē *Laiks* parādījās nelabvēlīgas atsauksmes par šo dzejas vakaru, kurās bija noklusēta *Daugavas Vanagu* apvienības priekšnieka pozitīvā attieksme. Daži klausītāji, piemēram, Aivars Ruņģis, rakstīja *Laika* redakcijai polemiskas vēstules, kurās norādīja uz *DV* priekšnieka vārdiem un rīcību, bet *Laika* redakcija šo epizodi turpināja rūpīgi slēpt no lasītājiem, tā vietā akcentējot vakara gaitā it kā notikušo dažu klausītāju demaršu pret viesiem J. Peteru un J. Aneraudu, liekot runāt pie Latvijas un ASV karodziņiem un celties kājās, skanot „Dievs, svētī Latviju“. Konservatīvajiem stingrās stājas politiķiem attieksmē pret Latvijas PSR literatūru dominē aizdomas, pat pārlicība, ka literatūras process dzimtenē veic rafinētus partijas un čekas uzdevumus. Piemēram, viens no organizācijas *Daugavas Vanagi* līderiem, ASV dzīvojošais politiķis, sovjetologs, propagandists, bijušais Latvijas armijas un latviešu leģiona virsnieks, majors

406 Ruņģis A. *Raksti. Studiju Grupas Biļetenā no 1964.līdz 1977.gadam*. Autora faksimilizdevums, 1996. 36.lpp.

Vilis Hāzners⁴⁰⁷ avīzē *Latvija Amerikā* 1982. gadā norāda, ka čeka mērķtiecīgi cenšas „radīt pārliecību, ka Rīgas vai vispār Latvijas rakstnieku, dzejnieku vai pat partijas biedru publicējumos vai izteicienos atrodami dažādi „zemteksti“, kas pauž par latviešu nacionālisma izpausmēm dzimtenē. Tādus arī trimdā daži „speciālisti“ spēj atrast ..“⁴⁰⁸ Šis piemērs ir antitēze *Jaunās Gaitas* aprindu, arī literatūrzinātnieka Rolfa Ekmaņa redzējumam par literatūru Latvijā.

Konservatīvas stingrās stājas pārstāvji ir ne vien politiķi, bet arī daži dzejnieki un rakstnieki. No profesionāla līmeņa dzejniekiem tāds ir Andrejs Eglītis, kurš ir pret LPSR dzejnieku publicēšanu trimdā. To viņš nosauc par „čekiņu“ pārdrūkāšanu: „Pamatā jāliek cilvēks – par ko viņš cīnās, mērķis. Un ne dzeja vien“, un jautā: „Vai slepkavnieks un mūsu brīvības idejas apkarotājs publicējams *Ceļa Zīmēs* tikai tāpēc, ka viņš uzrakstījis labu dzejoli?“⁴⁰⁹ A. Eglītim nav iebildumu pret viena otra piemēra publicēšanu – taču tas nevar būt dominētājs virziens. A. Eglītis iebilst pret I. Ziedoņa un O. Vācieša centieniem „dzejas vārdā (..) apvienot dzejoņus slepkavniekus ar dzejotājiem, kuri cīnās par citu karogu“. Atšķirībā no I. Ziedoņa un O. Vācieša darbiem A. Eglītis augstu vērtē Vizmu Belševicu, kuras krājumā *Gadu gredzeni* redz skaidru pozīciju un drosmi – „ne tā kā partijas kandidāti I. Ziedonis, O. Vācietis u.c.“⁴¹⁰. Viņš pat novērtē krājumu *Gadu gredzeni* kā pārāku „par Ivaskas, Kraujietes, Zemdegas dzejoļu krājumiem.“ Bet arī Belševicu A. Eglītis neiesaka publicēt. „Slavēsim V. Belševicu svešumā? Tas nozīmētu biļeti uz Sibīriju viņai“⁴¹¹.

Anita Rožkalne savā grāmatā „Palma vējā“ norāda, ka sakaru noliegums balstījās ne tikai uz bailēm no „čēkas“. Asās diskusijas A. Rožkalne iesaka ne vienmēr uztvert kā tikai politiskas diskusijas – tās rāda pagurumu, spēku izsīkumu, tās atklāj bailes no, varētu pat teikt, konkurences, par kādu kļūst Latvijas latviešu māksla. Trimdinieku vēstulēs, kuru fragmentus publicējusi A. Rožkalne, vairākkārt minēts, ka trimdas rakstnieku darbi kļūst mazāk populāri, salīdzinot ar Latvijā dzīvojošo rakstnieku

407 Vilis Arveds Hāzners (1905 – 1989).

408 Hāzners V. Par disciplīnas jautājumiem. *Latvija Amerikā*, 1982, 25. sept.

409 Rožkalne A. *Palma vējā*. Rīga, 1997. 163.lpp.

410 Turpat.

411 Turpat.

darbiem⁴¹². Vēl viens aspekts, ko uzsver literatūrzinātnice: „Ne tikai tiešas bailes no padomju aģentiem, no savervēšanas, no kompromitēšanās, tātad kļūst par galveno baiļu avotu vēlākajā trimdas posmā. Jāsecina, ka daudz lielāku iespaidu iegūst pašas trimdas noslāņošanās un iekšējās pretrunas, kuras arvien spēcīgāku izpausmi gūst attieksmē pret Latvijā dzīvojošajiem kultūras darbiniekiem. Vitālākā, par sevi pārliecinātākā trimdas daļa lūkojas uz Latvijas kultūru kā uz ierosmes un perspektīvas avotu. Neelastīgākā – tiecas to noliegt un aizliegt⁴¹³.”

Stingrās stājas pārstāvju viedoklim ir noteikta motivācija, kuru raksturo pozitīvas atmiņas par pirmskara Latviju, sāpes un rūgtums par tās zaudējumu, apņēmība ilgi un metodiski strādāt, lai panāktu tās atgūšanu, no Baigā gada mantots šoks, kuram trimdā līdzī nāk čekas tēls, pret kuru vienmēr jācīnās no jauna. Raksturīgs piemērs ir trimdā populārais stingrās stājas pārstāvis Vilis Hāzners, kura pagātnē ir čekas arests 1941. gada jūnijā un laimīga izglābšanās no sakropļošanas un nošaušanas Rīgas centrālcietuma pagalmā, tikai pateicoties Sarkanās armijas un čekistu bēgšanai no vācu armijas, pametot ieslodzītos bez uzraudzības. Dzīvojot trimdā, V. Hāzners aktīvi pētīja un publicēja atmaskojošas ziņas par padomju represīvo iestāžu briesmu darbiem Padomju Savienībā⁴¹⁴.

Savā *DV* priekšnieka runā Latvijas valsts svētkos Ņujorkā 1971. gadā V. Hāzners, runājot par kultūras stāvokli okupētajā Latvijā, uzsver: „Par spīti Maskavas un viņas ielikteņu pūlēm, latviešu tautas nacionālās pastāvēšanas un saglabāšanas instinkts nav apslāpēts. Latviešu kultūras vērtību nosargāšana un jaunrade visumā iet pa tautai vēlamo tradīciju ceļu. Latviešu kultūras darbinieki dzimtenē nav nokausēti, par spīti daudziem

412 Rožkalne A. Palma vējā. 171.lpp.

413 Rožkalne A. Palma vējā. 172., 173.lpp.

414 Kā viens Rietumvalstu finansētās *Komitejas Latvijas brīvībai* darbiniekiem, V.Hāzners piedalījies iesnieguma izstrādāšanā un iesniegšanā *ANO komitejai par vergu darbu* (Committee on Forced Labor) PSRS ieslodzījuma vietās, šai nolūkā intervējis no gūsta atgriezušos vācu karavīrus, iegūstot informāciju gan par GULag nometnēm, gan par tajās ieslodzītajiem latviešiem. Gatavojis ASV Kongresa komisijām liecības par apstākļiem, kādos notika Latvijas okupācija 1940.gadā, gatavojis propagandas publikācijas žurnālā izdevumos *Life*, laikrakstā *New York Times* u.c. Rietumu preses izdevumos, strādājis radioraidījumu sagatavošanā raidīšanai uz Latviju, bijis Radio *Brīvība* redakcijas darbinieks, pētījis apstākļus Latvijā un rakstījis publikācijas PBLA gadagrāmatā *Latvija Šodien*. Autors sabiedriski vēsturiskām grāmatām *Varmācības torņi* un *Laiks, telpa, ļaudis*.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

ierobežojumiem un grūtībām⁴¹⁵.” Tālāk, runājot par trimdinieku iespējām palīdzēt tautai Latvijā, V. Hāzners teic: „Tā kā mūsu kaujas lauks Rietumos ir stipri ierobežots, tad bieži parādās uzskats, ka būtu vajadzīga sadarbība uz plašākas bāzes ar tautu dzimtenē. Te mums var būt divi partneri – režīma noteicēji un pati tauta. Okupācijas varas nesēji mums ieteic akceptēt iekārtu, kāda tagad pastāv Latvijā. (..) tur ir vienīgi sveša okupācijas vara, kas varmācīgi laupījusi mūsu tautai tās lielākās vērtības – brīvību un neatkarību (..). Tāpēc ar okupācijas varas nesējiem mūsu gods nemaz neatļauj runāt.“ Runā teiktais liecina, ka *DV* priekšniekam ir pozitīvs priekšstats par dzimtenes kultūras darbiniekiem. Tomēr ir iemesli, kas liek arī kultūras darbiniekus uzskatīt par „okupācijas varas nesējiem“. V. Hāznera un viņa līdzgaitnieku priekšstatu par to, kas ir LPSR Kultūras sakaru komiteja un kā pret to jāizturas, noteica ne vien citētajā fragmentā izteiktais apsvēruma, bet vēl vairāk fakts, ka 1960. gados KKS vārdā izdotajās brošūrās „Kas ir *Daugavas vanagi*“ u.c., tiek nomelnoti aktīvi trimdas organizāciju darbinieki, kuri kaitē PSRS interesēm. Balstoties uz melīgajām brošūrām kā uz vēstures avotiem, Rietumu preses žurnālisti sāka meklēt sensācijas par to, ka brīvības zeme ASV devusi patvērumu „nacistiskajiem kara noziedzniekiem“.

Viļa Hāznera vārds ir viens no tiem, kuri tiek apmeloti kā 2. Pasaules kara noziedznieki. 1978. gadā pret V. Hāzneru tiek uzrādīta safabricēta apsūdzība. V. Hāzners un viņa advokāts Ivars Bērziņš visas apsūdzības atspēko un pierāda liecību melīgumu. Saspringta un pazemojoša tiesāšanās notiek līdz 1984. gadam, kad ASV tiesa V. Hāzneru pilnībā attaisno⁴¹⁶. Taču Latvijas KKS publikācijās Vilis Hāzners un citi *Daugavas vanagi* joprojām tiek apsaukti par asiņainiem bendēm, kuriem ASV imperiālisms dod darbu un pajumti. Šādā ķēngu rakstā V. Hāznera vārds vēl ir lasāms pat 1988. gada KKS kalendārā (sagatavots 1987. gadā)⁴¹⁷. V. Hāzners pieder pie tās trimdas sabiedrības daļas, pret kuru KKS darbības plānotāji paredz izturēties tikai konfrontējoši. Tāpēc ir saprotami, ka *Daugavas Vanagu* attieksme arī pret rakstniekiem, kuri pieder tai pašai neapšaubāmi naidīgajai organizācijai – KKS, ir vismaz neuzticīga.

415 Hāzners V. *Varmācības torņi*. 593.lpp.

416 Hāzners V. *Varmācības torņi*, 2.daļa. „Kaņa noziedznieka“ stāsts.

417 Pudele B. Latviešu reakcionārā emigrācija ASV imperiālistisko aprindu pavadā. *Latvija-88. Latvijas PSR starptautisko sakaru gadagrāmata*. Rīga: Avots, 1987, 168.lpp.

Alfrēds Bērziņš savā rakstā “Nepieciešama apdomība un mērenība”⁴¹⁸, kas tapis pēc Jāņa Petera un Raimonda Paula vizītes ārzemēs, ir pārliecināts: ”Latvijas kultūras pārstāvji, kas no okupētās Latvijas ieradās ASV u.c., nav brīvi cilvēki, kas pie tautiešiem svešumā ieradušies pēc savas gribas, lai ar tiem tiktos un pārrunātu jautājumu, kas visiem latviešiem kopīgs, zīmējoties uz latviešu kultūras sargāšanu, kopšanu un jaunradi. Viņi ir okupācijas varas sūfīti un tas jau pasaka visu.” A. Bērziņš skaidri un nepārprotami norāda uz mērķiem, kurus sev izvirzījusi kultūras sakaru biedrība, t.i., 1) sniegt “maldīgu informāciju mazākzinošajiem, sevišķi no jaunās paaudzes vidus, par patiesu dzīvi okupētajā tēvzemē, tā cenšoties radīt iespaidu, ka vismaz latviskās kultūras laukā tur var izpausties brīvi un sasniegt arī ievērības cienīgus rezultātus”, 2) ”sasākt latviešu sabiedrību svešniecībā”, par ko raksta autors, krietni norūpējies, bilst: “Ja ar no virspuses tik nevainīgu kultūras sakaru palīdzību okupantiem izdotos radīt neuzticību un pat šķelšanos paaudžu starpā, mūsu spēki tiktu lielā mērā vājināti”⁴¹⁹.”

1982. gadā publicēts Viļa Hāznera raksts „Par disciplīnas jautājumiem“, kurā teikts: „Mums, Daugavas vanagiem, nekādā gadījumā nedrīkstētu būt pieņemama dažādu čekas dienestā esošo personu aicināšana ciemoties mūsu mājās, rietumu augstākās mācību iestādēs, viņu piedalīšanās sarīkojumos, viņu cildināšana mūsu jaunatnes organizāciju sanāksmēs. Nevar pirmā vietā likt Latvijā radušos kultūras vērtību iztīrīšanu, atstājot novārtā vai nemaz nepieminot mūsu trimdā radušās kultūras vērtības, kā tas jau ir noticis 2x2 nometnēs, Mičigenas studentu centrā un vēl citur, kur literāro vai citu darbu iztīrīšanā pirmā vieta ierādīta Ziedonim, Peteram, Paulam un citiem, kā tas bijis arī Jaunās Gaitas aprindās, vasaras vidusskolās, rakstnieku un mākslinieku sanāksmēs, pilnīgi ignorējot mūsu trimdas kultūras vērtību devumu”⁴²⁰.” V. Hāzners, apšaubot trimdas literātu aprindās sastopamo uzskatu, ka dzejnieku darbos Latvijā ir zemtekstos slēpts nacionālisms, apgalvo pat, ka „dzimtenē jaunatne šo „bazūnistu“ darbos nekā tamlīdzīga (pat dzimtenes pagrīdnieki) neatrod!”⁴²¹.

418 Bērziņš A. Nepieciešama apdomība un mērenība. *Laiks*, 1976, 22. dec., 10.lpp.

419 Bērziņš A. Nepieciešama apdomība un mērenība. *Laiks*, 1976, 22. dec., 10.lpp.

420 Hāzners V. Par disciplīnas jautājumiem. *Latvija Amerikā*, 1982, 25. sept.

421 Turpat.

Pretēji šai konservatīvajai politikai izšķiroša nozīme saskarsmes sekmēšanā bija otrā domāšanas tipa pārstāvjiem, kuri trimdā akcentēja kultūras sakaru iespējamus pozitīvos aspektus. Šī domāšanas tipa, t.i., vienas latviešu kultūras aizstāvju, motivāciju izsaka Lalita Muižniece: „... domāju, ka mūsu tauta ir par mazu, lai mēs varētu atļauties neizšķirt mākslu no diletantisma un propagandas (vienalga, kurā pusē) un savus dzejniekus un māksliniekus no okupantiem un mākslas spēka ārdītājiem”⁴²².

Trimdas intelektuāļu un kultūras darbinieku aizstāvētais uzskats par „vienu kopēju latviešu kultūru”, par kultūras darbu, kas stāv augstāk par politisko propagandu, atspoguļojas arī citās apcerēs. Izcilais folklorists, teologs un publicists Haralds Biezais savā rakstā „Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā” uzsver, ka bieži vien „esam pacēluši politiskās pretilšķības pāri kultūras patiesībām”⁴²³, tādējādi degradējot pašus kultūras darbiniekus, neņemot vērā, ka „ne trimdas, ne dzimtenes propaganda nav autonoma kultūras darbinieka cienīga”. Kā uzskata H. Biezais, „dzimtenes kultūras iepazīšana ir nepieciešama divu apstākļu dēļ: 1) mūsu jaunatne un nākamā paaudze. Brīvība nav tukšs jēdziens. Brīvība nav jāaizstāv un par to nav jācīnās, ja aiz tās vispār nav kultūras vērtību, ko aizstāvēt. Un tāpēc jaunatnei ir jāapzinās, ka latviešu tauta kā asins un kultūras kopība rada kultūru, ko nekādi aizkari nevar sašķelt; 2) mēs gribam būt tik lepni un piederēt brīvajai pasaulei. Brīvā pasaule nepazīst šķēršļus, kurus var radīt kādas politiskas doktrīnas kultūras darbā”⁴²⁴.

Anglijā dzīvojošais literatūrvēsturnieks Jānis Andrupš žurnālā *Ceļa Zīmes* 1970. gadā publicē apceri „Viena latviešu kultūra”, norādot, ka trimdiniekam nav iemesla ignorēt Latvijā radītās kultūras vērtības, jo „tajās nav nekā komunistiska, tieši otrādi - tās radušās, izolējoties no kumūnisma un krievināšanas. Ja tās aizmirstam, mēs palīdzam arī no savas puses celt un stutēt nožēlojamo dzelzs aizkaru”⁴²⁵. Arī Anšlavs Eglītis pauž līdzīgu viedokli – „kamēr eksistēs latviešu valoda, būs tikai viena latviešu kultūra,

422 Muižniece L. *No: Ruņģis A. Raksti. Studiju Grupas Biļetens. No 1964-1977*. Autora faksimilizdevums, 1996, 34.lpp.

423 Biezais H. *Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā. No: Kongresa materiāli*. Stokholma: Zviedrijas Latviešu cenrālā padome, 1967, 27.lpp.

424 Turpat.

425 Andrupš J. *Viena latviešu kultūra. Ceļa Zīmes*, Nr. 44, 1970, 52.lpp.

neskatoties uz krievu pūlēm to saskaldīt. To jau gluži labi saprot arī paši turienieši, lai gan nevar publiski pasludināt”⁴²⁶.

Atšķirīga gan ir trimdinieku izpratne par to, kā šo vienotās kultūras ideju realizēt. Haralds Biezais par trimdas latvieša galveno pienākumu izvirza „saprast un vērtēt objektīvi un bez aizspriedumiem visas kultūras vērtības, ko rada latviešu tauta”⁴²⁷, kā galveno pamatojumu minot, pirmkārt, jaunatni, kurai jāapzinās, ka latviešu tauta rada kultūru, ko nekādi „dzelzs aizkari” nevar sašķelt, un, otrkārt, piederību brīvajai pasaulei, kura nepazīst šķēršļus, ko var radīt kādas politiskas doktrīnas kultūras darbā. Piederība brīvajai pasaulei ir spēcīgs arguments, jo uzrāda galveno atšķirību okupētajā dzimtenē un trimdā – cenzūras neesamību, kas neapspiež domas lidojumu un neliek nemitīgi domāt par savu izteikto spriedumu sekām.

Uz vienas, apvienotas latviešu kultūras eksistences atzīšanu virzīja arī starptautiskā kultūras pasaule. Piemēram, strādājot ar latviešu literatūras tulkošanas jautājumiem un sazinoties ar citu tautu apgādiem, nereti izrādījies⁴²⁸, ka, runājot par kādām latviešu literatūras darbu izlasēm citu tautu valodās, šādu izlasu satura prasība vispirms ietver Latvijā, t.i., tautas pamata zemēm radušos darbus, kamēr par kādas trimdas literatūras eksistenci cittautieši bijuši jāpārliecina. Tātad, ja trimdas sabiedrība vēlētos palikt tikai kā kāda atsevišķa daļa, tad daļēji zaudētu iespēju ar kopējo latviešu veikumu iepazīstināt pasauli.

Spilgts otrā, proti, vienas latviešu kultūras domāšanas, tipa pārstāvis ir Valentīns Pelēcis. Viņš kā viens no pirmajiem tiek nodēvēts par koeksistenciālistu (trimdas izpratnē – persona, kas samierinās ar LPSR pastāvēšanu un necīnās pret to). 1964. gadā žurnāla *Tilts* 64./65. numurā ievietots V. Pelēča raksts „Mūsu bēgulības divdesmit gadi”, kurā viņš pauž savus argumentus par labu trimdinieku braucieniem uz Latviju, piemēram, „katram, kam līdzekļi atļauj un ir vēl mīlestība, ilgas un vēsturiska nojēga savas tautas likteņos, vajadzētu šo grūto atkalredzēšanās ceļu uzņemt. Ne ar šaubām, ne ar bailēm, ne ar plātību par šejienes dzīves standartu, bet ar sirsnību, cilvēcību un cilvēkam iesējamo

426 Anšl. Eglītis Eglītis vēstulē V. Pelēcim 1974. g. 29. maijā; RTMM V. Pel K 20.

427 Biezais H. Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā. *No: Kongresa materiāli*. Stokholmā, Zviedrijas Latviešu centrālā padome, 1967, 27.lpp.

428 Ruņģe V. Trimdas gara dzīve: fainomens „par sevi” vai daļa visas latviešu tautas kultūras? *Jaunā Gaita*, Nr.158.,1986.

patiesību pret pagātni, tagadni un nezināmo nākotni⁴²⁹, savukārt žurnālā *Tilts* 66./67. numurā V. Pelēcis uzrakstījis emocionālu un aizstāvības runai līdzīgu ievadrakstu Monikas Zariņas atmiņu stāstījumam par neseno Latvijas apciemojumu. Jāņem vērā, ka Monika Zariņa un viņas vīrs Guntis Zariņš lielā trimdas sabiedrības daļā tika uzskatīti par nodevējiem, „savaņgotiem“ čekas aģentiem (kaut gan patiesībā G.Zariņš konfidenciāli sadarbojās ar britu iestādēm, kas organizēja un atbalstīja kultūras sakarus, lai ietekmētu inteligences uzskatus un liberalizētu sabiedrību Padomju savienībā). Drīz vien 1965. gada *Daugavas Vanagu Mēnešraksta* 1. numurā publicēta trimdas literatūrzinātnieka un kritiķa Jāņa Rudzīša apcere „Starp koeksistenciālismu un mekkārtismu⁴³⁰”, kurā paustas divas bīstamākās parādības trimdā: koeksistenciālisms⁴³¹ - „brāļošanās” ar Latvijas cilvēkiem, mekkārtisms – sīkumaina pārspīlēta nodevēju, spiegu meklēšana pašu trimdinieku vidū. Iepriekšminētos V. Pelēča rakstus J. Rudzītis nodēvē par „visu mūsu koeksistenciālistu kredo”, plaši citējot Valentīnu Pelēci. Diemžēl V. Pelēča atbildes vēstuli *Daugavas Vanagu Mēnešraksts* nepublicēja.

V. Pelēci interesē Latvijas kolēģi – rakstnieki. V. Pelēcis, pamatojot savu pārliecību par sakaru nepieciešamību, 1960. gadu sākumā norāda, ka Latvijā rakstnieki un žurnālisti dalāmi trīs grupās: „Vienā ietilpināmi tie, kas ar šķietamu patiku, bez garas domāšanas, salīda padomju varas paspārnē jau 1940. gadā. Otrā, kas dzīvi atgriezušies no deportāciju vietām, kā arī, kas, sabrūkot vācu okupācijai 1944. gadā, nepaguva vai nevēlējās atstāt Latviju. Trešajā – jaunie, kas izauguši padomju varas gados⁴³².”

Īpaši V. Pelēcis vēlas rast kontaktus ar trešo grupu – jaunajiem, jo „tie, pateicoties jaunības nemieram, kā arī visā pilnībā neatcerēdamies Latvijas brīvības dienas, sāk savus mūžus bez tā traģiskā smaguma, kas guļ vecās paaudzes dvēselēs. (..) Viņi melo propagandas vajadzībai, bet savā starpā redzīgākie atļaujas debatēt, vai komūnisms tiešām nav iespējams bez meliem⁴³³”. Vēstulē Gunaram Saliņam V. Pelēcis raksta: „Ar

429 Citēts no Rudzīts J. Starp koeksistenciālismu un mekkārtismu. *Daugavas Vanagu mēnešraksts*, Nr.1, 1965, 41.lpp.

430 T.i., makartisms – ASV senatora Dž.R.Makartija ierosināta un organizēta politisku, administratīvu un tiesisku represiju kampaņa pret kreisi noskaņotiem vai aizdomās par antiamerikānisku darbību turētiem cilvēkiem un organizācijām 20.gs.50.gadu pirmajā pusē.

431 Koeksistence - *polit.* Līdzāspastāvēšana. *Svešvārdu vārdnīca*, Rīga: Jumava, 1999. 362.lpp.

432 Pelēcis V. Viņi un mēs. biļetens *Brīvais Vārds*, Nr.6, 1962, 4.lpp.

433 Turpat.

tiem Latvijas brāļiem jau nelaime tā, ka Maskavas ieceltie kučieri ilksij pāri raudzīties daudz neatļauj. Tas arī mums jāsaprot, ka viņu sakari ar mums tiek atļauti tikai propagandas nolūkos, bet es nešaubos, ka starp šiem kroņa maizītes ēdājiem var atrast arī literātus, kas atļautajā „propagandas apločinā” tomēr mēģina atrast iespējas, lai kaut ar pavisam „nemanāmu zīmju” palīdzību liktu mums izprast viņu mānticībai pakļautās literatūras strupceļu, un ne ar mūsu patriotisko propagandistu un pagātnes pielūdzejū trimdinieciski rūgto ironiju, bet ar vietas, laika un apstākļu tiešamības novērtējumu pāri jebkādam propagandām..”⁴³⁴

Sava taisnība noteikti ir arī Jāņa Peniķa vēstulē, kas adresēta Rolfam Ekmanim, Uldim Ģērmanim, Gunāram Irbem, Valdai Melngailei, Valentīnam Pelēcim, Olafam Stumbram: „Mēs visi pavadām samērā daudz sava brīvā un nebrīvā laika, mēģinot kaut cik sekot attīstībai Latvijā; mēs visi pavadām diezgan daudz stundas, apmainoties vēstulēm, kur varbūt pati biežākā tēma ir jaunākais iespaids, fragments, ziņa, bauma par to un to Latvijā; tajās retajās reizēs, kad mums iespējams satikties, saruna atkal aizpeld uz to pašu. Un tomēr, par spīti mēģinājumiem lasīt un sekot un salīdzināt, ir sajūta (vismaz man ir tāda sajūta), ka mēs arī labākajā gadījumā sataustām tikai fragmentus, ka mūsu iespaidi bieži vien ir apmēram tādi, kā četru aklo apraksts par ziloni indiešu pasakā”⁴³⁵.

Vērā ņemams un analizējams ir trimdas sabiedrībā pastāvošais t.s. kultūras sakaru sindroms, kuru piemin Valija Ruņģe, analizējot faktoros, kas apdraud ārpus Latvijas esošo literatūru un gara dzīvi⁴³⁶. Kā atzīst raksta autore, „tas gan ir visai mīklains jautājumu komplekss, kurā esam apmaldījušies kā apburtā dārzā, jo tā ietvaros bieži tiecamies izvērtēt to, kas pašreiz nav izvērtējams, proti, mēs tiecamies pasludināt, kāda politiska nosliece (patiesa, piedēvēta vai spēlēta) ir šādam vai tādam kultūras darbiniekam Latvijā. Šī kultūras sakaru sindroma vajāti, mēs bieži vien noraidām nevien kultūras vērtības, kas radušās Latvijā, bet bez liekas domāšanas grasāmies izraidīt no sava vidus savas puses jaunās paaudzes, ja tās interesējas par kultūras jaunradi Latvijā”. Visai asprātīgi un precīzi sagrupētajos faktoros V. Ruņģe min arī vālodzes sindromu, kas arī attiecināms uz trimdas sabiedrības daļas nostāju pret kultūras procesiem okupētajā

434 V.Pelēcis vēst.ulē Gunaram Saliņam 1967. g. 4. maijā; RTMM inv. nr. 515790, G.Sal K1/3.

435 J. Peniķis vēstulē V.Pelēcim 1971. g. 4. apr.; RTMM 555881.

436 Sk. Ruņģe V. Trimdas gara dzīve: fainomens „par sevi” vai daļa visas latviešu tautas kultūras?// *Jaunā Gaita*, Nr.158, 1986.

Latvijā. Autore uzskata, ka, ja par šiem procesiem tiek vispār runāts, tad visvairāk izteikts negatīvu, kritisku viedokļu, pārāk maz mēģinot iedziļināties apstākļos, kādos jāstrādā rakstniekiem Latvijā, vai arī prasot no viņiem toreizējā situācijā neiespējamu rīcību, paši „nostādamies „pa gabalu“ – kā vālodze, kas, Daugavu rokot, arī stāvēja malā, lai nenotraipītu dzeltēnās bikses“⁴³⁷.

Atšķirībā no pirmā viedokļa pārstāvjiem raksturīgās ticības VDK varenībai, profesionālismam un neticības LPSR režīma atzīto, privilēģēto rakstnieku un mākslinieku spējai, kā arī gribai darboties atšķirīgi no komunistu un VDK noteiktajiem mērķiem un uzdevumiem, otrā viedokļa pārstāvji saskatīja Latvijas radošajā inteliģencē sabiedroto, ar kuru ir ne vien iespējams, bet ļoti vēlams sadarboties, cīnoties par kopīgu mērķi – tautas saglabāšanu, legāliem līdzekļiem atbalstot tautas pastāvēšanai nepieciešamo literatūru un mākslu.

Jautājumā par to, kas vairāk veicinājis Latvijas neatkarības atgūšanu – „stingrā stāja“ vai „sakari“, jāsecina, ka bija vajadzīgi gan viens, gan otrs virziens. Pateicoties vieniem, tika saglabāts Latvijas valsts *de iure* statuss un ASV neatzīšanas politika Latvijas iekļaušanai Padomju Savienībā. Savukārt otrie, sadarbojoties nevis tikai ar drosmīgajiem disidentiem, bet vairāk ar Latvijas kultūras eliti, nodrošināja, ka ilgākā laikā varēja notikt integrēšanās starp rakstniekiem trimdā un Latvijā.

Paradoksāli, ka kultūras sakari nenotiktu, ja trimdas politiskā vadība tiem nepretotos. Rakstnieks Guntis Zariņš to apzinājās jau 60. gadu sākumā. Vēstulē domubiedram Ināram Brēdriham⁴³⁸ G. Zariņš raksta (vēstule gan paliek nenosūtīta): „Man liekas, ka mēs nekādā gadījumā nedrīkstam aizmirst vienu lietu: ja beigs eksistēt mūsu labā spārna prese un totalitārie uzskati, tad nebūs vajadzīgi „kultūras sakari“, un līdz ar to vienīgais logs, ko krievi atvēruši – būs aizsists. Tev rakstu tik atklāti, jo ceru (daļēji zinu), ka Tu manus izteicienus nedarīsi zināmus plašām aprindām (...). Manī nav rūgtuma (...) pret tiem, kuri man uzbrūk, jo bez šiem uzbrukumiem nebūtu iespējas Latvijā brīvi kustēties“⁴³⁹.” No G. Zariņa teiktā izriet, ka trimdas politiskās vadības lielā pretestība

437 Sk. Ruņģe V. Trimdas gara dzīve: fainomens „par sevi“ vai daļa visas latviešu tautas kultūras?// *Jaunā Gaita*, Nr.158, 1986.

438 Inārs Brēdrihs (1930-1991) – dzejnieks.

439 *Karogs*, 2000, Nr. 2, 185.lpp.

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

bija svarīga un nepieciešama latviešu kultūras sakaru atļaušanai un veicināšanai no Padomju Savienības puses.

Spēcīgākās latviešu trimdas organizācijas – Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA), Daugavas Vanagi, Amerikas latviešu apvienība (ALA), Latviešu nacionālā apvienība Kanādā (LNAK) pieņēma lēmumus, ka sadarbošanās ar KKS, kā arī okupētās Latvijas apmeklēšana nav vēlama, un personām, kas ir kādas trimdas organizācijas valdēs, pirms Latvijas apmeklēšanas ir jāatkāpjas no amata. Trimdai bija politisks mērķis – Latvijas neatkarības atjaunošana *de facto*. Lai neapdraudētu Latvijas valsts *de iure* statusu, minētās vadošās organizācijas konsekventi aizstāvēja uzskatu, ka attiecībās ar LPSR oficiālajiem pārstāvjiem, arī ar KKS ir pieļaujama tikai konfrontācija. Tikai Atmodas laikā 1989.g. noliedzošās rezolūcijas tika mainītas.

Savukārt trimdinieku grupa, kas 20. gs. 50. gadu beigās, 60. gadu sākumā piederēja pie jaunākas paaudzes, piemēram, t.s. jaungaitnieki – trimdā izdotā kultūras un literatūras žurnāla *Jaunā Gaita* veidotāji, izvērtējot komunistu režīma draudus un Aukstā kara perspektīvas, izvirzīja citu taktiku - atnest varbūtību, ka Latvijas neatkarība tiks atgūta militārā cīņā, un veltīt pūles latviešu valodas, literatūras un kultūras saglabāšanai un stiprināšanai Latvijā, iesaistoties kontaktos ar Latvijas garīgo eliti, izvairoties no atklātām politiskām diskusijām, tādējādi mazinot un neitralizējot latviešu asimilācijas draudus ilgtermiņā.

Kultūras sakaru redzējums Latvijā

Latvijā līdz pat Atmodas gadiem oficiāli pastāvēja tikai viens viedoklis par kultūras sakaru nepieciešamību un mērķiem, t.i., pašas Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs viedoklis. Ikgadējās komitejas atskaitēs lasāmi pozitīvā tonī izteikti ziņojumi par paveikto, katra komitejas sekcija uzskaita savus panākumus vai problēmas. Kā organizācijas viedoklis tas tika pausts gan presē, gan radio, uzsverot emigrantu šķietami negatīvās iezīmes un izceļot tos atsevišķos trimdas kultūras pārstāvjus, kas aktīvi iekļāvušies kultūras sakaru procesā. Augstākās varas līmenī, sabiedrībai plaši nepausti, VDK iekšienē paliek KKS faktiskie mērķi – iespēju robežās

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

ideoloģiski ietekmēt un šķelt trimdas sabiedrību. Kultūras darbiniekiem bija iespējas vai nu sadarboties ar KKS vai atturēties.

Piemēram, LPSR VDK priekšsēdētāja L. Avdjukeviča 1976. gada slepenajā ziņojumā LKP Centrālkomitejai norādīts, ka *“aktivizēta darbība emigrācijas organizāciju un centru dezorganizēšanā. Šim nolūkam tika izmantoti īpaši sagatavotu propagandistu izbraukumi uz emigrantu mītnes zemēm.”* Ziņojumā kā pirmais tiek minēts dzejnieka Jāņa Petera un dramaturga Jāņa Anerauda izbraukums uz ASV, kurā *“Veikti pasākumi pret emigrācijas centriem ASV”*. Izteikts secinājums, ka *“Augtākminēto pasākumu veikšana kopā ar citu darbu padziļināja šķelšanos emigrācijā”*⁴⁴⁰.

Savukārt vienīgais veids, kā bija iespējams paust savu neuzticību kontrolētiem kultūras sakariem, bija atteikšanās iesaistīties KKS aktivitātēs. Piemēram, Vizma Belševica, kura sarakstījās ar trimdas literātiem un kurai trimdinieki palīdzēja viņas dzejas nepublicēšanas gados, ne reizi nav iesaistījies KKS sekciju darbā.

Atklātāka informācija par KKS darbu Latvijā parādījās līdz ar PSRS sabrukumu. Tikai 90. gadu nogalē Totalitārisma seku dokumentēšanas centra vadītājs Indulis Zālīte publicēja rakstu par KKS nozīmi; komitejas darbā iesaistītie cilvēki retās intervijās puda savu redzējumu par kultūras sakaru būtību un savu darbību KKS. Žurnālisti, kas uzdevuši šos jautājumus, lielākoties paši ir bijuši kādā mērā saistīti ar kultūras sakariem kā noteikta laikmeta ietekmes metodi, piemēram, Ieva Lešinska, Imanta Lešinska meita, intervijā ar Jāni Peteru, gan nevairās izteikt savu viedokli, gan provocē J. Peteru uz tiešām atbildēm; tāpat Egils Līcītis, Voldemārs Krustiņš savus jautājumus formulē kā konkrētās padomju dzīves aculiecinieki un izvērtētāji.

Acīmredzot izskaidrojums publiskajā telpā pieticīgi izskanējušai informācijai meklējams faktā, ka, sadarbojoties ar KKS, kultūras darbinieki jau padomju gados labi apzinājās šīs organizācijas nepievilcīgos ideoloģiskos mērķus. Par spīti tam, daudzi no viņiem uzskatīja, ka saskarsme ar trimdiniekiem ir iespēja tomēr sekmēt kopējas latviešu kultūras telpas atjaunošanos. Saskarsme ar trimdu, kaut arī apstākļos, kādus diktēja PSRS

440 Zālīte I. Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā. Aukstā kara sākums. 1998.gada 25.aug. Pieejams: <http://vip.lanet.lv/LPRA/arhivi.htm>

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

VDK noteiktā kārtība, daudzu latviešu rakstnieku redzējumā tomēr radīja „caurumu žogā”⁴⁴¹, kas, runājot I. Ziedoņa vārdiem, bagātināja nacionālo domu⁴⁴².

Zigmunds Skujiņš savu pamatojumu saskarsmes nepieciešamībai izsaka rakstā par savu draudzību ar Gunaru Janovski: „Gan Gunars Janovskis, gan mēs, Latvijā dzīvojošie rakstnieki, pārstāvējām vienu literatūru – latviešu literatūru, kuru varmācīgi sašķēlēja. Varbūt literatūra tāpat kā, teiksim, smadzenes, zaudējušas kādu daļu, nespēj vairs normāli pildīt pienākumus un nonāk pretrunā ar jēgu? Izjutu nepieciešamību pēc cilvēku domām un pasaules lūkojuma tās latviešu literatūras ietvaros, kas Latvijai tajos gados bija noslēpta aiz augsta žoga. Vienīgi no dabiskiem instinktiem atsvešināts niekkalbis šādas vēlmes var tulkot kā kaili egoistisku mērķi „gūt sev labumu”⁴⁴³.”

Saskarsme ar trimdas kultūru izrādījās rosinošs faktors samērā daudzu Latvijas rakstnieku darbā; ir piemēri, kas tieši apliecina padomju Latvijas literatūras procesa ietekmēšanos no trimdas kultūras. Piemēram, iedvesmojoties no Kanādas latviešu zinātnieku Vairas Vīķes-Freibergas un Imanta Freiberga latvju dainu datorizēšanas projekta, Latvijā aizsākās tematisko izlašu „Mana tautasdziesma” sērija ar sastādītāju subjektīviem komentāriem. Populārākās bija I. Ziedoņa sakārtotās tautas dziesmu izlases „Kas jāzina meitiņām”(1981), „Puisīts augu”(1984), „Tu dzīvoji dižu darbu”(1985)⁴⁴⁴.

Z. Skujiņš, rakstot romānu „Gulta ar zelta kāju”, kuru pats uzskata par savu labāko⁴⁴⁵ un kas padomju lasītājam sniedza tam laikam nozīmīgu latviešu vēstures panorāmu⁴⁴⁶, izmantojis iespaidus un vērojumus, kurus pats guvis, viesojoties Anglijā pie rakstnieka Gunāra Janovska⁴⁴⁷.

Savukārt Jāņa Petera grāmatā „Raimonds Pauls. Versijas, vīzijas, dokumenti” (1982) ar autora zināšanām par trimdas kultūru piesardzīgi tika iepazīstināts arī lasītājs padomju Latvijā, no tās iegūstot nacionālajai pašapziņai tīkamu informāciju par latviešu kultūras un zinātnes sasniegumiem trimdā (grāmatas valodā – emigrācijā). Arī grāmatā

441 „caurums žogā” – Gunāra Janovska metafora. Zigmunds Skujiņš. *Raksti*. 1.sēj. Paralēlās biogrāfijas. Rīga: Mansards, 2005, 256.lpp.

442 Mille A. *Jānis Peters. Sarkanā. Te un citadelē*. Rīga, 2005.

443 Skujiņš Z. *Raksti*. 1.sēj. Paralēlās biogrāfijas. Rīga: Mansards, 2005. 244.lpp.

444 Cimdiņa A. *Brīvības vārdā*. Rīga: Jumava, 2001. 108.lpp.

445 Intervija ar Z.Skujiņu. Valmieras raj. laikraksts *Liesma*, 2006, 23. dec.

446 Skujiņš Z. *Gulta ar zelta kāju*. Rīga, 1984.

447 Skujiņš Z. *Raksti*. 1.sēj. 250.lpp.

atrodamais kompetentais, pozitīvais Latvijas brīvvalsts kultūras attēlojums pirms 1940. gada okupācijas ir vismaz daļēji saistāms ar izziņas iespējām un atziņām, ko sniedza autora kontakti ar latviešu inteliģenci Rietumos. Grāmata tika ar panākumiem izdota krievu valodā, un tās lasītāji – komponista un skatuves mākslinieka R. Paula pielūdzēji Padomju Savienībā – lasīja par to, ka latviešiem ir prominenta un cienījama emigrācija ar sasniegumiem Rietumu zinātnē. Piemēram, J. Peters, apcerēdams ziņģu kultūras saknes, bagātīgi citē Stokholmas universitātes docenta Andreja Johansona spriedumus par XVIII gadsimta Latvijas kultūras vēsturi⁴⁴⁸.

Grāmatas ukraiņu izdevuma manuskripts, kas tika atdots saskaņošanai, it kā pazuda. Bija skaidrs, ka tas neizgāja cenzūru Ukrainas PSR līmenī, taču oficiāli atbilde pat netika sniegta. Tulkotājs, ukraiņu dzejnieks Jurijs Zavhorodnijs⁴⁴⁹ domā, ka iemesls izdevuma apturēšanai Ukrainā ir emigrācijas tēlojuma neatbilstība Ukrainas PSR postulātiem par to, kā jāraksta par „buržuāziski nacionālistisko“ emigrāciju: „Peters stāsta par Latvijas kultūru, par latviešiem emigrācijā – viņš tautiešus nedala savējos un svešajos. Stāsta, kā Paulu uzņēma latviešu diasporā Amerikā un Austrālijā. Mums taču Ukrainā tolaik pat nedrīkstēja pieminēt tos, kas atrodas emigrācijā – drīkstēja runāt tikai par tiem, kas propagandēja tālaika režīmu. Jo tolaik bija skaidri pateikts: kas nav ar mums, ir ienaidnieks, un ja viņš nepadodas, viņu vajag iznīcināt. Un nekādu kompromisu! Manuprāt, tas bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc tulkojums pazuda...⁴⁵⁰.” Aukstā kara laikos ukraiņu diaspora Rietumos aktīvi cīnījās pret PSRS varas realizēto Ukrainas „klusās likvidācijas“ politiku⁴⁵¹, savukārt Ukrainas KP nepieļāva tādas grāmatas izdošanu ukraiņiski, kurā „buržuāziskais emigrants“ nav padomju dzejnieka ienaidnieks.

Šis piemērs liecina, ka caur latviešu legālo „caurumu dzelzs priekškarā“ latviešu padomju rakstnieki padomju informācijas telpā liberalizēja Rietumu un „buržuāziskās emigrācijas“ tēlu, nereti atduroties pret komunistiskās nomenklatūras stingro aprindu

448 Peters J. Raimond Pauls. *Versii, viņēnija, dokumenty*. Rīga: Liesma, 1986. 12.lpp.

449 Jurijs Zavhorodnijs, dz. 1940.g. Dņepropetrovskā, māte latviete, Ukrainas un Latvijas sadraudzības biedrības viceprezidents. 11 dzejoļu grāmatu un 3 prozas grāmatu autors, 3 lielāku tulkojumu no latviešu valodas autors (*Raimonds Pauls*; Latviešu dzejas antoloģija un Knuta Skujenieka (*Sēkla sniegā*)).

450 Raita S. Spītējot aizliegumam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2006, 12. sept., 16.lpp.

451 Satzewich V. *The Ukrainian Diaspora (Global Diasporas)* Routledge, 2002. 288 p.

šķēršļiem. Jānis Peters atzīst, ka bijis izbrīnīts par šo aizliegumu, jo Ukrainā Raimonu Paulu ļoti cienīja, tāpēc kā vienīgo iespējamo iemeslu J. Peters min faktu, ka savā grāmatā rakstījis par buržuāzisko Latviju un par Latvijas ļoti bagāto kultūras dzīvi, kas Ukrainas komunistu vadībai varēja nepatikt, jo viņu nacionālisms bija ļoti dzīvs⁴⁵². Grāmatu ukraiņu valodā izdeva 2005. gadā, identisku un bez kādiem labojumiem un papildinājumiem. Šādu pieeju J. Zavhorodnijs pamato ar apsvērumu, ka R. Paula cienītājiem Ukrainā būs ļoti interesanti lasīt grāmatu, kas uzrakstīta 80. gadu sākumā, vēl pirms Gorbačova perestroikas⁴⁵³.

Jānis Peters savā grāmatā, runājot par saviem iespaidiem, viesojoties ASV un Zviedrijā, padomju lasītājam sniedz informāciju par trimdas latviešiem: „Pret Raimonu Paulu klaida latvieši attiecas tikpat dažādi kā pret visu mūsu kultūru – no pārpildītām zālēm Kanādas un Amerikas Savienoto Valstu lielajās pilsētās 1981. gada septembrī un oktobrī līdz dažu sīklatviešu izdotas avīzītes ķengām „Ķengurzemē“ visai sliktā latviešu valodā; no Raimonda Paula dziesmu publiskas atskaņošanas emigrantu saietos līdz anonīmiem telefonzvaniem viesnīcās ar cieņas apliecinājumiem Padomju Latvijai un tās kultūrai Raimonda Paula personā; no apzīmējuma „latviešu mūzikas melnais mēris“ emigrantu žurnālītī līdz viņa skaņuplašu totālai invāzijai katrā klaida latviešu mājā – par to es pārliecinājos i Čikāgā, i Losandželosā, i Ņujorkā, i visos citos pagastos – visur mani centās iepriecēt ar Raimonda dziesmām, kamēr es teicu – tās es dzirdu Rīgā, spēlējiet man savu Dzeni, Legzdiņu un citus... Šie ne – Raimonu!“⁴⁵⁴

Grāmatā ir arī neliela epizode no miera reisa pa sešām Eiropas valstīm 1979. gada pavasarī, ko organizēja PSRS Miera aizstāvēšanas komiteja un kurā devās R. Pauls un J. Peters kā Latvijas pārstāvji. Epizode no pietāšanas Stokholmā, kur abus sagaida Stokholmas latvieši: dzejnieks Juris Kronbergs, kas tulkojis un izdevis zviedriski Imanta Ziedoņa epifānijas un Vizmas Belševicas dzejoļu grāmatu un organizējis arī citu autoru publikācijas zviedru literārajā presē, kā raksta J. Peters, „izskatās tīri progresīvs bārdainis“. Kopā ar Juri Kronbergu J. Peters un R. Pauls viesojušies dzejnieces Veronikas Strēlertes un rakstnieka, kultūrvēsturnieka Andreja Johansona viesmīlīgajā mājā. Kā

452 Raita S. Spītējot aizliegumam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2005, 12. sept., 16.lpp.

453 Turpat.

454 Peters J. *Raimonds Pauls. Versijas, vīzijas, dokumenti*. Rīga: Liesma, 1982. 23.lpp.

atceras Jānis Peters: „Bija Lieldienu sestdiena. Dzērām kādu īpašu itāļu vīnu un ēdām pashu.(..) Andrejs Johansons 1940. gadā strādāja „Literatūras Avīzē“, publicējās tanī. Viņa pētījums par ūdens gariem baltu mitoloģijā sarakstīts vācu valodā un ir atrodams visās Eiropas bibliotēkās, arī pie mums Rīgā. Veronika Strēlerte, Johansona dzīvesbiedre, dāvā man savu emigrācijā izdotu dzejoļgrāmatu „Žēlastības gadi“⁴⁵⁵.”

Savu iesaistīšanos kultūras sakaros Latvijas rakstnieki skaidro dažādi. Imants Ziedonis nenoliedz savu jaunības gadu pasaules kārtības uztveres „sarkanumu“: „Mani audzināja, man nebija tādas domāšanas, var teikt, es biju ļoti naivs un infantils, muļķis es biju, ar mani ideologi ir spekulējuši. Bet mēs, dzīvojot tajā laikā, citādi nemācējām, mums bija jādomā tajā vidē, un es nekā nevaru pieņemt pārmetumus no cilvēkiem, kas, piemēram, dzīvojuši Austrālijā.“ Taču I. Ziedonis uzsver, ka viņš un citi padomju Latvijas režīmā strādājoši kultūras darbinieki, domājot par nacionālajām interesēm, meklēja un atrada trimdas latviešu inteliģencē Latvijai vitāli svarīgu kultūras substanci: „Tāpēc jau savlaicīgi sapratām, ka jābrauc pie pasaules latviešiem, ka tie ir mūsējie, tur ir milzīgs intelekta potenciāls, ar viņiem jākontaktē, mums šī intelekta trūkst, mūsu inteliģence ir tur. Izmantojām Kultūras sakaru komitejas braucienus, tāpat pasaules gudrākie latvieši izmantoja Kultūras sakaru komitejas braucienus uz šejieni. Lešinskis rakstījis, ka braucām vervēt čekistus. Mēs runājām ar cilvēkiem, ka viņiem jābrauc pie mums, jo tas vajadzīgs Latvijai. Ja šāds kanāls bija iespējams, mēs to izmantojām. Varbūt tā ir mūsu vaina, bet mēs darījām pozitīvu darbu, daudzi pasaules latvieši to saprata, kontaktēja ar mums, un tādā veidā bagātināja mūsu politisko un nacionālo domu. Viņi šeit ar mums tikās, un mēs izmantojām jebkuru iespēju tikt ar viņiem, domas pamazām integrējās“⁴⁵⁶.”

Komitejas darbā iesaistīto mākslinieku, mūziķu, rakstnieku, īpaši dzejnieku, loma VDK mērķu sasniegšanā līdz šim nav tikusi dokumentāri pamatota. Imants Ziedonis spriež, ka kultūras sakarus „ne toreiz, ne tagad, kamēr vēl pastāv vecā emigrācijas paaudze, viennozīmīgi nevērtē. Viņiem tas ir tikai „čekas uzdevumu veikšana”, tiekoties ar ārzemju latviešiem. Mums tas nozīmēja informāciju šeit. Tas bija ļoti liels, vērtīgs

455 Peters J. *Raimonds Pauls. Versijas, vīzijas, dokumenti*. Rīga: Liesma, 1982. 23.lpp.

456 Mille A. *Te un citadelē. Jānis Peters. Sarkanā*. Rīga, 2005. 70.lpp.

solis, ko mēs izdarījām. Jā, ar Kultūras sakaru komitejas naudu braucieniem. Tā bija tā izmantošana. Viņi mūs izmantoja, un mēs viņus izmantojām”⁴⁵⁷.

Imanta Ziedoņa definējums „abpusēja izmantošana“ varētu izraisīt daudz viedokļu. Piemēram, bijušais KKS vadītājs, VDK kadru virsnieks Imants Lešinskis, atbildot uz jautājumu, kā viņš vērtē Imantu Ziedoni, atbild: Imants Ziedonis šai (sakaru) lietai bija daudz tuvāk nekā, piemēram, Jānis Peters. (..) I. Ziedoni un O. Vācieti piesaistīja pie trimdas dzejnieku antoloģijas veidošanas. Un līdz ar to viņi nokļuva tai “sakaru” lokā. Pēc tam uzaicināja komitejas pasākumos, kur jau vienmēr tiek novērots, kā tas cilvēks reaģē — vai viņš, piemēram, ziņo par savām sarunām ar ārzemniekiem, vai neziņo. Imants Ziedonis bija no tiem, kas ziņoja un pie tam ar tādu komjaunieša degsmi strādāja šajā darbā. Līdz ar to Ziedonis braukāja un braukā apkārt. (..) Tātad Imants Ziedonis ir labs kadrs”⁴⁵⁸.

Savukārt Imants Ziedonis komentē I. Lešinska teikto: “Ko nozīmē “ziņo”? Te ir nozīmju pārbīde. Var būt gan ideoloģisks “klačziņojums”, gan formāla atskaite. Ziedonis pagērējuma gadījumā formāli atskaitījās. Tie “kultūrsakarnieki”, kas uzdrošinājās izmantot KS komitejas dotās iespējas kontaktēt, darīja to pa savam. Manas atskaites pāris reizes publicētas presē, ap kurām tad dīdījās ideoloģiski gan viena, gan otra puse.”⁴⁵⁹.

Jānis Peters apgalvo, ka, piemēram, pēc sava ASV brauciena uzrakstījis „ļoti skaidri un gaiši, ka emigrācijas latvieši nav fašisti, ka viņus diez vai vajag saukt par buržuāziskajiem nacionālistiem, ka Rietumos latvieši ir nokļuvuši Otrā pasaules kara rezultātā, ka vajadzētu pārskatīt šīs te ideoloģiskās nostādnes...“. Viņš arī piebilst: „Ja es pat varēju iedomāties, ka šīs atskaites nokļūst VDK, tad es noteikti arī zināju, ka tās nokļūst arī Centrālkomitejā, kura īstenībā lēma par ideoloģiju nebūt ne tik viendabīgi, kā mēs pašreiz iedomājamies. Manas atskaites bija bez jebkāda novērtējuma. Mans kredo bija tas, ka tur dzīvo normāli cilvēki, ka mēs nedrīkstam paplašināt plaisu, nedrīkstam viņus lamāt...”⁴⁶⁰. Jānis Peters: „Es pieļauju, ka mana leksika, mana retorika ir bijušas

457 Līcītis E. Aizstāvējamies un aizstāvējam. Saruna ar I.Ziedoni. *Latvijas Avīze*, 2004, 29. janv., 21.lpp.

458 Lešinskis I. Sakaru problemātika ar okupēto Latviju. *Brīvība*, Nr. 10, 1984, 4. lpp.

459 Imanta Ziedoņa komentāri par E. Eglājas semestra darbu „Imanta Ziedoņa saskarsme ar trimdas literātiem un literatūru“ (1999. g. maijā).

460 Izspļauts līderis. Ievas Lešinskas saruna ar Jāni Peteru. *Rīgas Laiks*, 1998, Nr. 11, 13.-18.lpp.

instrumenti kādas lielākas lietas paveikšanai. Var paņemt daudzus no šiem maniem instrumentiem un ar tiem sākt uzbrukt man pašam⁴⁶¹.”

J. Peters atklāj, ka tieši sarunas ar kādu trimdas latvieti (Veltu Tomu⁴⁶²) devušas motivāciju iestāties partijā: „Viens no pirmajiem pierunātājiem bija Andrejs Balodis – naivais, romantiskais padomju dzejnieks, Berklava līdzbiedrs. Arī viņa kundze, veca pagrīdniece, teica: „Nu bet Jānīt – ja tādi nebūs kā tu, tad jau atkal pienāks piecdesmit devītais gads.“ Tad mani mēģināja pierunāt Monta Kroma – brīnišķīga, moderna dzejniece, ļoti brīvdomīga. Un ļoti līdzīgi: mums vajag tādus kā tu, lai varētu ietekmēt sabiedrību – paskaties, kas tagad notiek. Un tad bija Ojārs Vācietis, kurš skaidri un gaiši pateica: „Partija ir abstrakcija. Konkrēta ir tikai pirmorganizācija, šoreiz Rakstnieku savienība. Mums tur ir jānoturas.“ Un tad viens emigrants atbrauca šeit un deva galīgo grūdienu. Viņš teica: „Paskatieties uz Lietuvu un Igauniju. Kāpēc jūs esat tādi muļķi un nestājaties partijā?“⁴⁶³. Jau 80.gadu sākumā kādā vēstulē Andrejam Irbem Ojārs Vācietis pamato trimdas un Latvijas literatūru saskarsmes nepieciešamību ar šādiem vārdiem: „Kā skaitliski mazai tautai ne tikai neizšķīst, ne tikai izdzīvot, bet dzīvot skaitlisku mamutu vidū? (...) Bet gara, dvēseliskā, ētiskā ziņā milži un punduri ir līdztiesīgi. Tāpēc es ar lielām simpātijām, lai neteiktu vairāk, esmu par visu to, kas mums tiek no promesošiem ar tīru sirdi dots. Nav ko zūdīties, letiņi šinī ziņā ir varen fiksi⁴⁶⁴.”

Šeit izteiktās O. Vācieša domas, pirmkārt, apliecina dzejnieka nevēlēšanos piekrist mazo tautu ieaugšanai lielajās tautās, tātad neuzticību PSKP nacionālajai politikai, kas oficiāli paredzēja PSRS tautu valodu izzušanu un to saplūšanu „padomju tautā“ ar krievu valodu. Pretēji brežņeviskajām nostādnēm O. Vācietis vēlas nosargāt savas skaitliski mazās tautas pastāvēšanu starp „mamutiem“ – lielajām tautām, kuru garīgo vai ētisko pārkumu viņš neatzīst. Otrkārt, O. Vācietis apliecina solidaritāti tautiešiem Rietumos, ar sajūsmu vērtējot un pieņemot viņu paveikto latviskās kultūras darbu, dzīvojot starp lielajām tautām Rietumos.

461 Turpat.

462 To J.Peters atklāj V.Tomei veltītajā žurnāla *Karogs* numurā 2002.g. Nr.1 rakstā „Mazliet politiskā griezienā par dzejnieci”, 54.-56.lpp.

463 Izspļauts līderis. Ievas Lešinskas saruna ar Jāni Peteru. *Rīgas Laiks*, 1998, Nr. 11, 13.-18.lpp.

464 O.Vācieša vēstule A.Irbem 1981. g. 23. febr.; OVMM inv.nr. K:136.

„Caurums dzelzs aizkarā”⁴⁶⁵ deva tālejošus, sākumā neparedzētus politiskos ieguvumus abām trimdinieku nometnēm (gan sakaru pretiniekiem, gan piekritējiem), tāpat inteliģencei Latvijā un nācijai kopumā. Latvijas inteliģencei saskarsmē ar trimdas inteliģenci kļuva pieejama tā Rietumu informācijas telpa, kuras slēpšana no tautas aiz dzelzs priekš kara bija komunistu varas pastāvēšanai sevišķi svarīga. Rezultātā tieši radošā inteliģence bija tā, kas šo informāciju vissekmīgāk pielietoja pārbūves un atklātuma politikas apstākļos, apbruņojot tautu Latvijā ar jaunu, nacionālu un demokrātisku ideoloģiju, saārdot padomju režīma ideoloģisko un politisko sistēmu. Tas pārlicinoši izpaudās Rakstnieku Savienības sabiedriski politiskajās aktivitātēs, nozīmīgākajos notikumos – Rakstnieku savienības plēnums (1988. g. jūnijs) un Tautas frontes dibināšana (1988. g. oktobris).

465 Zālīte I. Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā. Pieejams: <http://vip.latnet.lv/lpra/tdsc.htm>

Nobeigums

Pētījumā aptvertais laika posms, 20. gadsimta 50.-80. gadi, cilvēces vēsturē ierakstīts kā laikmets, kad dzelzs priekš kars šķīra divas pasaules – brīvo, demokrātisko un komunistiski totalitāro. Latviešu tautai tas bija laiks, kad dzelzs priekš kars šķīra divas atsvešinātas latviešu sabiedrības – 1) trimdas sabiedrību jeb Otrā pasaules kara latviešu bēgļus, kuri, glābjoties no Staļina terora, bija atraduši patvērumu demokrātiskajās Rietumu valstīs, 2) tautu Latvijā, kas padomju okupācijas rezultātā tika varmācīgi integrēta padomju politiskajā, ideoloģiskajā un administratīvajā sistēmā. Latviešu literatūrvēsturē tas ir „sašķeltais“ periods, kad vienas tautas divām atšķirtām sabiedrībām ir katrai sava literatūra. Abām tautas daļām kultūra un literatūra veica būtisku patvēruma, socializācijas, kompensējošu, informatīvu, estētisko un emocionālo funkciju.

Trimdā attīstījās augstvērtīga latviešu literārā dzīve, jo tur atradās pirmskara Latvijas inteliģences lielākā daļa, arī daudzi rakstnieki un kritiķi. Trimdas sabiedrībai bija pieejama objektīva un salīdzinoši pilnīga informācija par literatūru Latvijā, jo atsevišķi literāti un literatūras interesenti skrupulozi iedziļinājās Latvijas literatūrā, gan to vērtējot atsevišķi, gan salīdzinot ar trimdas literatūru un sniedzot vairāk vai mazāk kritiskus un objektīvus vērtējumus. Trimdā publicēti atsevišķi padomju Latvijas autoru darbi gan grāmatās, gan atsevišķos preses izdevumos. Savukārt padomju Latvijā trimdas grāmatas un preses izdevumi bija slepeni, pieejami tikai specfondā ar īpašām atļaujām. Atsevišķu trimdas autoru legalizēšana (M. Zīverts, J. Jaunsudrabiņš) vai reta publicēšana (M. Zariņa, V. Toma, V. Krāslavietis, O. Stumbrs u.c.) Latvijā notika tikai tad, ja LKP CK un LPSR VDK to atzina par noderīgu trimdinieku (emigrantu) ietekmēšanai.

Starp abu pušu rakstniekiem notika informācijas apmaiņa, kuru kontrolēja VDK segorganizācija *Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs* (KKS), kuras redzamā puse bija kultūras sakari, it kā rūpējoties par emigrantu garīgajām vajadzībām, bet slepenā – informācijas iegūšana, trimdas pretpadomju cīņas traucēšana un trimdas ietekmes neutralizēšana. Komitejas darbu plānoja, vadīja un kontrolēja VDK kadri, bet piedalījās redzamākie tā laika kultūras darbinieki, un ļoti nozīmīgu lomu spēlēja rakstnieki. Vairāki trimdas rakstnieki izjuta emocionālu nepieciešamību iepazīties un

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

uzturēt radošus kontaktus ar dzimtenes rakstniekiem un šim nolūkam izmantoja KKS. Kā komitejas viesi jau no 1964. gada minami trimdas rakstnieki Monika un Guntis Zariņi, Olafs Stumbrs, Velta Toma, Valdis Krāslavietis, Valentīns Pelēcis; tāpat minami tie, kas uz Latviju atbrauca kā ārzemju tūristi – Gunars Saliņš, Veronika Strēlerte, Ilze Šķipsna, Baiba Bičole u.c. No 70. gadu sākuma Latvijas rakstnieki viesojās trimdā Rietumos, sākotnēji lielāku PSRS delegāciju sastāvā, vēlāk uz trimdinieku privāto izsaukumu pamata. Tie bija Arvīds Grigulis, Jānis Peters, Imants Ziedonis, Andris Vējāns, Māris Čaklais, Imants Auziņš, Māra Zālīte, kuru vārds nebija svešs trimdas auditorijai. Sarīkojumi, kuros uzstājās padomju Latvijas rakstnieki, bija labi apmeklēti, sevišķi J. Petera un I. Ziedoņa dzejas vakari. Daudziem apmeklētājiem šie sarīkojumi bija emocionāla nepieciešamība.

Rakstnieku saskarsme bija dažāda. Pirmkārt, tiešie kontakti (lielākoties KKS uzraudzīti), kuru laikā bija iespējas iepazīties un sarunāties. Otrkārt, saskarsme vēstuļu formā, kas bieži vien bija kā iesākums vai turpinājums tikšanās reizēm (arī sarakstei sekoja KKS vadība). Treškārt, receptīvā saskarsme, kas izpaudās kā vienas vai otras puses darbu lasīšana un izvērtēšana.

Trimdas sabiedrības vairākums un politiskā vadība ilgu laiku asi nosodīja tos trimdiniekus, kuri apciemoja Latviju, sadarbojoties ar KKS. Nosodījumu saņēma arī tie, kuri mītnes zemēs rīkoja vai apmeklēja Latvijas rakstnieku, aktieru un mūziķu sarīkojumus. Latviešu trimdai bija politisks mērķis – neatkarīgas Latvijas valsts *de facto* atjaunošana. Trimdas sabiedrība bija labi organizēta un sekmīgi ietekmēja Rietumu varas centrus, panākot Latvijas valsts *de iure* statusa saglabāšanu un Latvijas aneksijas neatzīšanu no ASV un citu Rietumvalstu puses. Kultūras sakaru nosodījuma pamatā bija 1) bažas, ka trimdinieki, kuri piedalās kultūras sakaros, var izjaukt padomju Latvijas neatzīšanas politiku no Rietumvalstu puses, 2) pārliecība, ka Latvijas rakstnieki un mākslinieki, kurus sūta KKS, trimdas zemēs spiego vai piesedz spiegošanu, 3) fakts, ka KKS izdotajā propagandas literatūrā bija lasāmi apvainojoši uzbrukumi trimdas sabiedrībai. Trimdas vairākums un politiskā vadība kultūras sakarus iztēlojās tikai par padomju metodi trimdas un Rietumu graušanai, bet neiztēlojās, ka kultūras sakari var ideoloģiski ietekmēt padomju sabiedrību, kā arī nesaskatīja būtisku atšķirību starp rakstniekiem, māksliniekiem un VDK kadru virsniekiem. Trimdas sabiedrības

Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20.gs. 50.-80.gadi)

vairākums ilgi nesaredzēja faktu, ka padomju režīma atzītie un privilīģētie rakstnieki ir vadošais spēks Latvijā, kas ar kultūras līdzekļiem pretojas un legāli oponē valdošās komunistu partijas nacionālajai politikai, kas paredz mazo tautu asimilāciju.

Turpretī trimdas literātu un kultūras darbinieku vidē bija sastopams viedoklis, ka nevar būt atsevišķa trimdas kultūra, bet pastāv viena latviešu kultūra, kas ir augstāka par politiku. VDK organizēto kultūras sakaru rezultātā jau sešdesmitajos gados izveidojās kolēģu, dzejnieku, arī mākslinieku, teātra cilvēku – tuvu draugu un domubiedru grupa, kurus vienoja līdzīga pasaules izjūta kā vienas tautas un vienas profesijas piederīgos. Tas bija rezultāts, kuru var interpretēt dažādi. LPSR VDK to interpretēja kā sasniegumu “reakcionārās emigrācijas” graušānā, taču aktīvs trimdinieku mazākums, tostarp rakstnieki, saskatīja iespējas ar kultūras sakaru palīdzību ideoloģiski ietekmēt, liberalizēt padomju Latvijas sabiedrību.

Šādi latviešu trimdinieku centieni sakrita ar Rietumu taktiku – veidot kultūras apmaiņu (*cultural exchange*) un liberalizēt padomju sabiedrību, lai sagrautu komunistisko ideoloģiju. Šādus centienus labprāt atbalstīja Rietumvalstu specdienesti. Rietumu zinātnieki atzīst, ka tieši ar šo kultūras apmaiņas taktiku demokrātiskie Rietumi panāca uzvaru Aukstajā karā un komunistiem nav bijušas izredzes izturēt sacensību cīņā par cilvēku sirdīm un prātiem. Tas liek apšaubīt priekšstatu, ka padomju Latvijas un trimdas kultūras sakari tikai kaitēja trimdas un latviešu tautas interesēm. Latvijas rakstnieku sakari ar latviešu inteliģenci Rietumos bagātināja nacionālo domu Latvijā.

Gan latviešu kopienai Rietumos, gan tautai padomju Latvijā visā dzelzs priekškara laikā objektīvi bija kopīga pamatproblēma un kopīgs mērķis – ilgtermiņā nodrošināt latviešu valodas un kultūras identitātes saglabāšanos, dzīvojot apstākļos, kuros dominē lielās tautas un valodas. Savukārt trimdas mērķis – Latvijas neatkarība – atmodas laikā kļuva par kopīgu mērķi tautai Latvijā un trimdā.

Literāti, jo īpaši dzejnieki, ir sevišķa kategorija, kura ārpus politiskajām peripetijām spēj rast kopīgu valodu, stundām lasot savus darbus cits citam priekšā un profesionāli apspriežot literatūras procesa estētiskos aspektus. Trimdas politiskais mērķis atgūt Latvijas neatkarību ir sasniegts, un literātu saskarsme noteikti nav aizkavējusi, bet ir veicinājusi šī mērķa sasniegšanu. Neviens Latvijas dzejnieks nav apliecinājis savu pretestību šā mērķa sasniegšanai. Tātad panākumi „reakcionārās emigrācijas šķelšanā”,

kādus savās atskaitēs par „titulēto propagandistu” braucieniem uzrāda Latvijas VDK vadītāji, ir tikai šķietami un pārejoši. Gan oficiālās, gan neoficiālās tikšanās, sarakste, publikācijas presē, lai cik pretrunīgas un ar dažādām emocijām pārpilnas, apliecina, ka literātu saskarsme ir viens no dzelzs priekškara mīklas – „kā veidojas vienas tautas atšķirtu vienību mēģinājums uzņemt vienu gaitu?”⁴⁶⁶ – minējuma pavedieniem. Taču, no šodienas viedokļa raugoties, trimdas literātu saskarsme ar Latvijas literātiem noteikti nav aizkavējusi Latvijas neatkarības atgūšanu, bet ir to veicinājusi.

466 saruna ar J.Peniķi 2003. g. 14. nov. Rīgā., sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones person. arhīv

Literatūras saraksts

Avoti

Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja (RTMM) fondu materiāli:

1. Valentīna Pelēča kolekcija

Veltas Tomas vēstules V.Pelēcim

- 28.02.1968, inv.nr. 555954
- 28.05.1968, inv.nr. 555956
- 12.07.1968, inv.nr. 555957
- 08.12.1968, inv.nr. 555960
- 01.04.1969, inv.nr. 555962
- 08.06.1969, inv.nr. 555965
- 23.09.1969, inv.nr. 555966
- 26.11.1969, inv.nr. 555968
- 20.01.1970, inv.nr. 555970
- 10.02.1970, inv.nr. 555971
- 16.03.1970, inv.nr. 555972
- 30.03.1970, inv.nr. 555973
- 31.03.1971, inv.nr. 555977
- 01.04.1971, inv.nr. 555977
- 16.07.1971, inv.nr. 555979
- 14.12.1973, inv.nr. 555986

Teodora Zeltiņa vēstules V.Pelēcim

- 23.04.1978, inv.nr. 564579
- 02.11.1978, inv.nr. 564581
- 16.11.1977, inv.nr. 564576

Anšlava Eglīša vēstules V.Pelēcim

- 09.12.1976, inv.nr. 554899
- 05.12.1965, inv.nr. 554866
- 22.03.1968, inv.nr. 554871
- 01.02.1970, inv.nr. 554874

- 12.07.1970, inv.nr. 554875
- 24.07.1970, inv.nr.554876
- 28.09.1975, inv.nr. 554891
- 10.02.1976, inv.nr. 554914
- 18.02.1976, inv.nr. 554915
- 24.08.1976, inv.nr. 554898
- 1976?, inv.nr. 554913
- 28.01.1981, inv.nr. 554920
- 14.08.1981, inv.nr. 554924
- 07.03.1984, inv.nr. 554940
- 03.09.1989, inv,nr. 554984
- 10.10.1992, inv.nr. 555006

Jāņa Anerauda vēstules V.Pelēcim

- 07.04.1970, inv.nr. 554547
- 28.02.1977, inv.nr. 554555
- 04.05.1972, inv.nr. 554550

Jāņa Peniķa vēstules V.Pelēcim

- 07.12.1970, inv.nr. 555810
- 04.04.1971, inv.nr. 555811
- 27.08.1971, inv.nr. 555812
- 30.08.1972, inv.nr. 555814
- 05.12.1972, inv.nr. 555815

Ulda Gērmaņa vēstules V.Pelēcim

- 16.01.1990, inv.nr. 555256
- 06.06.1989, inv.nr. 555253
- 11.03.1989, inv.nr. 555252
- 18.02.1989, inv.nr. 555251
- 01.02.1983, inv.nr. 555221
- 02.02.1988, inv.nr. 555244
- 25.05.1988, inv.nr. 555247
- 12.12.1989, inv.nr. 555255
- 20.01.1983, inv.nr. 555216
- 06.01.1987, inv.nr. 555242

- 21.02.1983, inv.nr. 555217
- 08.12.1988, inv.nr. 555249
- 20.11.1984, inv.nr. 555228
- 04.01.1987, inv.nr. 555241
- 13.12.1987, inv.nr. 555245
- 24.02.1970, inv.nr. 555134

Andreja Dripes vēstules V.Pelēcim

- 20.02.1976, inv.nr. 554790
- 16.03.1976, inv.nr. 554791
- 17.12.1976, inv.nr. 554795
- 10.02.1977, inv.nr. 554797
- 13.12.1977, inv.nr. 554800
- 27.10.1979, inv.nr. 554804
- 01.10.1980, inv.nr. 554806
- 02.03.1981, inv.nr. 554809
- 27.10.1983, inv.nr. 554819
- 27.09.1987, inv.nr. 554834
- 10.12.1989, inv.nr. 554844

2. Jāņa Veseļa kolekcija

Anšlava Eglīša vēstules J.Veselim

- 19.09.1958, inv.nr. 603016
- 12.11.1958, inv.nr. 603018

3. Zigmunda Skujiņa kolekcija

Aivara Ruņģa vēstules Z.Skujiņam

- 14.02.1992, inv.nr. 565462

Margitas Gūtmanes vēstules Z.Skujiņam

- 24.05.1993, inv.nr. 565693

Ainas Vāveres vēstule Z.Skujiņa ģimenei

- 04.02.1990, inv.nr. 565599

4. KSK Tēvzeme (Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs) kolekcija

Rolfa Ekmaņa vēstules Leonīdam Rimjanam

- 11.11.1961, inv.nr. 558853
- 1965.g., inv.nr. 559958
- 1966.g., inv.nr. 558862
- 25.03.1967, inv.nr. 558867
- 04.09.1967, inv.nr. 558870

Leonīda Rimjana vēstules R.Ekmanim

- 12.10.1961, inv.nr. 558852
- 1912.1961, inv.nr. 558854
- 04.10.1965, inv.nr. 558856
- 19.01.1966, inv.nr. 558859
- 28.10.1966, inv.nr. 558863
- 22.05.1967, inv.nr. 558868

Veltas Tomas vēstules J.Aneraudam

- 05.02.1968, inv.nr. 563473
- 04.09.1968, inv.nr. 563484

Anšlava Eglīša vēstules J.Aneraudam

- 28.02.1971, inv.nr. 558819
- 1973.g.marts, inv.nr. 558812
- 07.06.1973, inv.nr. 558826
- 16.12.1975, inv.nr. 558832
- 08.07.1982, inv.nr. 558812

Jāņa Anerauda vēstules Anšl.Eglītim

- 07.04.1976, inv.nr. 558833
- 11.03.1977, inv.nr. 558835
- 04.05.1977, inv.nr. 558837

Monikas Zariņas telegramma J.Aneraudam 14.12.1983

Intervija ar Rūtu un Džonu Spīrsiem

- Latvijas radioraīdījumā „Dzintarkrasts“ 197?.gada jūlijā [stenogramma],
inv.nr. 568910

Rūtas Spīrsas vēstule J.Aneraudam

- 03.07.197?, Rīgā, inv.nr. 569015

5. Vizmas Belševicas kolekcija

V.Pelēča vēstules V.Belševicai

- 11.11.1992, inv.nr. 517684
- 24.03.1994, inv.nr. 517693

6. Jāņa Mauliņa kolekcija

- J.Mauliņa vēstule O.Vācietim 13.01.1965, inv.nr. 241958
- V.Pelēča vēstule J. Mauliņam 05.11.1989, inv.nr. 495755

7. Ervīna Grīna kolekcija

- E.Grīna vēstule A.Šķipsnam [bez datuma], inv.nr. 499034

8. Soduma Dzintara kolekcija

G.Zariņa vēstules Dz.Sodumam

- 05.05.1961, inv.nr. 560100
- [bez datuma?], inv.nr. 560099

Dz.Soduma vēstules Kārlim Zvejniekam

- 04.04.1988, inv.nr. 560374

J.Krēsliņa vēstules Dz.Sodumam

- 29.12.1997 un Dz.Soduma atbildes vēst. 04.01.1998, inv.nr. 626310

K.Zvejnieka vēstules Dz.Sodumam

- 12.09.1987, inv.nr. 560376
- 02.09.1987 un Dz.Soduma atbildes vēst., inv.nr. 560377
- 29.03.1988, inv.nr. 560374
- 21.06.1988, inv.nr. 560373

Laimoņa Zandberga vēstules Dz.Sodumam

- 10.11.1958, inv.nr. 560368

M.Čaklā vēstules Dz.Sodumam

- 02.08.1990 un Dz.Soduma atbildes vēst., inv.nr. 559470

Dz.Soduma vēstules K.Zvejniekam

- 19.09.1987, inv.nr. 560376

Dz.Soduma vēstules Zentai Reizniecei

- 29.10.1990, inv.nr. 626030
- 20.11.1990, inv.nr. 626031
- 16.04.1991, inv.nr. 626037
- 13.05.1991, inv.nr. 626043

- 21.10.1991, inv.nr. 626056
- 13.01.1992, inv.nr. 626060

9. Māra Čaklā kolekcija

V.Pelēča vēstules M.Čaklajam

- 08.01.1980 M.Čak K2/37
- 08.02.1989 M.Čak K2/36
- 11.03.1970 M.Čak K2/12
- 25.09.1969 M.Čak K2/7
- 05.01.1976 M.Čak K 2/27
- 10.05.1971, inv.nr. 517808
- 30.06.1976, inv.nr. 517822
- 03.08.1971, inv.nr. 517809
- 17.01.1974, inv.nr. 517815
- 03.11.1974, inv.nr. 517817
- 20.09.1980, inv.nr. 517830
- 17.11.1982, inv.nr.517833
- 14.06.1988, inv.nr. 517839
- 09.06.1989, inv.nr. 517842

10. Gunara Saliņa kolekcija

Anšl.Egliša vēstules G.Saliņam

- 29.06.1969, inv.nr. 482261
- 25.03.1969, inv.nr. 482265
- 22.05.1969, inv.nr. 482264
- 05.10.1974, inv.nr. 482273
- 13.11.1979, inv.nr. 482272

V.Pelēča vēstules G.Saliņam

- 04.05.1967, inv.nr. 515790

Ervīna Grīna vēstules G.Saliņam

- 17.05.1977, inv.nr. 529068
- 12.10.1975, inv.nr. 529058

G.Zariņa vēstules G.Saliņam

- 08.05.1963, inv.nr. 517623

-12.01.1964, inv.nr. 517632

- 14.03.1965, inv.nr. 517598

- 24.05.1964, inv.nr. 517593

11. Anšlava Eglīša kolekcija

Anšl.Eglīša vēstules Alvim Šķipsnam

- 25.09.1976, inv.nr. 503192

- 04.04.1977, inv.nr. 503193

- 22.12.1990, inv.nr. 503205

Veltas Tomas vēstule Anšl.Eglītim

- 25.01.12, inv.nr. 503214

A.Šķipsnas vēstule Anšl.Eglītim

- 04.12.1977, inv.nr.503210

12. Imanta Ziedoņa kolekcija

? vēstule I.Ziedonim, Andrai Konstei, Pēterim Zirnītim 14.04.1995, inv.nr. 570725

13. Mariannas Ieviņas kolekcija

V.Pelēča vēstules M.Ieviņai

- 07.04.1994, inv.nr. p 65508

- bez datuma, inv.nr. p 65380

14. Ilzes Šķipsnas kolekcija

Šķipsnas I. vēstule nez.pers., inv.nr. p-64385

I.Ziedoņa vēstule Astrīdai (Ivaskai) 21.12.1978, inv.nr. 607014

I.Šķipsnas vēstule Andrejam Irbem 25.08.1970, inv.nr. p 64385

Ojāra Vācieša muzeja fondu materiāli:

- O.Vācieša vēstule V.Pelēcim (05.01.1966) Ojāra Vācieša Memoriālais muzejs inv.nr. K: 61
- O.Vācieša vēstule V.Pelēcim (18.03.1966) OVMM inv.nr. K:61
- O.Vācieša vēstule V.Pelēcim (08.06.1966) OVMM inv.nr. K:61
- O.Vācieša vēstule M.Zariņai (10.12.1967) OVMM inv.nr. K:143
- O.Vācieša vēstule M.Zariņai (16.01.1982) OVMM inv.nr. K:143
- V.Pelēcis vēstule O.Vācietim (28.03.1966) OVMM inv.nr. K:130

- O.Vācieša vēstule A.Irbem (23.02.1981) OVMM inv.nr. K:136
- V.Tomas vēstule O.Vācietim (1968.g. novembris) OVMM inv.nr. K:145

Latvijas Vēstures arhīva fondu materiāli:

LPSR Ārlietu ministrijas kolekcija

- LVVA, fonds 1051, apraksts 1, lieta 47, 19., 20.lpp.

- LVVA, fonds 1051, apraksts 1, lieta 40, 87.lpp.

Krievijas Valsts Literatūras un mākslas arhīvs

- Aizrobežu rakstnieku saraksts, kas viesojušies PSRS 1967.gadā// Krievijas Valsts Literatūras un mākslas arhīvs fonda Nr.631, arhīva nr.203

Privātie arhīvi:

- J. Anerauds J. vēstule A.Liepiņai 12.02.1979; G. un A.Liepiņu privātais arhīvs
- T. Ūķiņš vēstule J.Vitolam 05.11.1976; G. un A. Liepiņu privātais arhīvs
- P. Klāns vēstule L.Zandbergam 23.07.1976 Kopenhāgenā; G. un A. Liepiņu privātais arhīvs
- Jaunās Gaitas draugu klubs. *Apkārtraksts* Nr.1, 1977.gada janvāris G. un A.Liepiņu privātais arhīvs
- Imanta Ziedoņa komentāri par E. Eglājas semestra darbu „Imanta Ziedoņa saskarsme ar trimdas literātiem un literatūru“ (1999. g. maijā).

Grāmatas

1. **Celmiņa, Helēna.** *Tuvumā un tālumā.* Rīga: Treji deviņi, 2004. 244 lpp.
2. **Cimdiņa, Ausma.** *Brīvības vārdā.* Rīga: Jumava, 2001. 242 lpp.
3. *Dzejas un sejas. Latviešu dzeja svešumā.* Sakārt. Teodors Zeltiņš; red. V.Kalve u.c., Bruklina: Grāmatu Draugs, 1962. 478 lpp.
4. *Dzimtene – īstenās vērtības mērs. Latvijas komitejai kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs 20 gadi.* Rīga: Avots, 1984. 223 lpp.
5. **Grigulis, Arvīds.** *Kad lietus un vēji sitas logā,* Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1965. 604 lpp.
6. **Ģērmanis, Uldis.** *Zināšanai. Raksti par mūsu un padomju lietām.* Stokholma: Ziemeļzvaigzne, 1985. 241 lpp.
7. **Ģērmanis, Uldis.** *Tālu tālumā, lielā plašumā. Austrālijas piezīmes.* ASV: Grāmatu Draugs, 1977. 293 lpp.
8. **Hāzners, Vilis.** *Varmācības torņi. Atmiņas.* Lincoln, Nebraska: Vaidava, 1977-1985.
9. **Janovskis, Gunars.** *Par Trentu kāpj migla.* Bruklina: Grāmatu Draugs, 1968. 271 lpp.
10. *Kļavas lapa sniegā, debesskrāpji mākoņos. Ceļojumu piezīmes, apraksti, dzeja, fotoattēli.* Rīga: Avots, 1984. 201 lpp.
11. **Klīdzējs, Jānis.** *Dzīvojam Latvijas šodienā. Ievainotā dzīve. Psiholoģiskas un socioloģiskas esejas.* J.Zitara grāmatnīca, 1989. 201 lpp.
12. **Krāslavietis, Valdis.** *Savāds sapnis.* Rīga: Liesma, 1989. 184 lpp.
13. *Labdien, Pietuka Krustiņ!* Rīga, 1964. 105 lpp.
14. *Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 463 lpp.
15. **Liepiņš, Jānis.** *Es sadarbojos ar VDK un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski.* Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds „Latvietis”, 2004. 288 lpp.
16. **Lorbergs, Modris.** *Gruzdošais nemiers.* Kanāda: [paša autora izdevums] 1981. 108 lpp.
17. **Mille, Astra.** *Te un citadelē. Jānis Peters. Sarkanā.* Rīga: Atēna, 2005. 555 lpp.
18. **Mille, Astra.** *Te un citadelē. Jānis Peters. Tumšsarkanā.* Rīga: Atēna, 2006. 282.lpp.
19. **Muižniece, Sarma.** *Izģērbies.* 1980.

20. *Pasaules spoguļi* [ārzemju latviešu rakstnieku īsās] prozas antoloģija 2 sējumi. Sast., koment. un bibliogr.sarakst. J.Anerauds. Rīga: Liesma, 1990.
21. **Peters, Jānis**. *Raimonds Pauls. Versijas, vīzijas, dokumenti*. Rīga: Liesma, 1982.165 lpp.
22. **Plaudis, Arturs**. *Šķirtie*, Austrālija: J.A.Jansona memoriālais fonds, 1986.
23. **Plaudis, Arturs**. *Kalna māja*, Austrālija: J.A.Jansona memoriālais fonds, 1985.
24. **Purs, Laimonis**. *Aizejot atskaties*. Atmiņu atspulgas par noslēpto un viltniecisko. Rīga: Signe, 2006. 271 lpp.
25. **Purs, Laimonis**. *Aizejot atskaties*. Atmiņu atspulgas par noslēpto un viltniecisko. Otrā grāmata. Rīga, 2006. 320 lpp.
26. **Rasa, Arnolds**. *Vēl mēs esam svešumā*. Nebraska, Vaidava, 1970.
27. **Repše, Gundega**. *Brālis. Ojārs Vācietis*, Rīga: Pētergailis, 2005. 362 lpp.
28. **Rožkalne, Anita**. *Palma vējā*: literatūrvēsturiskas piezīmes par latviešu trimdu. Rīga: Pētergailis, 1998. 156 lpp.
29. **Ruņģe, Valija**. *Uzticības rūgtā cena*: apceres par literatūru, recenzijas, sabiedriski motīvi. Kalamazoo: Divsimt eksemplāru grāmatniecība, 1996-2000,1.-3.daļa.
30. **Ruņģis, Aivars**. „...iet latvieši caur gadu simteņiem“. *Vērojumi, pārdomas, secinājumi par latvieti, latviskumu un latvisko izglītību*. ASV: Grāmatu draugs, 1982.
31. **Ruņģis, Aivars**. *Izmirstošas tautas valodā. Pēckomūnisma posms, salaupītā izlaupīšana*. Miniaturas. ASV: Divsimt Eksemplāru Grāmatniecība, 1997.
32. **Ruņģis, Aivars**. *Ko jūs zināt par mums, ko mēs zinām par jums*: mani spilgtākie personīgie saskares punkti ar pēckara Latvijas literāro procesu. ASV: DEG, 1990. 76 lpp.
33. **Ruņģis, Aivars**. *Raksti. Studiju Grupas Biļetenā no 1964.līdz 1977.gadam*. Autora faksimilizdevums, 1996.
34. *Sagaita*. Pasaules latviešu rakstnieku tikšanās 1990.gada 26. un 27.decembrī. Redaktors Alberts Ločmelis. Rīga: Rakstnieks, 1991. 142 lpp.
35. **Saliņš, Gunars**. *Iedvesmas no Naudītes līdz Elles ķēķim un 33 dzejoļi – itin nesenī*. Rīga: Likteņstāsti, 1997. 89 lpp.
36. **Saliņš, Gunars**. *Satikšanās*. Dzejoļi. ASV: Grāmatu Draugs, 1979. 135 lpp.
37. **Skujiņš, Zigmunds**. *Raksti*. 1.sējums. Paralēlās biogrāfijas par rakstniekiem. Rīga: Mansards, 2005. 246.lpp.
38. **Skujiņš, Zigmunds**. *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā „Sātana eņģelis“*. Rīga: Likteņstāsti, 1997. 120 lpp.
39. **Stumbrs, Olafs**. *Vāveres stundā*. Dzejoļi. ASV: Ceļinieks, 1970. 143 lpp.

40. **Toma, Velta.** *Aldaune*. ASV: Grāmatu Draugs, 1960.
41. **Toma, Velta.** *Maize no mājām*. Rīga: Liesma, 1980. 279 lpp.
42. *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. Referātu krājums. Rīga: Nordik, 2004. 621 lpp.
43. **Upīts, Andrejs.** *Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā*. Rīga: Liesma, 1967.
44. **Vācietis, Ojārs.** *Kopotu raksti*. 10.sējums. Rīga: Karogs, 2003, 549 lpp.
45. **Zariņa, Monika.** *Prievīšu raksti*. Rīga: Zvaigzne, 1965. 49 lpp.
46. **Ziedonis, Imants.** *Raksti*. 1. -13.sējums. Rīga: Nordik, 1995 - 2003

Raksti grāmatās

1. **Anerauds, Jānis.** Guntis Zariņš. 1920-1965. *Latvija'85. Latvijas PSR straptautisko sakaru gadagrāmata*. Rīga: Avots, 1984, 68.lpp.
2. **Biezais, Haralds.** Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā. *No: Kongresa materiāli*. Stokholma: Zviedrijas Latviešu centrālā padome, 1967, 27.lpp.
3. **Briedis, Raimonds.** Laikmeta konturējums. *No: Latviešu literatūras vēsture* 3.sēj. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, lpp.
4. **Grigulis, Arvīds.** Marginālījas angļu valodas vārdnīcā Amerikas ceļojuma laikā. *No: Kļavas lapa sniegā, debesskrāpji mākoņos. Ceļojumu piezīmes, apraksti, dzeja, fotoattēli*. Rīga: Avots, 1983, 30.lpp.
5. **Iverts, Ilmārs.** Šai ģimenē viesojās Jānis Jaunsudrabiņš. *No: Dzimtene īstenās vērtības mērs*. Rīga: Avots, 1984, 70.lpp.
6. **Liepiņš, Guntis.** Kultūras sakari – Latvija / Ziemeļamerika (1967 -1990). *No: Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. Referātu krājums. Rīga: Nordik, 2004, 34.-43.lpp.
7. **Nollendorfs, Valters.** Trimdas literatūras periodizācija II. *No: referātu krājuma Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte*. 218.lpp.
8. **Skujenieks, Knuts.** (par O.Vācieti). *No: Repše G. Brālis*. Rīga: Pētergailis, 2005, 151.lpp.
9. **Skujiņš, Zigmunds.** Caurums žogā. Gunars Janovskis. *No: Skujiņš Z. Raksti 1.sējums. Paralēlās biogrāfijas. Par rakstniekiem*. Rīga: Mansards, 2005.
10. **Zālīte, Māra.** Viena mēle, viena dvēsele, viena zeme mūsu!. Uzruna Rietumkrasta XI Dziesmu svētkos 1989.gada 4.jūlijā Longbīcā, Kalifornijā. *No: Kas ticībā sēts. Runas un raksti Latvijas Atmodai. 1979.-1997*. Rīga: Karogs, 1997, 164.lpp.

11. **Zaļkalne, Lilita.** „Kultūras sakari”-sākums un izveide (1955-1961). *No: Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte.* Referātu krajums. Rīga: Nordik, 2004, 20.-33.lpp.
12. **Ziedonis, Imants.** „Ej kājām, Monika, ej kājām...”. *No: Raksti*,13. sēj. Rīga: Nordik, 2003, 147.lpp.
13. **Ziedonis, Imants.** Ekspromts Veltai Tomai. *No: Raksti*,13. sēj. Rīga: Nordik, 2003, 135.lpp.
14. **Ziedonis, Imants.** Jautājumi Veltai Tomai. *No: Raksti*,13. sēj. Rīga: Nordik, 2003, 315.lpp.
15. **Ziedonis, Imants.** Lalitai un Valdim 1996.gada Ziemassvētkos. *No: Raksti*,13. sēj. Rīga: Nordik, 2003, 103.lpp.
16. **Ziedonis, Imants.** par O.Vācieti. *No: Repše G. Brālis.* Rīga: Pētrgailis, 2005, 118.lpp.
17. **Ziedonis, Imants.** Par Veltu Tomu šeit un šobrīd. *No: Raksti*,13. sēj. Rīga: Nordik, 2003, 316.lpp.
18. **Ziedonis, Imants.** Tas ir to vērts. 1.variants. *No: Kļavas lapa sniegā, debesskrāpji mākoņos. Ceļojumu piezīmes, apraksti, dzeja, fotoattēli.* Rīga: Avots, 1983, 65.lpp.
19. **Ziedonis, Imants.** Tas ir to vērts. 1.variants. *No: Kļavas lapa sniegā, debesskrāpji mākoņos. Ceļojumu piezīmes, apraksti, dzeja, fotoattēli.* Rīga: Avots, 1983, 65.lpp.
20. **Ziedonis, Imants.** Veltu Veltai. *No: Raksti*,13. sēj. Rīga: Nordik, 2003, 134.lpp.

Raksti periodikā

1. Aicinājums tautiešiem svešumā. *Dzimtenes Balss*, 1985, 9. maijā, 5.lpp.
2. **Andrups, Jānis.** Asni zem ledus. *Ceļa Zīmes*, Nr. 62, 1982, 74.lpp.
3. **Andrups, Jānis.** Jaunā dzeja. *Ceļa Zīmes*, Nr. 44, 1970, 66.lpp.
4. **Andrups, Jānis.** Literatūra Latvijā. *Ceļa Zīmes*, Nr.58, 1976.
5. **Andrups, Jānis.** Viena latviešu kultūra. *Ceļa Zīmes*, Nr.44, 1970, 52.lpp.
6. **Anerauds, Jānis.** Kad pamalē jau dunēja...”. *Karogs*, 1982, Nr.5, 110.-111.lpp.
7. **Anerauds, Jānis.** Otru desmitgadi noslēdzot. *Karogs*, 1984, Nr. 9, 183.-194.lpp.
8. **Anerauds, Jānis.** Tikšanās ar tautiešiem Amerikā. *Dzimtenes Balss*, 1976, 23.dec.

9. Ar jaunu vērienu un domāšanu. Ar KKS priekšsēdētāju D.Golbergi sarunājas „Cīņas“ ārzemju informācijas nodaļas vadītājs Edvīns Berķis. *Cīņa*, 1987, 23.okt, 4.lpp.
10. **Auziņš, Imants**. *Literatūra un Māksla*, 1972, 9.sept.
11. **Auziņš, Imants**. Skaidrojums G. Zariņa dzejoļu ciklam „Vēstules vēl neiepažītiem draugiem“. *Varavīksne* 1994, 15.-17.lpp.
12. **B.K.** Savāda „Jaunās Gaitas“ rīcība. *Brīvība*, Nr.3, 1976.
13. **Balodis, Agnis**. Vai „bezsaules noriets“ čekas apkampienos? *Brīvība*, Nr.10, 1979
14. **Baranovskis, Anatols**. Tālu no dzimtenes. *Dzimtenes Balss*, Nr.52,1977, 7.lpp.
15. **Benjamins, Antons Eso**. Citādās domās. *Laiks*, 1983, 18.maijā.
16. **Bērsons, Ilgonis**. Izropļošanas brīvība. *Literatūra un Māksla*, 1972, 23.sept.
17. **Bērziņš, Alfrēds**. Nepieciešama apdomība un mērenība. *Laiks*, 1976, 22.dec., 10.lpp.
18. **Biezais, Haralds**. Vai Jaunās Gaitas saturu nosaka Rīgas čekas? *Latvija Amerikā*, 1982, 25.sept.
19. **Bulmanis, Nikolajs**. Dardedze. *Karogs*, 1996, Nr.8, 197.lpp.
20. Būsim pazīstami! *Svešuma Balss*, 1965, Nr.1.
21. **Ceplis, Rimands**. Uz naža asmens. Viena tauta. Iz kultūras sakaru vēstures. Guntis Zariņš. R.Cepļa sakārtotas vēstules un koment.. *Karogs*, 2002, Nr.2, 181.lpp.
22. **Čaklais, Māris**. Kultūra un politika – pirms un pēc bezsaules norieta. Intervija ar Rolfu Ekmani. *Literatūra un Māksla*, 1991, 15.11.nov., 11.lpp.
23. **Čaklais, Māris**. Māris Čaklais stāsta. Mērs – zvaigzne. *Tilts*, Nr.100./101, 1970, 20.lpp.
24. **Dambītis, Roberts**. [Dzejoļu publikācija]. *Lauku Dzīve*, Nr.11, 1964, 31.lpp.
25. **Dambītis, Roberts**. Veltījums „Dzimtenes Balsij“ [dzejolis]. *Dzimtenes Balss*, 1978, 27.apr.
26. **Dančauskis, A.** Kurp mēs ejam? *Universitas*, Nr.46, 1980.
27. **Dripe, Andrejs**. Kurš kuru vinnēja? *Neatkarīgā Cīņa*, 1992, 4.janv.
28. **Drozdovskis K., Prikulis J.** Nostādņu evolūcija emigrantu publikācijās par latviešu padomju literatūru. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*, 1982, Nr. 8 (421), 60.-70.lpp.
29. **Dzene, Daina**. Pastkastītes Nr. 261 noslēpums. *Patiesā Dzīve*, Nr.12, 2005, 4. okt., 35.-38.lpp.

30. **Dzene, Daina.** Pastkastītes Nr. 261 noslēpums. *Patiesā Dzīve*, Nr.13, 2005, 18. okt., 31.-33.lpp.
31. **Eglītis, Anšlavs.** Anšlavs Eglītis runā. *Tilts*, Nr.94./95., 1968, 11.lpp.
32. **Ekmanis, Rolfs.** „Tas 1970.gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē”. *Jaunā Gaita*, Nr.85, 1971, 7.lpp.
33. **Ekmanis, Rolfs.** Drukas aizlieguma nebija, tikai ierosinājums. „Jaunā Gaita” turpina iespiest R.Ekmaņa rakstus. *Ziemeļkalifornijas Apskats*, 1980, febr.
34. **Ekmanis, Rolfs.** Jaunās Gaitas vētru un dziņu gadi. *Diena*, 2005, 17.dec.
35. **Ekmanis, Rolfs.** Kultūra un politika – pirms un pēc bezsaules norieta. Māris Čaklais intervē Rolfu Ekmani. *Literatūra un Māksla*, 1991, 15.nov.
36. **Ekmanis, Rolfs.** Tas 1972.gads. Iezīmes Latvijas literārajā dzīvē. *Jaunā Gaita*, 1973, Nr.97.
37. Es rakstīju tiem, kas nāks pēc manis. Bet. Gunara Janovska saruna ar Māri Čaklo. *Literatūra un māksla Latvijā*, 1999, 23.sept.
38. Esmu kā tāds starteris. Teklas Šaiteres interv. ar I.Ziedoni. *Diena*, Nr. 51, 1996, 28. dec.
39. **Goldberģis, Dainis.** Par līdztiesību un atsaucību labos darbos. *Dzimtenes Balss*, 1988, Nr.51, 4.-5.lpp.
40. **Gordons, Franks.** No Franka Gordona vērojumiem ASV un Kanādā. *Laiks*, 1981, 19. aug.
41. **Goris, Aivars.** Radoša kolektīva partijas organizācija. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1976, Nr. 11., 64.-69.lpp.
42. **Grava, Gunars.** Komentārs pie O.Vācieša dzejoļa. *Jaunā Gaita*, Nr. 9, 1957, 89.lpp.
43. **Grava, Gunars.** Novators, kam apvēršņi par tuvu. *Jaunā Gaita*, Nr.57, 1966, 27.lpp.
44. **Ģērmanis, Uldis.** „Imantu Lešinski pieminot”. *Latvija Šodien*, 1986, okt., 43.lpp.
45. **Hāzners, Vilis.** Par disciplīnas jautājumiem. *Latvija Amerikā*, 1982 25.sept.
46. Ievadvārdi [anonīmi] A.Eglīša romāna „Neierastā Amerika” publikācijai žurnālā *Zvaigzne* 1957, Nr.1, 9.lpp.
47. Iezīmes apspiestās Latvijas jauno autoru dzejā. *Jaunā Gaita*, Nr.21, 11.lpp.
48. **Irbe, Gunars.** The Formation of Public Opinion in Soviet Latvia: An Analysis of the Soviet Latvian Press. *Commentationes Balticae*.-Bonn, 1964, p.4-55.
49. **Ivaska, Astrīde.** Dzejas perspektīvas dzimtenē. *Ceļa Zīmes*, Nr.50, 1972, 29.lpp.

50. **Jāņsons, Ulafs.** Atvadu vārdi kādai nelietībai. *Latvija Amerikā*, 1993, 16.janv., 6.lpp.
51. **Jāņsons, Ulafs.** Kultkomam jauna izkārtne. *Brīvība*, 1989, Nr. 1 (405), 2.lpp.
52. **Jāņsons, Ulafs.** Pašlaik modē ārzemju latvieši. *Brīvā Latvija*, 1989, 30.janv., 3.lpp.
53. **Kalme, Egils.** Divkauja. *Latvijas Amerikā*, 1981, 17. okt.
54. **Kalpiņš, Voldemārs.** Aizvadītais un gaidāmais. Par divām teātru darba sezonām. *Literatūra un Māksla*, 1956, 29. sept., 2., 3.lpp.
55. Kāpēc nenotika? *Dzimtenes Balss*, Nr.42, 1977, 13/19. okt.
56. **Kaugars, Ģirts.** Vai neuzticības izteikšana pašiem sev? *Laiks*, 1977, 12.janv., 2.lpp.
57. **Krāslavietis, Valdis.** Kāpēc es uzticos Ed.Berklavam. *Laiks*, 1992, 14.marts
58. **Krēsliņš, Jānis.** Piezīmes (par E.Eglājas-Kristsones rakstu „PSRS okupētās Latvijas rakstniekiem veltīto sarīkojumu trimdas auditorijās īpatnības“. *Jaunā Gaita*, Nr.235, 35.lpp.
59. Kultūra un politika – pirms un pēc bezsaules norieta. Māris Čaklais intervē Rolfu Ekmani. *Literatūra un Māksla*, 1991, 15.nov.
60. Kultūras sakarus stiprinot. No Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs valdes priekšsēdētāja Imanta Lešinska referāta. *Dzimtenes Balss*, 1971, 2.dec., 4.lpp.
61. **Ķīķauka, Tāivaldis.** Ziedonis rudenī. *Jaunā Gaita*, Nr.116, 1977, 146.lpp.
62. **Lānis, Valdis.** Maldu ceļi. *Latvija Amerikā*, 1981, 7.febr.
63. **Lasmanis, Mārtiņš.** Tumšais minors un ķeizarkronis. *Jaunā Gaita*, Nr.150, 21.lpp.
64. Latvija aiz dzelzs aizkara. *Tilts*, Nr.23, 1957, 36.lpp.
65. Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs VI plēnumā. No debatēm. *Dzimtenes Balss*, 1971, 2.dec., 5.lpp.
66. **Lejiņš, Atis.** „Kurš bija kaķis, kurš pele? Kultūras sakaru spēle ar VDK” laikrakstā *Diena*, 2004, 11.sept.
67. **Lesiņš, Knuts.** Kāda dzejnieka riets. *Tilts*, Nr.32./33., 1959, 98.lpp.
68. **Lešinska, Ieva.** Izspļauts līderis (intervija ar J.Peteru). *Rīgas Laiks*, 1998, Nr.11, 13.-18.lpp
69. **Lešinska, Ieva.** Uzlabotais smaids : [fragm. no topošās grām. par bij. Latvijas PSR Kult. sakaru komit. ar tautiešiem ārzemēs priekšsēd. Imantu Lešinski (pseud. Pīters F.Dorns : 1931?)]. *Rīgas Laiks*, 2002, Nr. 4., 20.-31.lpp.;
70. **Lešinskis, Imants.** Kalpības gadi. *Laiks*, 1979, 8. aug.

71. **Lešinskis, Imants.** Sakaru problemātika ar okupēto Latviju. *Brīvība*, Nr.10, 1984, 4.lpp.
72. **Līcītis, Egils.** Aizstāvējāmieš un aizstāvējām. Ar I.Ziedoni sarunājas V.Krustiņš. *Latvijas Avīze*, 2004, 29.janv., 21.lpp.
73. Lielās uzvaras un rītdienas miera vārdā. *Dzimtenes Balss*, 1985, 9. maijs, 5.lpp.
74. **Liepa, Alberts.** Kultūra – sakari – godīgums. *Māksla*, 1983, Nr. 3, 3.lpp.
75. **Liepa, Alberts.** Svešā zemē, svešu tautu vidū. *Padomju Jaunatne*, 1888, 28.dec., 2.lpp.
76. **Liepiņš, Didzis.** Cīnītājs pret latviešu politisko vientiesību (par Uldi Ģērmani). *Latvijas Avīze*, 2005, 10.okt.
77. **Liepiņš, Jānis.** Kālabad darbojās kultūras sakaru komiteja? : [sakarā ar 16.nov. progr. *100 grami kultūras*] *Kultūras Forums* Nr.44, 2005, 25. nov./11. dec.
78. **Lorbergs, Modris.** Nievājums Zinaidai Lazdai. *Laiks*, 1978, 17.nov.
79. **Matīsa, Kristīne.** Es guļu maz. Žēl laika. *Netkarīgā Rīta Avīze, pielikums MĒS*, 2002, 13. apr., 8.-10.lpp.
80. **Mazutis, Juris.** Vēstule laikr. *Laiks*, 1978, 28.nov.
81. **Melngaile, Valda.** V.Belševicas un I.Ziedoņa dzeja: ceļi uz patiesību. *Jaunā Gaita*, Nr. 84., 4.lpp.
82. **Muižnieks, Valdis.** Trimdas latviešu sabiedrībai. Dr. Valdis Muižnieks lūdz atbrīvot viņu no vadošiem amatiem. *Latvija Amerikā*, 1976, 11.dec., 4.lpp.
83. **Mūrniece, Ināra.** Dzīves drumstaliņas pacietīgi šķirojot. Saruna ar Andri Ritmani. *Latvijas Avīze*, 2004, 12.jūn.,13.lpp.
84. **Nagle, Gunita.** Rūdīts ideālists (par Ati Lejiņu). *Diena* 2002, 26. janv., 18.lpp.
85. **Nollendorfs, Valters.** Riga in the Lyric Poetry of the Postwar Latvian Generation. *Journal of Baltic Studies*, vol. V, Number 2, Summer 1974, 107.lpp.
86. **Nollendorfs, Valters.** Tā sauktā Jaunās Gaitas lieta. *Jaunā Gaita*, Nr. 21, 1959: 128.-130.lpp. un Nr.24, 1959: 259.-260.lpp.
87. *Okupētā Latvija. Produkcija virs plāna. No Padomju Latvijas preses. Jaunā Gaita*, Nr.15, 1958, maijs, jūnijs.
88. **Pelēcis, Valentīns.** Viņi un mēs. biļetens *Brīvais Vārds*, Nr.6, 1962, 4.lpp.
89. **Peters, Jānis.** Iesim droši, bet uzmanīgi! *Literatūra un Māksla*, 1989, 07.janv., 2.lpp.
90. **Peters, Jānis.** Ievads G.Saliņa dzejoļu ciklam „It kā mākoņos tava balss“. *Karogs*, 1977, Nr. 2, 110.lpp.

91. **Peters, Jānis.** Mazliet politiskā griezienā par dzejnieci. *Karogs*, 2002, Nr.1, 54.-56.lpp.
92. **Plotnieks, Jānis.** *Literatūra un Māksla*, 1972, 02.sept.
93. **Pudele, Brigita.** Latviešu reakcionārā emigrācija ASV imperiālistisko aprindu pavadā. *Latvija-88. Latvijas PSR starptautisko sakaru gadagrāmata*. Rīga: Avots, 1987, 168.lpp.
94. **Purs, Laimonis.** Es atvainojos, mister Sorrij! *Cīņa*, 1958, 2. marts.
95. **R.R. (Valija Ruņģe)** Kā Aina auga Latvijā. Žurnāls *MĒS*, Nr.18./19., 1966 (Vai Uzticības rūgtā cena I daļa 336.-348.lpp.)
96. **Raita, Santa.** Spītējot aizliegumam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2005, 12. sept., 16.lpp.
97. **Rubene, Skaidrīte.** Ieskats I.Ziedoņa dzejā, ko dzirdējām šoruden Berkeleyjā *LaRas Lapa*, 10/11, 1977/1978, 17.lpp.
98. **Rudzītis, Jānis.** Literatūra padomju žņaugos. *Latvija*, 1964, 22.febr., 4.lpp.°
99. **Rudzītis, Jānis.** Starp koeksistenciālismu un mekkārtismu. *Daugavas Vanagu mēnešraksts*, Nr.1, 1965, 41.lpp.
100. **Rudzītis, Jānis.** Zili stikli, zaļi ledi. *Latvija*, 1969, 15.febr., 2.lpp.
101. **Ruņģe, Valija.** Trimdas gara dzīve: fainomens „par sevi“ vai daļa visas latviešu tautas kultūras? *Jaunā Gaita*, Nr.158, 1986.
102. **Ruņģe, Valija.** Uz tilta, ceļā vai stacijā: trimdas pārdzīvojuma atspoguļojums 20.gadsimta literatūrā. *Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1992, Nr. 1.
103. **Ruņģe, Valija.** rakstu *Jaunā Gaita* Nr.167, 1988.
104. Sabiedrības pārstāvji vērtē padarīto, pārrunā darāmo. Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs IV plēnums. Pārrunu gaitā. *Dzimtenes Balss*, 1969,14. marts.
105. **Saliņš, Gunars.** Gregoriāņu dziesmās klausoties. *Karogs*, 1977, Nr. 2, 111.lpp.
106. **Saliņš, Gunars.** Padomju lolots Rīgas dzejnieks. *Tilts*, Nr. 31, 1959, 39.lpp.
107. **Saulītis, Bruno.** Bruno Saulītis stāsta. *Tilts*. 1968, Nr.92./93., 8.lpp.
108. Savstarpēja uzticība, saprašanās un sadarbība. Saruna ar H.Kreicbergu. *Dzimtenes Balss*, 1979, 20.-26.apr.
109. **Selga, Gunārs.** Apvārsnis dzimtenes pusē. *Literatūra un Māksla*, 1965, 30.okt.
110. **Silenieks, Juris.** *Books Abroad*, vol. 48, No.4 (Autumns 1974), 823.lpp.
111. **Silkalns, Eduards.** Rakstnieks un sabiedrība. *Austrālijas Latvietis*, 1984, 12 dec., Nr. 1759./60., 4.-6.lpp.

112. **Skurbe, Astrīda.** „Kas mūsu rokās paliek?“ (par V.Strēlerti). *Karogs*, 2002, Nr.10, 63.-70.lpp.
113. Soikana Jura sarakstes ar PSRS komitejas „Par atgriešanos dzimtenē“ pārstāvi Žani Zakenfeldu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150-151/153, 27.-28. apr.
114. **Sokolova, Ingrīda.** „Par kalstošu zaru...“. *Literatūra un Māksla*, 1958, 12.apr.
115. **Spilners, Ilgvars.** Ceļā no ideoloģiskas stājas uz praktisku nacionālu darbu. *Laiks*, 1988, 28. dec.
116. **Stabiņš, Elmārs.** Psiholoģiskā kara latviskais variants. *Jaunā Avīze*, 1998, 19. marts.
117. **Staprāns, Raimonds.** Tup' un turies. [Intervija ar R.Staprānu]. *Rīgas Laiks*, 2006, nov.,16.-21.lpp.
118. **Stumbrs, Olafs.** Pāris piezīmju. *LaRas Lapa*, Nr. 10-11, 1977/1978, 25.lpp.
119. **Sudmale, Elza.** Iedzintarojiet mātes valodu. *Atbalss*, Nr. 3, 1986.
120. **Sūrmane, Biruta.** Lai neviens mūs nesalauž! *Laiks*, 1989, 15.febr., 4.lpp.
121. **Štrāle, Aina.** Kā LPSR cenzūra gatavojās sadedzināt Bībeli : [par LPSR Ministru Padomes Galv. pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību]. *Karogs*, 2005, Nr.8, 133.-138.lpp.
122. **Tarvids, Aivars.** Intervija ar J.Peteru „Dziesmu svētki ir latviešu paradīze...“ žurnāls *Kas Notiek*, 2003, 30.jūn./6.jūl.
123. **Tivums, Ēriks.** Cik siržu kilometru ir līdz Latvijai? *Liesma*, Nr. 3, 1976.
124. **Toma, Velta.** Mana zeme un tauta. *Tilts* Nr.102/103, 1970, 12.lpp.
125. Trīs par Ziedoni. *Jaunā Gaita*, Nr.135, 1981, 24.lpp.
126. Uz drošiem, principiāliem pamatiem. Intervija ar I.Lešinski. *Dzimtenes Balss*, 1973, 22. marts.
127. **Vecgrāvis, Viesturs.** Latvija Ivarā Lindbergā. *Literatūra un Māksla*, 1988, 02.dec, 13.lpp.
128. **Vējāns, Andris.** Monikas Zariņas dzeja. *Dzimtenes Balss*, 1986, 16.janv.
129. Visi vienā varavīksnē. G.Zvirbule intevē I.Ziedoni un A.Epneru. *Literatūra un Māksla*, 1989, Nr.1, 15.lpp.
130. **Zaļkalne, Lilita.** Ezergailis un VDK informācija (recenzija par A.Ezergaiļa grāmatu „Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia“, 2005). *Jaunā Gaita*, Nr.245, 2006.
131. **Zariņa, Monika.** Brīvdienu piezīmes. *Dzimtenes Balss*, 1984, 19.apr.
132. **Zariņš, Guntis.** [par viņa nāvi]. *Austrālijas Latvietis*, 1965, 15.okt, 2.lpp.

133. **Zariņu, Jānis.** Imants Ziedonis un Krievzemes dubļi. *ALA žurnāls*, Nr.22, 1977.
134. **Ziedonis, Imants.** Kad dievi smejas, es smejos līdzī. Ar I.Ziedoni sarunājas Ieva Lešinska. *Rīgas Laiks*, 1995, Nr. 4., 32.-37.lpp.
135. **Ziedonis, Imants.** Imants Ziedonis – šoreiz par dzeju un politiku. Ar I.Ziedoni sarunājas Kristīne Matīsa un Andris Bergmanis. *Atmoda Atpūtai*, 1994, 21.sept., 15.lpp.
136. **Ziedonis, Imants.** Pauze jāizbauda. V.Aleksandrova intervija ar I.Ziedoni. *Salons*, 2002 Nr.10, 5.lpp.
137. **Ziedonis, Imants.** Sastīķēšanās. Aivara Bērziņa saruna ar Imantu Ziedoni. *Dzimtenes Balss*, 1989, Nr.9, 7.lpp.

Nepublicēti referāti

- Nollendorfs Valters. Vizma Belševica dvēselei un garam. Referāts nolasīts V.Belševicai veltītā konferencē 2006.g. 27.okt., Rīgā.
- Zaļkalne Lilita. „*Dzimtenes Balss* supplements“. Referāts nolasīts AABS (Associations for Advanced Baltic Studies) konferencē Kanādā, Toronto 2004.g. jūn.

Sarunas, lekcijas

- Nollendorfs V. Lekcija par žurnālu *Jaunā Gaita* 3x3 nometnē Saldus raj. Kalnos 2005.g. vasarā.
- Saruna ar V.Nollendorfu 1999. g. 21.maijā, Rīgā (sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones personīgajā arhīvā).
- Saruna ar J.Peniķi 2003, 14.nov. Rīgā (sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones personīgajā arhīvā).
- Saruna ar Gunti un Anitu Liepiņiem 2004.g.jūnijā Toronto, Kanādā (sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones personīgajā arhīvā).
- Saruna ar M.Lorbergu un I.Purvu 2004.g.jūnijā Toronto, Kanādā (sarunas pieraksts glabājas E.Eglājas-Kristsones personīgajā arhīvā).

Interneta resursi

- Interneta resursi no Totalitārisma seku dokumentēšanas centra mājas lapas: <http://vip.latnet.lv/lpra/tdsc.htm>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Iron_Curtain (par dzelzs priekškaru)
- <http://www.bilderberg.org/ccf.htm> (par The Congress of Cultural Freedom)

Literatūra

1. **Kincāns, Vladislavs.** Mākslas darba izpratne un pirmsizpratne. *Homo aestheticus. No mākslas filosofijas līdz ikdienas dzīves estētikai.* Sast. M.Rubene. Rīga: Tapals, 2001. 279 lpp.
2. *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 7₁[sēj.]. Rīga: Zinātne, 1989. 600 lpp.
3. *Latviešu literatūras vēsture* 3.sēj. Rīga: Zvaigzne ABC, 200.
4. Latviešu rakstniecība biogrāfijās. Rīga: Zinātne, 2003. 587 lpp.
5. *Latvija likteņa gaitās 1918-1991.* Pārskats, kā dzīve ritēja Latvijā kopš neatkarības pasludināšanas 1918.gadā līdz šodienai. [autoru kolektīvs]. Rīga: a/s Preses Nams, 2006.
6. *Latvju enciklopēdija.* 6. grāmata. Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950. 559.lpp.
7. **Smits, D. E.** *Nacionālā identitāte.* Rīga: AGB, 1997.
8. **Dobrenko, Evgeny.** *The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature.* Stanfords University Press, 2000.
9. **Dobrenko, Evgeny.** *The Making of the State Writer. Social and Aesthetic Origins of Soviet Literary Culture.* Translated by Jesse M.Savage. Stanford, California: Stanford University Press, 2001. 484 pp.
10. **Escarpist, Robert.** *Sociology of Literature.* London: Frank Cass&Co.Ltd, 1971. 104 lpp.
11. **Greenblatt, Stephan.** *Practicing New Historicism* (with Catherine Gallagher), 2000.
12. **Kagarlitsky, Boris.** *The Thinking Reed. Intellectuals and the Soviet State 1917 to the Present.* Translated by Brian Pearce. London, New York: Verso, 1988. 374 lpp.
13. **Karklins, Rasma.** *Ethnic Relations in the USSR. The Perspective from below.* Bostons: Allen&Unwin, 1986. 256 lpp.
14. **Lõhmus, Maarja.** *Transformation of Public Text in Totalitarian System. A Socio-Semiotic Study of Soviet Censorship Practices in Estonian Radio in the 1980s.* Academic dissertation. Turku: Turun Yliopisto, 2002. 287 lpp.
15. **Marsh, Rosalind J.** *Soviet Fiction Since Stalin: Science, Politics and Literature.* London&Sydney: Croom Helm, 1986, 338 lpp.
16. **Muller, James W.** *Churchill's „Iron Curtain“ Speech Fifty Years Later.* Columbia, London: University of Missouri Press, 1999. 180 lpp.
17. *Rewriting Literary History.* Edited by Tak-Wai Wong, M.A.Abbas, Honk Kong University Press, 1984. 347 lpp.
18. **Richmond, Yale.** *Cultural Exchange and the Cold War. Raising the Iron Curtain.* The Penvsylvania State University Press, 2003.

19. **Rozītis, Juris.** *Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile.* Stockholm University, 2005. 201lpp.
20. **Satzewich, Vic.** *The Ukrainian Diaspora (Global Diasporas)* Routledge, 2002. 288 lpp.
21. **Shneidman, N.N.** *Soviet Literature in the 1970s: Artistic diversity and ideological conformity.* Toronto Buffalo London: University of Toronto Press, 1979. 128 lpp.
22. **White, Stephen.** *Political Culture and Soviet Politics.* Great Britain: The Macmillan Press Ltd, 1979. 234 lpp.
23. **Borev, Jurij.** *Estetika.* Moskva, 1987. 124 lpp.
24. **Pečeņev, Vadim.** „*Smutnoje vremja*” – *noveišaja istorija Rossiji.* Moskva: Izdateļstvo Norma, 2004. 367 lpp.
25. **Kadetov, Aleksandr.** *Kak Suvorov predaval Akvarium.* Moskva: OLMA-PRESS, 2004. 350 lpp.

Raksti grāmatās un periodikā

1. **Kūle, Maija.** Kominukācija intersubjektivitāte un ikdienas dzīves estētika. *No: Homo aestheticus. No mākslas filosofijas līdz ikdienas dzīves estētikai.* Sast. M.Rubene. Rīga: Tapals, 2001.lpp.
2. **Jameson, Frederic.** "An Overview." *No: Rewriting Literary History* Ed. Tak-Wai Wong, M. A. Abbas. Hong Kong University Press, 1984.
3. **Kramer, Mark.** The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Sovietunion. *Journal of Cold War Studies* vol.5, No.4, 178.-256.lpp.
4. **Shaw Tony.** The Politics of Cold War Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol.3, No.3, Fall 2001, p.59.